СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. II — Св. 7-10

БЕОГРАД 1951

САДРЖАЈ

Страна

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД 1951

НАШ ЈЕЗИК

Књига II Нова серија Св. 7—10

ИЗ НОВИЈЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ

I

Први и основни принцип наше је акцентуације, ја говорим овде о оним штокавским говорима који су у основици нашег књижевног језика, да су акценти саставни делови речи, тако да они заједно са гласовима чине оне знаке којима се обележава значење. То је важно стално истицати, јер то значи да се, кад је све друго у речи једнако, оне могу разликовати и само по акценту, тако да је акценат каткада главни фонолошки елеменат карактеристичних гласовних јединица. С друге стране, треба истаћи да је та особина штокавског акцента од великог значаја за реченицу: индивидуални акценти речи у реченици се не мењају, они су чврсто усађени у речима. Може се десити да се који акценат у извесном положају у реченици изостави или овлашније изговори, али се он у њој не мења, сем у приликама тачно одређеним: када какав предлог, свезица или прилог који се осећају као целина са речју пред којом стоје — приме њен акценат. Ово је добро познато правило нашег језика, па се ја на њему нећу дуже задржавати; само ћу навести понеки пример и за једно и друго.

Познати су примери као *гра̂д* (варош) и *гра̏д* (туча), *ма̂ст* (свињска) и *ма̏ст* (од грожђа), *па̏с* (псето) и *па̂с* (појас), *са̏н* (при спавању) и *са̂н* (сахан), *сва̏к* (свако): *сва̂к* (својак) и д. И сви други акценти могу ступити у овакве фонолошке односе: ̑ : ̀, ̏ : ̀, ̏ : ́ и др.; напр.: *мла̂дица* (млада): *мла̀дица* (дрво), *гла̂вница* (некадашњи порез на главу): *гла̀вница* (капитал) и сл.; *здра̏вица* (при наздрављању): *здра̀вица* (земља),

ја̀рица (пшеница): *ја̏рица* (коза), *Но̏вица* (име): *но̀вица* (нова лађа), *па̏ша* (за стоку): *па̏ша* (турски), *па̏ра* (испаравање): *па̀ра* (новац) и сл.; *ста̏рац* (човек): *ста́рац* (виноград), *цр̀нац* (пришт): *цр́нац* (човек), *пра̀вац* (на правац): *пра́вац* (човек) итд. Нема ниједног акценатског односа који не би могао бити фонолошка јединица (наравно, заједно са вокалом). Зато немају права они фонолози који из ових редова односа неке искључују.

Ово непосредно везивање акцената са значењем речи у нашем језику и чини не само да се они неизмењено задржавају у реченици него да се и дуго чувају у нашем језику уопште.

Што се тиче преношења акцената на предлоге, прилоге или свезице, то се преношење врши све мање. Већ је Даничић забележио да уколико је реч дужа, утолико теже напушта своје акценте са првог слога. Међутим за данашњи језик то правило вреди у оним случајевима када је какав израз постао сталан (стајаћи) или добио прилошко значење, напр. *на̏ дохва̄т, на̏ месе̄ц, на̏ обла̄к, за̏ поја̄с, на̏ покло̄н, о̏ каме̄н, до̏ ђавола;* међутим са генитива множ. ретко се данас акценат преноси. Од Даничићевих примера: *о̀д обра̄за̄, о̀д медве̄да̄, бе̏з дука̄та̄, о̀д она̄ца̄, у̀ Тура̄ка̄, ко̀д сеља̄на̄* и сл. само ће се покаткад који чути, иначе је обично *од о̏бра̄за̄, код се̏ља̄на̄* и сл. И ту продире индивидуални акценат речи. Истина, још није увек тако. При употреби одречне прилошке речце *не* имамо обавезно повлачење акцента: *нѐ пи̏ше̄м, нѐ видӣм, не̏ зна̄м, нѐ плива̄м, нѐ верује̄м, нѐ пра̄знује̄м, нѐ кује̄м, нѐ оре̄м* итд. Могло би се навести код сваке категорије речи случајевâ где се ово повлачење одржава и где се не одржава. Код глагола напр. код свезице *да* преношење је већ архаизам или само покрајинска особина, напр. *да̀ видӣм* и сл., обично је *да ви̏дӣм*. Тако и код именица: може се чути *у̏ гра̄д, за̏ бога, у̀ плач, на̀ Ту̏рке* и сл., али су примери као *о̀д вра̄ба̄ца̄* или *у̀ Бугаре* и сл. знатно ређи.

Свугде се ту већ пробија акценат индивидуалних речи или облика, што значи, у исто време, да је преношење старих акцената ̏ и ̑ престало да вреди као обавезно правило за почетак речи; а то још ачи, као што ћемо

видети, да је оно престало да вреди и у другим приликама, тј. у границама засебних речи.

Познато је правило нашег савременог језика: да акценти ̏ и ̑ могу стајати само на почетку речи и у једносложним речима, а ̀ и ́ на свим слоговима, сем последњих слогова и сем једносложних речи (напр. *сла̀вити*, *пра̑вдати се*, *мо̀тика*, *зелѐника*, *лепо̀рек*, *будала́штина*, *величи̏на*, *комендија̀шица*, *пријатељо̀вати* и сл.; само: *гра̑д*, *но̑ћ*, *ства̑р*, *по̑п*, *бра̑т*, *би̏ч* и сл.). У савременом језику има извесних отступања од тога општег правила, али нам и она више потврђују поменуто правило него што га обарају. Та отступања находе се подједнако и у језику Вука Караџића (нарочито у речнику од 1852) и у нашем савременом језику.

Не сматрам као права отступања од тога оне сложене речи које и сам Вук обележава спојном цртицом као: *Зма̑ј-де̏спот Ву̏к*, *ибри̏шим-тка̀ница*, *зу̏лум-ча̀лма*, *ха̀зна-ѐдаја*, *би̏мбер-гро̑жђе*, *би̏сер — по̀рта*, *ѝван—цви̏јет* (Паштровићи), *непо̀чин-по̀ље* и сл., јер се оне у сазнању оних који говоре осећају као две речи. Уосталом оне и претстављају или две именице (као Зма̑ј-де̏спот) у којој је једна атрибутска апозиција или речи саграђене по узору турских образаца у којима именица употребљена да ближе одреди другу именицу има функцију придевску. Та функција и чини да се те именице осећају као придеви и зато и имају свој самостални акценат; напр. *ѝван-цви̏јет*, *јѐлен-ро̑г*, *љѝљан-го̀ра*, *ра̑ј-бо̀сиље*, *сла̀вуј-гр̏ло* и сл. Али Вук има и *Зло̀по̀глеђа*, *очеви̏дни̑*, *очигле̏дни̑*, *пр̏вобра̑тучед*, *богобо̏јазан*, *свр̏зима̀нтија*, *свр̏зибра́да*, *кли̏нчо̀рба*, *ри̏мпа̑па*. Очигледно је да *ри̏мпа̑па* можемо разумети и као *ри̑мпа̑па;* тако исто се, вероватно, омакао узлазни акценат у *кли̏нчо́рба*, јер и ми данас ту реч изговарамо *кли̏нчо́рба;* али како су обе те речи образоване у духу поменутих горе речи, Вук је могао написати и ту *ри̏м-па̑па* и *кли̏н-чо́рба*.

Међутим за све се наведене речи то не може рећи; па ипак и за њих вреди да су сложенице у којима се сваки део осећа још, донекле. као засебна реч или као засебни део речи; зато је сасвим природно што је Вук написао *свр̏зима̀ нтија* (=*свр̏зи-ма̀нтија*), *свр̏зибра́да* (=*свр̏зи-бра́да*)

Истина, у другим случајевима Вук код оваквих случајева изоставља акценат друге речи, као што се могло и очекивати: *ву̏ци-ба̄шина*, *дрȁжи-вашка*, *грȁби-ка̄па*, *гу̑ри-врећа*, *ȁспи-чӯтура*, *пр̄иши-пе̄тља*, *шȍр-ка̄па* итд. Тако исто и у овим се случајевима пробије по који пут акценат у другом делу сложенице као *ѝзједи-пȍгача*, али оне су ретке; иначе је и овде обично: *скȍчи-дјевōјка*, *пȅци-ре̄п*, *па̏мти-вијек* и сл. само са дужином у другом делу. У још старијим образовањима, у којима је јединство значења потпуно спроведено, имамо и губљење дужина иза акцента као у *Дȁбижив* (име), са којим се могу испоредити недовршене, нове сложенице као: *нȁ-зло-бр̄з*, *у̏ злу-дȍбар*, *кр̏сти-ку̑ме-дéте* и сл. Према множини речи типа као *вȉси-баба*, *лȅти-пас*, *дȉво-коза* и сл., у којима је други део сложенице енклитичан, или *добро-дéва* и сл., у којима би први део био проклитичан, сасвим су ретки случајеви као *свр̏зи-ма́нтија*, *ѝзједи-пȍгача* и, нарочито, као *пр̏во-бра̏тучед*, *Злопȍглеђа* и сл. Ја сматрам да су сви ти случајеви нови по пореклу и да се у њима огледа јака индивидуалност речи заједно са акцентима. Па и у тим речима језичко осећање наше тежи да доведе њихов акценат у потпун склад са акценатским особинама унутрашњости речи. Вуково *очиглȅдно* изговара се данас *очѝгледно*, *очевѝдно* се изговара *очѐвидно* са правилним повлачењем акцента. У случајевима као *Злопȍглеђа*—акценат ̏ се претвара у ̀ према оном закону новије акцентуације да ̏ не може стајати у средини речи (изван првог слога). Према томе, изговара се *Злопȍглеђа* као што се догађа у страним речима (исп. напр. у *интересȁнтан* од страног *интересȁнтан* и сл.; исп. такође са овим у неким нашим говорима и правилно повлачење акцента: *интерѐсанта̄н*). Да поменем овде и новоначињену реч *Југȍсла̄вија* коју најређе изговарају тако, већ обично *Југосла̑вија* и према страном изговору (напр. немачком Jugoslawien) и према оним сложеним речима начињеним према страним угледима (као *ѝван-цвӣјет*, *слȁвӯј-гр̄ло* и сл.). Поред *Југȍсла̄вија*, које се ускладило са законима акценатског преноса у засебним речима, чује се и *Југосла́вија* као други излаз из необичног положаја, тј. са претва-

рањем ⁀ у ′ у оном положају где ⁀ не може стајати у књижевном језику.

Али и у случајевима где се у сложеним речима увукао акценат индивидуалних речи који није у складу са употребом акцената у средини речи (исп. и *мно̏гопо̏штова̄нӣ мно̏гово̏љенӣ* и сл.), тај се акценат полако губи тиме што сама реч, у којој је он био употребљен постаје енклитична (исп. *на̑јле̏пшӣ-на̑јлепшӣ, мно̏гопоштова̄нӣ* и сл. примере в. НЈ н. с. I 176—7) или се врши правилно повлачење акцената на претходни слог: исп. код Вука „бо̀г-помо̄ћ" од „бо̑г-по̏мо̄ћ" преко „бог-по̏мо̄ћ" (са проклитичним првим делом); код Ристић-Кангрге (стр. 905) имамо *ру̀ко-по̏моћ* (тј. по̏мо̄ћ), што би претстављало први ступањ (бо̑г-по̏мо̄ћ) и што се све више изговара *ру̀копомо̄ћ*.

Као што се из овога види, закон о акцентима у границама засебних речи одржава се у нашем језику и даље, и када се деси да речи свој необични акценат унесу у какве сложенице у којима се по смислу осећају два дела, језик тражи излаза на различите начине: или тиме што нестаје једног од два акцента, и то тако што реч која чини саставни део сложенице постане проклитична или енклитична, или тиме што се акценти ⁀ и ̏ средњих слогова пренесу за један слог према почетку као ̀ (или ′) или тако што ти акценти задржавају своје место претварајући се ⁀ у ′, а ̏ у ̀.

Има једна доста велика категорија случајева која то лепо осветљава. То су заменице или прилози са додатом речцом *го̏д*, прилозима *ку̏д, ка̏д, гдѐ* и сл. који им дају засебно значење, али који чувају у извесним случајевима и своју аутономију на основу свог засебног значења; чим значење заменице или прилога са додатим тим речцама постаје јединствено, оне се утапају у реч којој су додате и свој акценат предају претходном слогу.

Исп. *ко-го̏д* зна, и он није *ма ко̀год;* у првом случају *го̏д* има своје засебно дистрибутивно значење („сваки онај ко"), а у другом *год* чини целину са заменицом значећи *нико;* у *којеку̏д, којегдѐ, којека̏д, којиго̏дер, којека̀кӣ, којека̏ко* и сл. чува се други део сложене заменице још непрестано, имајући своје засебно значење и уносећи тако и свој

индивидуални акценат који показује да су то нове творевине. У неким се случајевима (у *којекàкӣ* и сл.) он не противи акценатским односима у нашем језику, и ту ће се свакако одржати; а у другим у којим се противи он ће се, несумњиво, постепено подвргнути општем акценатском покрету који се у границама речи још врло јасно осећа. Тако Вук пише у духу тога сасвим правилно *кàткад* раније *катка̏д*, али он пише, у исто време, и *ка̏дикад* (м. ка̏дика̏д), што ми данас изговарамо *кадикад* (као што су тачно забележили Ристић-Кангрга). Наши лексикографи пишу данас *ка̏дгод*, *кадго̏д*; то је, уствари, још непотпуна сложеница *ка̏д-год* или *кад-го̏д* са увек лабилним другим делом, али са правилним избегавањем двају акцената; али дефинитивна је сложеница *кàдгод* у значењу „некад".

Ово разлагање могло нам је показати: да се тешко трпе два акцента и у сложеницама од два дела и да језик налази начина да их уклони: или изостављањем једног од двају акцената и подвргавањем кратких низлазних акцената или повлачењу за један слог уназад или претварању низлазних акцената у узлазне. У границама речи влада још стално тенденција превлачења акцената, ако се којим начином нађу у њима такви акценти. Преношење акцената у вези речи све више се избегава, мада се још много од тога сачувало (*у̏ гра̄д, у̀ кући, нà кући* и сл.), иако не свугде подједнако; али такво преношење и старих и новијих акцената сачувало се потпуно у сталним (стајаћим) изразима прилошког и свакојаког другог карактера (*на̏ памет̄, на̏ обла̄к, на̏ воду, за̏ ру̑ку* и сл.).

Из тога се види да су индивидуални акценти појединих речи учинили да се појединачни акценти речи одупру утицају реченичног акцента који би могао помутити слику акценатских односа; они често уносе своје акценте и у везу речи (у синтагме). Али тиме је акцентуација појединачних речи постала још крућа и још је дубље продрла у садржину обавезних фонолошких елемената за значење речи, чиме се може много штошта објаснити и у реченичној ритмици и у ритмици нашег језика уопште.

У толикој мери то не стоји са дужинама у речима; али о томе — другом приликом.

*

Ово довде било је написано и сложено када ми је дошао до руку чланак Николе Рончевића под називом „Моја предавања и А. Б. Клаић“ (Хрватско коло 4, 1950, 736—740). У том се чланку делимице додирују питања[1]) о којима се говори и у овом чланку, али се о њима расправља на сасвим други начин. Тако писац износи да треба изговарати у загребачком књижевном центру: *аудӣција*, *новȇла*, *Југослâвија*, *Аустрâлија* (али *Слàвōнија*), *атентâтор*, *агитâтор*, *диригȇнт*, *музикȁнт*, *дилетȁнт*, *солӣст*, *лингвӣст*, *комунӣст*, *фашӣст*, *опортунӣст*, *фотогрȁф*, *клавирӣст*, *лаборȁнт*, *матурȁнт* (али *сту̏дент*, *àкцент*), *лаборȁнтица*, *лаборȁнткиња*, *интелигȇнтан*, *компетȇнтан*, *педȁнтан*, *интересȁнтан*; генитиви мн. *Американāцā*, *Далматӣнāцā*, *појединāцā*, *Црногрāцā* (према ном јд. *Црногóрац*), *погорȇлāцā* (ном. јд. *погорéлац*), *језикослôвāцā*, *жутокљу̏нāцā*, *изузȇтāкā*, *завршȇтāкā*, *задȁтāкā*, *министȁрстāвā*, *новȇлā* итд.

Да бисмо се разабрали у овим примерима, узећемо их редом. Није тешко уверити се да сви ови случајеви лепо пристају у онај ред појава о којима је напред говорено. Уколико се међу примерима налазе речи са страним акцентима, оне имају у савременом нашем књижевном језику београдског центра или превучен акценат или измењен у узлазни. Реч *аудӣција*, уколико се употребљава, гласи код нас *аудúција* (исп. и *ау̏дитор* и сл. које је сасвим обично), *новȇла* гласи или *нòвèла* или *новèла* (као што има Ристић-Кангрга); о Југославији исп. напред; *Аустрâлија* изговара се код нас једино *Ау̏стрāлија* подједнако баш са *Слàвōнија*; *атèнтāтор* је сасвим обична реч, и то увек са пренесеним акцентом, *агӣтāтор* исто тако; већина осталих речи са кратким низлазним акцентом имају увек повучен акценат баш као *сту̏дент*, *àкцент*, дакле: *дирӣгент*, *музӣкант*, *дилèтант*, *сòлист*, *лӣнгвист*, *кому̏нист*, *фȁшист*, *опорту̏нист*, *фотòграф*, *лабòрант*, *мату̏рант*. Некипут се понеке од ових

[1]) О другим питањима која се у том чланку додирују — другом приликом.

именица могу чути у множини са старим местом акцента, али са измењеним квалитетом: *дириге̏нти*, *музика̏нти*, *диле-та̏нти*, *лабора̏нти*, *матура̏нти*; али се остале и у множини употребљавају једино са пренесеним акцентом: *со̏листи*, *лѝнгвисти*, *кому̏нисти*, *фа̏шисти*, *опорту̏нисти*, *фото̏графи*, *клавѝристи*. Када се чује који пут *матура̏нт* и сл., јасно је да је употребљен акценат као у страној речи. Исто тако имамо и *лабо̏ранткиња* (*лабо̏рантица* се не употребљава, али би, вероватно, имала исти акценат) или *лабора̏нткиња* (*лабо-ра̏нтица*). Од ових именица наћи ћемо сасвим правилно код Ристића-Кангрге: *нове̏ла*, *Аустра̄лија*, *ате̏нта̄тор*, *агѝта̄тор* (исп. *агита́ција*), *дирѝгент*, *музѝкант*, *диле̏тант*, *со̏лист*(*а*), *кому̏нист*(*а*), *фа̏шист*(*а*), *опорту̏нист*(*а*), *фото̏граф*, *лабо̏рант* (исп. *лабора̏то̄рија*), *мату̏рант* (исп. *мату̏рантки̇ња*). Као што се види, у свим овим речима и речник Ристића-Кангрге — има исте појаве. Међутим у овим страним речима ми данас не повлачимо обично акценат, већ га изговарамо као ̏, дакле ̏ место туђег ̏: *интелиге̏нтан*, *компете̏нтан*, *педа̏нтан*, *инте-реса̏нтан*. Ристић-Кангрга имају и ту исто то: *интелиге̏нтан* (исп. и *интелиге̏нција*), *компете̏нтан* (исп. *компете̏нција*), *педа̏нтан* и *пе̏дантан* (али само *педа̏нтно̄ст*, *педанте̏рија*), *интереса̏нтан*. Ја ове примере из речника Ристића и Кангрге наведох зато што су они бележили акценте по чувењу и своме језичком осећању, а не према каквом теориском мудровању.

По себи се разуме да у свима осталим случајевима, тј. у генитиву множине наших речи, имамо увек превучен акценат: *Америка̄на̄ца̄*, *Далма̏тӣна̄ца̄*, *поје̏дӣна̄ца̄* итд. Да наведем, најзад, и последња два примера: ген. мн. *но̏ве̄ла̄* и *министа̏рста̄ва̄* (са ном. јд. *министа̏рство*, исп. напр. *све-дочанство:* ген. мн. *сведоча̏нста̄ва̄;* Даничић мисли да ће у ген. мн. од једне једине речи ове врсте која код њега има множину бити *сведоча̏нстава̄*; али, уствари, и од *сведоча̏н-ство* као и *велича̏нство*, које су у обичној употреби, имамо у свакидашњем говору искључиво *сведоча̏нста̄ва̄*, *велича̏н-ста̄ва̄*).

Што се тиче ове последње групе случајева, ту писац чланка узима, уколико тачно наводи акценте, примере из

говора са непренесеном акцентуацијом, на што он, по моме мишљењу, никаквог права нема, јер та акцентуација не претставља акцентуацију нашег, тј. српскохрватског, књижевног језика. Према томе ти случајеви не иду међу оне прве.

Остали примери које је писац навео, а који су напред изнесени, претстављају у изговору нашем потпуну потврду онога што је напред речено, па се можемо запитати: да ли је било потребно на основу њих постављати нове принципе. Из њих је само једно јасно: да се стран акценат у домаћем изговору загребачког језичког центра дуже држи пошто је стално потпомаган обнављањем из тог страног извора. Али иначе, без тога, тај изговор ипак попушта и у загребачком центру под утицајем штокавске акценатске системе. Примери које писац даље наводи то најбоље потврђују, само ако их је он тачно према изговору забележио. Он пише са заменом туђег ̏ нашим ̀: *минѝстар* (исп. наше *мѝнистар*, обоје од странога *минӣстар*), *семѐстар* (исп. наше *сѐместар*), *оркѐстар* (исп. наше *ὸркестар*), *регѝстар* (исп. наше *рѐгистар*), *комунѝзам*, *реалѝзам* (тако је и код нас), *корѐктор* (исп. наше *кὸректор*), *инстрỳктор* (исп. наше *ѝнструктор*), *детѐктор* (исп. наше *дѐтектор*), *селѐктор*, *телепрѝнтер*, *рѐктор* (код нас *рȅктор*, јер се на првом слогу акценат ̏ могао одржати према законима наше акцентуације), *дирѐктор* (исп. наше *дѝректор*) као, вели писац, *Дурмѝтор* (које има, вероватно, ̀ пренесено са последњег слога); али *прὸфесор*, *кàлуђер*.

Као што се одавде види, и у Загребу имамо оне три етапе које смо напред констатовали: *àкцент*, *стỳдент*, *прὸфесор*, *кàлуђер* претстављају правилно повлачење акцента; *семѐстар*, *оркѐстар*, *комунѝзам* и сл. претстављају такође сасвим правилно претварање ̏ у ̀ у овом положају према правилима о употреби ̀ у нашем савременом књижевном језику; и најзад, *атентāтор*, *фотогрāф*, *лингвӣст* и сл. претстављају још туђински акценат који се још није прилагодио правилима наше акцентуације, пошто бива стално освежаван страним изговором.

Дакле, као што се из овога види, и у загребачком центру принципски имамо оно исто што и у београдском,

само са том разликом што је оно што је у загребачком центру најчешће, тј. употреба речи са туђинском акцентуацијом, — у београдском је готово потпуно прилагођено нашој акцентуацији (као што је само у малом броју случајева у загребачком центру); оно што је доста обично у загребачком центру (само квалитетско прилагођавање акцената према нашем језику, напр. *реалѝзам*, *комунѝзам* и сл.) — то је у београдском ређе; и најзад, оно што је у загребачком центру најређе (повлачење акцената за један слог напред), — то је у београдском најобичније (фотѐграф, агѝта̄тор, фа̀шист итд.).

Овде је посреди питање само времена: процес прилагођавања речи са туђинским акцентом отпочео је и у загребачком центру и он ће се, несумњиво, и у њему у току времена продужити. Има ли ко права да насилно тај процес зауставља прописивањем обавезне употребе његових етапа које се огледају у различним речима и које су у њима привремене? Мислим да је одговор и сам по себи јасан.

Што се тиче покушаја пишчева да приближи по акцентуацији књижевни језик, макар у којем делу његову (у примерима као *поједѝна̄ца̄*, *Црного̀ра̄ца̄* и др.), домаћим дијалектима, мислим да је сасвим неоправдан и да се противи основним принципима језичког развитка нашег књижевног језика: да се изговор књижевног језика по различним центрима наше земље има управљати према општекњижевном, а не општекњижевни изговор према локалном. Какав би се хаос створио у књижевном језику када би се узаконило оно што писац тражи!? Јер би то вредело за све крајеве наше: сваки би могао добити то право за себе.

Ови покушаји пишчеви потичу, ја мислим, из основног погрешног разумевања његова да имамо четири књижевна језика: словеначки, хрватски, српски и македонски. Истина је да имамо и више народности и засебних република него четири, али књижевних језика имамо само три: словеначки, српскохрватски (српски или хрватски), са две азбуке и два књижевна изговора једног гласа, и македонски. Истина је да ће се књижевни језик српскохрватски разликовати према изговору, извесним цртама речника и понечем другом у раз-

личним центрима наше земље још дуго времена, али ће под утицајем заједничког књижевног језика бивати све веће уједначавање њихових особина. Озакоњавањем различних покрајинских особина као обавезних за њихов књижевни језик износи се тежња да се од тога одустане и да се разлике међу различним центрима што више удубе, не би ли, вероватно, то довело до стварања засебних књижевних језика.

У току времена несумњиво ће и српскохрватски језик примити и доста особина из различних центара својих; али то ће ићи природним развитком као што је и досад ишло, а никако стварањем, на показани начин, вештачких или принудних мера у том правцу. То, уствари, води нечем сасвим другом.

А. Белић

БЕЛЕШКЕ О ЈЕЗИКУ ЊЕГОШЕВОМ У ЛУЧИ И ВИЈЕНЦУ

Био би задатак једне посебне монографије да изложи садржај и порекло књижевног речника и стилских средстава Његошевих. Ми ћемо дати само неколико несистематских бележака на основу незнатног материјала којим располажемо.

Две различите стране Његошевог речника и стила видљиве су на први поглед у Вијенцу. Једно је језик већине личности Вијенца, друго је језик игумана Стефана и владике Данила. С једне стране, народни говор црногорски, пун фолклорних стилских одлика; с друге стране, савремени књижевни језик, али са несумњиво више примеса црквеног језика него што је код већине писаца предвуковског правца. На ту разлику упућује и само дело. Говор владике Данила: „Ђе је зрно клицу заметнуло...“ (612—662) сердар Вукота не разуме и у чуду се пита шта то Владика говори.

Осим те две главне стране, у Вијенцу има још једна мала нијанса народне стране, ваљда далматинска. То је језик везировог писма, у коме се, иако у малом броју речи, види та нијанса (бјељега, за примити дарове, „пучина“ у значењу „прост народ“).

Нећемо се задржавати на народној страни Његошевог језика. Треба напоменути само то да је Његошево васпитање протекло у приликама у којима он није био изложен, као писци из Србије, а нарочито писци из тадање Аустрије, свакодневном, породичном и друштвеном утицају наказног славјанскосрпског језика. Добрим делом свог књижевног стварања, од већих дела нарочито Лучом, Његош припада предвуковском правцу. Али он том правцу припада, осим

правописом, само још великим бројем речи узетих из старог књижевног језика, црквеног језика, а не и неправилношћу граматичке употребе, која је тако честа црта писаца тога доба. Једну само црту славјаносрпске збрке задржао је Његош. Али ту црту задржао је био и Вук! То је употреба несрпских наставака код именица средњег рода на *-ије*, узетих из црквеног језика: (примери су сви из Луче) божаствама (I, 120), претпријатијама (I, 166), слаткогласијама (II, 94); осим њих само једна српска: сунцама (I, 119).

Елементи старог српског књижевног језика, црквеног језика, више или мање сачуваног у речнику и граматици, чине врло важан саставни део књижевног језика предвуковског па и Његошевог. Али се Његош доста осетно разликује од писаца из Србије и тадашње Аустрије. Српско читање старословенског језика није се ни одмах ни потпуно угасило. Вук, у Примјерима српскословенскога језика, наводи као јединствен изузетак Поученија Јована Рајића из 1794, цитирајући множину посрбљених речи старословенских, које је Рајић дао по угледу на старе србуље[1]). Наводи архимандрита Кенгелца, који чува *аште* и *јеште* (м. рускословенског *ашче* и *јешче*). Као археолошку реткост помиње попа Борића у Лежимиру у Срему, кога је слушао да тако српски чита[2]). Слично Вуку, као археолошке какве реткости, наводи и С. Текелија да је његов отац читао: „ка тебѣ, Богородице", и да је митр. Ненадовић на самрти говорио „Мир васем"[3]). Насупрот овим остацима прошлости, Вук, говорећи, поводом једног чланка В. Радишића, о наставку *-аство* у српскословенском (који одговара рускословенском *-ество* и српском народном *-анство*), наводи да је у Црној Гори слушао живу реч „отачаство"[4]). У том чувању српскословенских елемената разликује се и Његош од писаца из Србије и Аустрије, идући у томе за манастирским обичајем у Црној Гори. У Вијенцу има *отачаство* (222 и 855) и *величаство* (228). У Лучи, поред *бесмртан*, има врло често српскословенски облик

1) Грам. и полем. списи II, 262.
2) Исто III, 397.
3) Исто III, 151.
4) Исто III, 93.

бесамртан: (Посв., 38; I, 41, 55, 171, 241; II, 5, 11, 39, 286; III, 325), кад год му је то за стих потребно. Има, затим, *бесамртије* (III, 147), чисто српскословенску, црквену реч. Реч *сатварати* Његош, изгледа, употребљава само у том српскословенском облику (Луча I, 38; III, 85). Има, најзад, и *сачетати се* (Луча II, 137).

Очевидно, српскословенско читање се у црногорској цркви дуже одржало, и на тај начин оставило трагове и у Његошевом језику, и то у Лучи више него у Вијенцу (што би било доказ више да у њој преовлађује инспирација из старе просвете наше над угледањем на Милтона). Српскословенско читање оставило је трагове и у народном језику, и, разуме се, и у Вуковом Рјечнику. Да наведемо само две три речи: реч *самрт* је само српскословенско читање и дублет од речи *смрт,* сачувана због разлике у значењу; исто као *сабор* поред *збор; савест* поред *свест*; итд. И Бранко Радичевић има реч *сатворити*, у Молитви (Ти сатвори, вељи Боже), употребљену као и код Његоша због захтева стиха, али је то он узео из Вука, или из народне песме. Његош је, међутим, узимао и из живога говора, калуђерског, и из народне песме. Поред *сатвар* (дублет за *ствар*, Вук је забележио ту реч у Боки) (Вијенац, 2410) и *сатворити* (Луча, Посв., 37; IV, 82, 85), које Вук има, Његош има и друге цитиране облике, којих Вук нема. Одмах треба приметити да је Његош све те облике српскословенске (сатвар, сатворити, сатварати), исто као и облике: бесамртан, бесамртије, употребљавао због захтева стиха. Он у томе иде за народном песмом, која — опет ради стиха — има *сатворити* и *савршити.* Није случајно да је *сатворити* употребљено у молитви Богу [1]), а да је *савршити закон* казао протопоп Недељко (у п. Урош и Мрњавчевићи). Али је Његош још једну црту српскословенског читања употребио ради стиха. То је читање јоте као *и*, у речима углавном црквеним: *дјеиствије* (Вијенац, 2.320 и 2.998); *таина* м. *тајна*, употребљена више пута у Лучи (Посв. 28, 55; IV, 154); *Ареи* м. *Ареј* (у посвети Вијенцу). Читање јоте као *и* оставило је трага и

[1]) I књ. Вукова, држ. изд., бр. 272.

у народном језику, у имену Христовог ученика Јуде. У Веселиновићевој приповеци Девојче[1]), иако рђаво употребљено („мучити се као Ијуда“), налази се то име у облику црквеног читања. А код Герасима Зелића[2]), калуђера, налази се то име у правом значењу: издајник.

Ради стиха Његош има и двоструку употребу глаголских именица. Док је народни језик те именице, кад их је узимао из црквеног језика, сачувао у црквеном облику (васкрсеније, маштаније, цветоносије итд.), Његош их употребљава двоструко, према захтевима стиха. То се најбоље види из двојаке употребе једне исте речи (примери из Вијенца):

У мучењу издишу чланови (48)
Нако да је више мученија (645)

Што ће луна на крст страданија (640)
Страдање је крста добродетељ (2324)

Овде људско запире познање (615)
Довести га к познанију права (619)

(Примери из Луче:)

Под влијањем тајнога промисла (Посв., 10)
Глас је његов неба влијаније (Посв., 178)

Различита тјелодвиженија (Посв., 124)
— Који вјечно свијетла движења
У правилним колим' изврћују (I, 124)

Пролиј топле сузе покајања (IV, 32)
Ја сам чека' на покајаније (V, 176)

Но хулења хиљаде криковах (IV, 184)
Распаљени гадним хуленијем (V, 14)

Сви погледи и воображења (II, 117)
За границе воображенија (I, 309)

Понекад је Његошу и српски облик глаголских именица био дуг, и он је онда давао још краћи облик, угле-

[1]) Слике СКЗадруга I, 45.
[2]) Житије III, 201, 202.

дајући се некад на С. Милутиновића. Тако поред *наслађење* (II, 297; V, 182 и 190) и *наслаждење* (II, 30) има и *наслада* (II, 96; V, 187); поред *воображеније* и *воображење* (в. горе) има и *вообраз* (I, 146 и 232). Тако има и *напрег* м. *напрезање* (I, 303).

Сви ти примери, и употребе српскословенских облика и лаког руковања тим облицима у стиху, доказују да је веза Његоша (и Црне Горе у његово доба) са старом просветом била знатно свежија и млађа него у Србији и Аустрији. Разуме се, код Његоша су много чешћи рускословенски облици него српскословенски. Као и други писци предвуковског правца, нарочито црквени људи, и Његош је сматрао руски црквени језик за „јединоплемени". Нешто приближно он је и казао у писму „Обшчеству историје и древности руских" јануара 1847[1]) и у разговору с Јованом Хаџићем (поводом објављивања Шћепана Малог новим правописом)[2]). Али он се задржао само на тој речи „једноплеменост". Њу је он очевидно схватио само као наставак вековне заједнице црквеног језика (важне ризнице нашег књижевног језика), али не и нешто више. То се види и по томе што Његош — иако је добро владао руским језиком и много употребљавао руску књигу — ипак има мало руских речи у свом језику. Овде треба поменути погрешку која се понавља кроз скоро четрдесет година у свим Решетаровим издањима Вијенца, где су скоро све речи из црквеног језика у руском облику обележене као руске. Известан број речи Његош, као што смо видели, употребљава и у српскословенском облику, а тај прелаз у нашој књижевности од српскословенске употребе на рускословенску треба схватити, очевидно, не као промену књижевног језика, него више као промену правописа, јер старословенски језик био је језик и наше књижевности кроз стотине година, све до Доситеја и Вука.

* * *

Порекло стилских средстава Његошевих проучавано је највише у једном правцу, фолклорном, нарочито у Решета-

[1]) Нови живот од 4 априла 1925.

[2]) Огледало србско 1864, стр. 5.

ровим коментарима Вијенца. Али мање је додиривано питање других извора. Његошево дело је досад суочавано само делимично с његовом лектиром. Питање колико је на Његоша утицала савремена му књижевност није готово ни узимано у обзир. Треба се, међутим, сетити, између других доказа, само првог сусрета његовог с Љ. Ненадовићем. Како се Његош тада одмах сетио Ненадовићевих дела; а Ненадовић је тада имао за собом само уређивање Шумадинке и нешто мало слабих песама. Тај сусрет даје јасну слику о јачини Његошевог интереса за књижевност на српском језику. Међутим, једва је нешто помињан утицај С. Милутиновића на Његоша.

Ево два места из Његошевих дела чији је извор у српској лектири вероватан. У Српском народном листу за 1847 (стр. 87) објављена је „титула султана турског", која је могла бити повод одговарајућем месту у Шћепану Малом. Још је вероватнији следећи пример. У Чокрљановом Српском родољупцу из 1832 године (стр. 43) има чланак „Муције Сцевола", с примедбом испод текста уз тај поднаслов: „Као спореда с Милош Обилићем". Сасвим је вероватно да је ово могло бити потстицај за пркосну слику Обилића у оном поређењу његовом с Леонидом и Сцеволом, заједно са претходним стиховима (228—234). Наведени пример показује ствар, зацело очевидну, да изворе стилских средстава Његошевих треба тражити можда највише у савременој му нашој књижевности.

Понекад су скоро неприступачни, али су несумњиви извори Његошеви у ондашњој руској књижевности. Као што књижица Чокрљанова, данас потпуно заборављена, садржи детаљ који упућује на Његоша, тако и у руској књижевности онога времена, не само код познатих песника него и у заборављеним часописима и делима, треба тражити његове изворе. Уколико се тиче познатих, зар није могао и Пушкин са својом песмом „Кћери Карађорђевој" дати једно оправдање више за Његошеву љубав према Карађорђу. Од познатих песника наводим ово место из песме Жуковског Елевзински празник [1]):

[1]) Песму је идентификовао Малињин (нашао сам је анонимну у Бр. Карамазов, књ. III, гл. III).

Лишь дымятся тел остатки
На кровавых алтарях —

које доста јасно потсећа на стих из Вијенца (628):

Крв праведна дими на олтаре —

као и на пети стих из Спровода праху С. Милутиновића:

Жертве јој се невиности пред мрачнијем двором пуше.

Мање већ личе на цитирани стих Жуковског стихови из Вијенца (654—5):

Дивне жертве видим на гомиле
Пред олтаром цркве и племена.

Одмах треба признати да су фигуре о олтару врло честе у псевдокласичном песништву, и да је Његош могао слична места наћи и у другој лектири. Из Литреовог речника узимам овај израз из Расинове Ифигеније: „Ако је небо крви и мртвих гладно, никад се олтари крвљу тако димили нису".

Преко руске књижевности примио је Његош и Милтона, и потстицај за стварање Луче нашао је сигурно у руском преводу Изгубљенога раја из 1776 г. По сведочанству Д. Вуксана, изгубљени примерак руског превода Милтоновог дела Његош је био испунио својим белешкама [1]). Можда је још један потстицај за Лучу добио из руске књижевности. Француски, Шатобријанов прозни превод Милтона, одмах кад се појавио, 1837 године, регистрован је код Руса. Сам Пушкин, у непотписаном чланку, у Савременику, дао је израза свог дивљења за Милтона [2]). Неколико месеци пре тога, бавећи се у Петрограду, Његош се претплатио на други један руски часопис (Библиотека для чтения) [3]). Преко овог другог часописа могао је можда Његош дознати за Шатобријанов превод, па и за Пушкинов чланак. Основну замисао Луче Његош је зацело већ раније добио. Појава Шатобријановог превода могла је бити охрабрење и нови

[1]) Д. Стојановић, Милтон и Његош. Библ. Задр. проф. друштва. Београд 1940; стр. 105.

[2]) В. о томе и у Страном прегледу VII/VIII, стр. 178.

[3]) Писма П. П. Његоша. 242.

потстицај за стварање Луче. Из Милтона (из Шатобријановог превода) указујем на два места која имају сличности с Његошевим речима. Прво, Сатанине речи о Адаму и Еви:

„створови... рођени можда од земље и непотпуни духови, али врло мало нижи од светлих духова небеских“ [1]) потсећају на стих из посвете Луче:

Ум га опет с бесмртнима равни (90).

Много је већа и потпунија сличност у поређењу неба с књигом:

„Небо је књига Божја отворена пред тобом, да у њој можеш читати његова дивна дела“ [2])

Посвета, ст. 51—58:

Колико сам и колико путах
Свод плаветни неба свештенога...
Заклињао...
Да ми свету открије таину:
Али га је творац украсио,
Велику му књигу отворио,
Да твар слави творца и блаженство...

Међутим, фигура о „књизи миробитној“

У коју су судбе уписате
Мировима и умним тварима

у молитви владике Данила (ст. 751—8) потиче из ближег извора, из нашег црквеног језика, мислим од израза „књига животна“, вековно старе фигуре свих хришћанских књижевности. У Литреовом речнику налазимо Шатобријанову „књигу живота“, поред „књиге судбине“ и Декартове „велике књиге света“.

---

[1]) Milton, Le Paradis perdu. Traduit par Chateaubriand. Paris Garnier frères; стр. 67.

[2]) Исто, стр. 137.

С. Матић

О ИМЕНИЦИ *ДОБА* У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Именица *доба* има изузетан положај у нашем језику. То је једина именица средњег рода са завршетком *а* у номинативу једнине и скоро једина за коју се у нашим речницима, а такође и у граматикама нашег књижевног језика, вели да остаје непроменљива у свима зависним падежима. Међутим, у даљем излагању, на примерима из дела наших писаца, ми ћемо видети да од овог граматичког правила има отступања која показују да се именица *доба* може мењати. Како оваква отступања нису ретка, мислим да би о овом питању требало нешто рећи; то поготову зато што се о именици *доба*, колико је мени познато, није досада писало.

Најпре нешто уопште о овој именици. У Рјечнику Југославенске академије П. Будмани каже за именицу *доба* да може имати и женски и средњи род; „у женском је роду ријеч прасловенска, испореди ст. слов., рус., чеш., пољ.“ Даље се у РЈА наводи да се *доба* у женском роду јавља код свих чакавских и код двојице штокавских писаца из Славоније, а да у средњем роду „долази код свијех штокаваца, а не ријетко и код чакаваца, од XIV вијека“.

Ја ћу се задржати на именици *доба* само у вези са нашим савременим књижевним језиком у чијој су основици, као што је познато, штокавски говори најновијег типа.

Т. Маретић у своме Језичном савјетнику за именицу *доба* вели да „има само тај облик а употребљава се само у ном., ген. и акуз. синг. и плур., по свој прилици и у вок. синг.“ За лок. једнине наводи једини пример „у узречици *на том доба* (жена је на том доба тј. близу је порођаја)“. Иначе, у дат., инстр. и лок., по Маретићу, место именице

доба „има [се] употријебити друга која синонимна именица" (Језични савјетник, стр. 15). Пишући овако Маретић је, као доследни граматичар и поштовалац народног језика, имао у виду то да се ни у народној књижевности ни у делима Вука и Даничића не може наћи ниједан пример отступања од непромењивости именице *доба*, као што их нема ни у Вукову речнику нити у речнику Броз-Ивековића. То показују и примери узети из дела наших старијих писаца, који су наведени у РЈА. Код писаца наше новије, па и најновије књижевности, чији је језик близак народном, такође се тешко могу наћи примери у којима би *доба* имало неки други облик. Такви су писци, например, М. Глишић, Л. Лазаревић, Ј. Веселиновић, Ст. Сремац, П. Кочић, а од најновијих И. Андрић, Б. Ћопић и други.

Али није увек тако. Сам Маретић, који у Језичном савјетнику каже да именицу *доба* не треба мењати, у својој Граматици и стилистици (II издање, 1931) констатује: „Не знам да ли се ријеч *доба* гдје у народу склања, али је склањају гдјекоји писци" и наводи неколико примера из дела Милићевића и Шапчанина које је он додао у другом издању своје граматике: *о старом добу*, приличи ли то *његову добу*, не кужите се *нашим страшним неваљалим добом, у првом добу* девојаштва, *у добу* наше приповетке (Граматика и стилистика, стр. 155).

Већ и ова констатација Маретићева указује на то да се непромењивост именице *доба* у пракси не спроводи увек доследно. У то се можемо још више уверити ако прегледамо дела неких наших писаца, или ако обратимо више пажње на нашу штампу. Типичан пример за оваква отступања јесу дела књижевног историчара и критичара Ј. Скерлића у којима се ова именица често употребљава. Код Скерлића нису ретки примери слични овима: Има претеча који иду *пред својим добом* и претсказују нова времена (Историја нове српске књижевности, II издање, стр. 8) или: Ми живимо *у добу* културног назатка (Есеји о српскохрватском питању, Загреб, 1918, стр. 94) — као што има доста примера и „правилне" употребе. Примери које сам нашла код других писаца

(В. Маслеше, В. Глигорића, Ст. Винавера, па и у стиховима Ј. Дучића) показују да Скерлићев случај није усамљен.

Шта је то што је утицало на наше писце да се почну различито односити према именици *доба?* — То је свакако њен необичан и изузетан облик — облик именице средњег рода са завршетком *а* у номинативу једнине.

Познато је да су у нашем језику именице на *а* женског рода (осим именица типа *слуга*, *војвода* и др. које имају природни мушки род). Рекли смо да је именица *доба* (РЈА св. II, стр. 487) у прасловенском језику имала женски род који је одговарао њеном садашњем облику, да је у том роду и остала у већини других словенских језика, а да је само у нашем језику прешла у средњи род задржавши *а* у ном. једнине. Начин на који је ова именица у нашем језику прешла из женског у средњи род претставља проблем за себе, и ја се овом приликом нећу упуштати у то питање. Овде је важно нагласити да се *доба* као именица средњег рода са завршетком *а* у ном. једнине нашла усамљена у читавој категорији именица у нашем језику. Због тога она се могла у том облику окаменити и изгубити промену. Непромењљивости њеној можда доприноси и та околност што *доба* у већини падежа има једнак наставак. Једнаки су номинатив, акузатив и вокатив, а наставак у генитиву такође је *а*, као и код осталих именица средњег рода. То су већ четири падежа са једнаким завршетком. Ако се узме у обзир и та чињеница да се код ове именице лок. једнине са предлогом *у* врло често замењује такозваним темпоралним акузативом — остају свега два падежа (датив и инструментал) у којима именица *доба* тешко може остати у том облику. Ова два падежа, као и локатив кад се не замењује темпоралним акузативом, претстављају „камен спотицања“ за наше књижевнике и публицисте: док једни остају доследни граматици и не мењају је — код других се јавља колебање, па је у неким случајевима мењају, а у некима не.

Да видимо сада како именицу *доба* употребљавају неки писци у својим делима.

Узећемо прво примере за оне зависне падеже у којима именица *доба* не мења свој облик, а то су — као што смо видели — генитив и акузатив.

За генитив: а) *Од неко доба* наша се преписка врзе само око Ане (Л. Лазаревић, Приповетке I, СКЗ, стр. 5); Поп који је *до то доба* ван себе лежао у колима скочи на поље (исто, 140); *Од тога доба* он учитеља више ни за шта не запита (исто, 129); Теби *од неко доба* нису све козе код куће (М. Глишић, Приповетке, СКЗ, стр. 137); Морале су остати због ње *до то доба* (исто, 137). Једну ноћ *око глуханог доба* видео сам неког човека (исто, 186); *Од то доба* једнако су лепо живели (Ст. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, СКЗ, стр. 14); *И од тога доба* мање их дирају (исто, 6); *Од оно доба* па до данас нису се више растављали (исто, 24); [Бриге и бојазни]... што га *од неко доба* море (Б. Ћопић, Борци и бјегунци, Наша књига, стр. 8);

б) Сан... не може растјерати никаква брига *дјетињег доба* (Л. Лазаревић, Прип. I, 116); Он је сликао те „необичне људе“, титане *модерног доба* (Ј. Скерлић, Светозар Марковић, 129); Тада отпочиње једна од најсвирепијих репресалија које је историја *новога доба* забележила (исто, 151).

У првој групи примера где је именица *доба* употребљена са предлогом, уз који стоји обично и нека придевска реч, предлог је сам по себи довољан да покаже да је то генитив; *доба* се овде осећа формално непромењиво, јер је предлог носилац генитивног значења. Тенденција ка непромењивости именице повлачи за собом и непромењивост придевске речи *(од то доба, од неко доба, до то доба)* или доводи до колебања *(од тога доба, око глуханог доба)*. Честа употреба непромењивих придевских речи уз именицу *доба*, нарочито у синтагмама као што су *до то доба, од то доба*, учинила је да су ове синтагме почеле добијати прилошка значења. На ово је утицало свакако и значење саме именице. Ако пођемо од дефиниције Будманија у РЈА да именица *доба* значи „дуго или кратко вријеме, али свакако ограничено“, а нарочито од дефиниције проф. Белића да је „доба... извесно, на различите начине одређено време“ (Око нашег књижевног језика, СКЗ, стр. 98) — онда у горњим изразима *доба* има значење временског трајања које није потпуно одређено. Ти изрази су „временске синтагме које врше функцију временских прилога, али још нису по-

стале немотивисани знаци за ту синтагму“ (А. Белић, О језичкој природи и језичком развитку, 1941, стр. 108). Ове синтагме могле би се заменити правим прилозима за време: *од то доба — отада, до то доба — дотада* итд.

У другој групи примера у којима именица *доба* стоји уз придевску реч без предлога, придевска реч не може остати непромењена, јер је она носилац значења генитива, тј. врши функцију коју је раније имао предлог. У овим примерима *доба* значи одређеније временско трајање, па зато има друга значења: доба узраста *(дјетињег доба)* или периода *(модерног доба)*, итд.

За акузатив: а) Болесницима одредим извесно *доба* дана, кад сам код куће (Л. Лазаревић, Прип. I, СКЗ, стр. 66); Станковић се враћа занесен *у прохујало доба* (В. Глигорић, Критике, Просвета, 1945, стр. 56).

б) Шта ће та свећа *у ово доба* (Л. Лазаревић, Приповетке I, СКЗ, стр. 12); *У оно доба* гдје вам почињем причати (М. Глишић, Приповетке, СКЗ, стр. 92); *У зло доба* окрете се поп, па рече... (исто, 221); *У исто доба* кад у поп Спириној, сазнало се и у поп Ћириној кући (Ст. Сремац, Поп Ћира и поп Спира, СКЗ, стр. 50); *У то доба* Станојевић је био републиканац и помало социјалист (Ј. Скерлић, Св. Марковић, стр. 33); Живот Светолика Ранковића је прост, једнолик и невесео, као што су толики обични животи *у наше доба* (Ј. Скерлић, Одабрани критички списи, Нопок 1950, стр. 239); *У неко доба* осјети студен и неугодну дрхтавицу (И. Андрић, Приповијетке, Матица хрватска, Загреб 1947, стр. 19); *У неко доба* се угаси ватра (исто, 61).

У првој групи примера акуз. именице *доба* употребљен је у своме правом значењу, било као објекат било с предлогом *у* кад значи кретање. Сама именица осећа се као акузатив. Значење јој је и у овим примерима: одређеније временско трајање.

Међутим у другој групи примера акузатив са предлогом *у* и обично уз неку придевску реч уствари стоји место локатива, јер значи време, а не кретање. То је *темпорални акузатив* који често замењује локатив и код именице *време* кад она има прилошко значење *(у то време* се нешто десило

место *у том времену)*, јер *време* и *доба*, иако „нису потпуни, прави синоними ... значење [им је] врло блиско те се могу каткада и узајамно замењивати" (А. Белић, Око нашег књиж. језика, стр. 98). И у овим примерима, као и код генитива, у већини случајева, ради се о изразима који имају значење временских прилога, напр. *у то доба* има исто значење као и *тада*, *у ово доба — сада*, *у оно доба — онда*, и *„онодобно"*, *у исто доба — истодобно*, *у наше доба — данас*, *у право доба — праводобно* итд.

Друкчије стоји ствар с дативом, локативом и инструменталом у којима именица *доба* тешко може остати непромењива. Зато је писци у овим падежима обично мењају.

Навешћу и за ово неколико примера.

За датив: Приличи ли то *његову добу?* (М. Шапчанин); Он ми изјави да је бароница личност која припада давно *прохујаломе добу* (Ст. Винавер — Г. Шевалије, Клошмерл, 1950, стр. 95); Свак се држао како већ то одговара његовој нарави *и добу његовом* (исто, 117).

За инструментал: Са целим својим добом Глишић стоји под руским утицајем (J. Скерлић, Одабрани критички списи, стр. 183); Обрадовић ... тражи, заједно *са својим добом* да у духове ... уђе модерно начело сношљивости (исто, стр. 90); Раша Плаовић није само остварио своју улогу ... он је подигао завесу *над читавим добом* између два рата кроз душу једног поштеног човека (Б. Глишић, Недељне информативне новине I, 10, стр. 9); Чежња *за прохујалим старим добом* даје Станковићевој прози више пута израз сете и меланхолије (В. Глигорић, Критике, Просвета, 1945, стр. 115). — Овакви се примери могу наћи и у стиховима J. Дучића: Свој хлеб и ловоре залили смо тобом ... као млечни пути сјајиш *нашим добом* (J. Дучић, Сабрана дела III, Библиотека савремених писаца, Београд, стр. 44); Сва је моја душа испуњена тобом ... као вечни покрет *невидљивим добом* (исто, IV, 32); Просторе сам празне населио тобом ... и живим над страхом и лебдим *над добом* (исто, II, 103).

За локатив: Над њима је Богородица и натпис о ктитору и *добу* кад је метох постао (М. Шапчанин, Приповетке III, Београд, 1879, стр. 124). Светозар Марковић ... је био на Великој школи у Београду *у добу* када су омладинске идеје

биле у пуном јеку (J. Скерлић, Св. Марковић, стр. 33); *У нашем мисаоном напредном добу* само оно има значаја што има смисла и разлога (исто, 209); Али ти не разумијеш женске ствари ... она је *у другом добу* (С. Матавуљ, Дела X, 1896, стр. 229); Такву улогу имао је Димитрије Давидовић *у добу* од 1813 до почетка тридесетих година (J. Скерлић, Српска штампа у првој половини XIX века, стр. 12); *У том добу* Старчевић не показује неку особиту грађанску храброст (исти, Есеји о српскохрватском питању, Загреб 1918, стр. 52); Он се осећао спутан у једној уској бирократској средини и *у грађанском добу* (исто, 63); Милован Ђ. Глишић је реалист и по своме темпераменту, и *по добу* у коме је почео писати (исти, Одабрани критички списи, стр. 180); *Према нашем добу* старости ... (Ст. Винавер — Г. Шевалје, Клошмерл, стр. 104); Васић се формирао *у оном завереничком конспиративном и комитском добу* око 1903 (В. Глигорић, Критике, стр. 89); Када је Дефо живео, Енглеска се налазила *у добу* ране просвећености (О. Бихаљи-Мерин, Мисли и боје, Просвета 1950, стр. 99); Позоришна мимо остале умјетности не оставља очевидног трага, да би ... умјетник, *у сваком добу*, могао да разматра ... њено дјело и њен утицај (Бразда, 1—2, IV, стр. 63). Није чудо да су ... позитивно романтичне илузије *о необичном добу* ... уништене (Д. Радак, Књижевне новине IV, 21, стр. 2).

Из ових примера види се да у дат., инстр. и лок. именица *доба* тешко може сачувати своју непромењљивост. — Приличи ли то *његову доба*, или *са својим доба*, или *у том доба*, како изгледа, смета језичком осећању наших писаца. У овом питању не слажу се ни наши граматичари. Док Маретић у своме Језичном савјетнику за овакве примере вели да су погрешни и у том случају препоручује да се место именице *доба* употреби неки синоним (време, век и слично), дотле проф. Белић оставља *доба* непромењено: Ми осећамо да је *праводобан*... „оно што доликује правом доба“ (Око нашег књижевног језика, стр. 99). Пракса, међутим, показује да код писаца ово није добило ширу употребу. Писац који се држи граматичког правила да именицу *доба* не треба мењати радије ће је, по савету Маретићеву, у дат., инстр. и лок. за

менити неком другом именицом сличнога значења. И у народној књижевности имамо потврду да именица *доба* у локативу остаје непромењена једино у изразу *на том доба* у примеру: Царица она што је имала воду, остане трудна од царева сина, и кад буде *на том доба,* она роди мушко дете (Вук, Нар. приповијетке, IV изд. Београд 1937, стр. 202). Али чак и у овом изразу у књижевности се јавља тенденција за отступањем: А она је *на том добу*, а зимско доба... (Л. Комарчић, Записи једног покојника, 1908, стр. 182). — У народним говорима, међутим, имамо у употреби оба израза: *на том доба* и *на том добу.*

Још неколико речи о овој именици у локативу. Они писци који именицу *доба* мењају, замениће локатив акузативом кад је употребе у изразу који има значење временског прилога, тј. кад време није довољно одређено *(у то доба* десило се то и то). Ако пак желе истаћи да именица *доба* има неко засебно значење, напр.: период, фаза, раздобље, доба узраста и сл. — онда ће пре употребити локатив. — Но у овоме је тешко бити сигуран, јер често долази до колебања и мешања.

Да резимирамо:

1. У генитиву и акузативу именица *доба* има исти облик као и у номинативу, дакле, остаје непроменљива, и зато ти падежи не претстављају тешкоћу за наше писце.

2. У дативу, инструменталу и локативу писац долази у ситуацију или да именицу *доба* мења, или да је замени неким синонимом, нарочито ако уз њу стоји придевска реч са наставком за тај падеж.

3. Уз предлоге *од, до, у* именица *доба* се врло често прилошки употребљава.

4. У зависним падежима дативу, инструменталу и локативу *доба* се мења кад писац жели да истакне да ова именица има неко засебно значење.

Из свега што је досада рѐчено о именици *доба* могу се уочити две тенденције.

Прва тенденција је да именица *доба*, употребљена у прилошким изразима, тежи да постане прилог за време,

управо саставни део синтагме која значи прилог за време. У нашем језику има случајева да су падежи неких именица, схваћени као синтагме, због честе употребе, почели добијати прилошка значења и током времена постали прави прилози. Тако напр. прилози *налик, увек, увече, довече* постали су од некадашњих акузатива именица *лик, век, вече* и предлога *у* и *на*. Ови прилози не значе више оно што су значили њихови саставни делови, већ су добили нова значења. Исто тако неки падежи именице *доба* који претстављају већ данас прилошке изразе .— *од то доба, до то доба, у оно доба, у исто доба* — могу једног дана постати прави прилози, као што су: *истодобно, праводобно, онодобно*. У примеру: Словини... бише настањени већ *оно доба* на обалах Адријатика (Н. Нехајев, Раковица, 1932, стр. 42) израз *оно доба* је темпорални акузатив који чак стоји без предлога и скоро се осећа као једна реч.

Друга тенденција је да се именица *доба*, нарочито кад има значење одређеног временског трајања, мења као и остале именице средњег рода. Ова чињеница намеће питање: постоји ли могућност да ова именица у будућности добије и у ном. једнине завршетак *о* и да на тај начин и по облику и по промени постане иста као и остале именице типа *село*? То не би било тако необично ако се има у виду да у неким нашим говорима ова именица има једино облик *добо* у ном. једнине. У Речнику косовско-метохиског дијалекта Гл. Елезовића наведен је само облик *до̏бо* и *нѐдобо* уз примере: Којê ли је *до̏бо?* — Не зна̏до којê је *до̏бо* (стр. 140). Ка̏ква ти је ну̏жда да идêш сад у *нѐдобо* (или *по нѐдобу*, стр. 156); проф. А. Белић у својим Дијалектима источне и јужне Србије (стр. 307) наводи пример: *У наше добо*; у говору околине Крушевца чује се: Дошао је *у нѐдобо,* итд. Истина је да су сви ови примери узети из народних говора: у књижевном језику, међутим, овај облик не постоји. Али ако се зна да језик подлеже сталној промени, да природа нашег језика тежи да поједине речи које чине изузетак уврсти у одговарајућу категорију речи — није искључено да ће и именица *доба,* у процесу језичког развитка, у једном случају, и то у прилошким изразима, постати прави прилог, а у другом,

као именица, добити потпуни облик који одговара њеном роду и значењу. О томе је данас још рано говорити, али пракса показује да се у нашем језику већ сада врши процес који иде за тим да се у будућности изузетан положај ове именице регулише.

Питање да ли ће се променљиви облици именице *доба* допуштати или забрањивати своди се на опште питање граматичара и граматике према ономе што се употребљава у разговорном језику, у језику књижевника и у народним дијалектима. Очигледно је да развитак који сам показала иде природним правцима развитка нашег језика. Именица *доба* или се осећа са својим основним значењем и тада се прилошки употребљава (*у шо доба* за лок. и акуз.; *од шо доба* такође је прилошки израз) и остаје непроменљива; или именица *доба* добија друга засебна значења која траже од писаца и другу промену, у овом случају — праву промену именица средњег рода бар у зависним падежима. То је правилна тенденција која је у духу нашега језика и коју нико не може оспорити ни задржати. Ако се она одомаћи код наших писаца, као што и досадашње њихово писање говори у корист тога, онда је она те нове особине оквалификовала и за улазак у нашу нормативну граматику. Међутим, да ли ће се то моћи пренети и на независне падеже, као што је то случај у неким говорима, то ће будућност показати. У сваком случају данас још чврсто стоји употреба *шо доба* и у оном нарочитом значењу у номинативу једнине.

Србислава Ковачевић

САДРЖАТИ ИЛИ *САДРЖАВАТИ*?

За глагол *садржати* (enthalten) Т. Маретић вели у своме Језичном савјетнику (1924, s. v.) да га „није добро узимати као импф. глаг., на пр. шта садржи то писмо?; боље садржавати".

Маретић, дакле, није за то да се у нашем савременом књижевном језику гл. *садржати* употребљава са имперфективним видским значењем и зато онима који га још тако узимају препоручује његов други, дужи облик *садржавати*. Јасно је одмах да он овде полази од познатог општег правила наше граматике да су глаголи сложени од префикса и простог трајног глагола — увек свршеног, а никад несвршеног вида; например: *брати - сабрати*, *држати - задржати* итд. Према томе, очигледно је да је и спољашњи склоп гл. *садржати* такав да би и он требало да има свршени вид заједно са свима осталим глаголима који су сложени на исти начин. Међутим, ми видимо да он такав вид нема и да зато не иде нити може ићи с другим глаголима сличнога састава, јер његово значење — „имати у себи", „обухватати (собом)" и сл. — претпоставља само глагол несвршеног вида.

Покушаћу у овом чланку да одговорим на питање: прво, зашто гл. *садржати* отступа својим видом од других сложених глагола и, друго, у вези с тим, шта у нашем језику претставља појава његова облика *садржавати*.

Пре свега, овај глагол постоји и у данашњем руском језику. У њему је он несвршеног вида, а такав је исто био и у старом руском књижевном језику. У своме речнику Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменымъ памятникамъ (томъ третій, 1912) И. И. Срезњевски одређује

значења гл. *съдьржати = съдрьжати = съдержати* трајним глаголима савременог језика: *держать; содержать въ себѣ, имѣть; воздерживать; держать въ своей власти, править* — с једним само изузетком: *сдержать, соблюсти.* Затим, у старом српском књижевном језику гл. *садржати* такође има несвршени вид, као што нам показују примери у Даничићеву Рјечнику из књижевних старина српских (1863—4) у коме су поглавито речи из старих српских ћирилских споменика писаних црквеним, одн. српскоцрквеним језиком. У њему се за гл. *сьдрьжати* (continere) наводе овакви примери: **нє трєбоуѥ что ꙗко вьсa сьдрьжє** (= „не треба ништа, јер све *има*" — у преводу М. Башића СКЗ 180, стр. 152); **ты бо животь сьдрьжиши** (= „јер ти живот *држиш*" — исто, стр. 208); даље: **гдє сє изнесоу двє книгє царєвє заєдно за землю, кто є сьдрьжаѡ до сїєга доба сьборьнаго, того да нєсть** [Законик Душанов]; **Богь ви вєсєли и ѹ части садрьжи** и др. И напослетку, за глагол **съдрѫжати** у старословенском језику налазимо примере код Ф. Миклошича (Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, 1862) који такође потврђују његов несвршени вид; напр. **божиꙗ дєсница (съдрѫ)жить ны; скрьбь сьдрьжить мє** и др.

Разуме се, овде, у старословенском језику, а и у нашем старом књижевном језику, одређује се функција и значење глагола целом реченицом и нашим живим језичким осећањем, а тиме се уједно и истовремено одређује и његов вид. Али има и непосредног, морфолошког знака по коме се види да је овај глагол још у старословенском био са трајним видом: то је његова употреба у партиципу презента пасивном, за који облик је познато да се образовао од основе несвршених глагола јер је означавао радњу која се врши у исто време кад се врши и радња реченичног предиката у личном глаголском облику. Например: **вьси жє стрѣгѫштиї сьномь съдрѫжими бѣахѫ. єдинъ жє капикларии бѣашє бьдѧ** (Супр. зб. 78,2); **нъ любьвы-ѫ пачє жє страхомъ съдрѫжімъ** (исто 54, 17) и др. (исп. K. H. Meyer, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis, 1935 под **съдрѫж.**).

Да одговоримо сада на горе постављено питање: зашто се вид овога старог словенског глагола не слаже с његовим склопом? Посматран са спољашње стране, гл. **съдрѫжати**,

могло би се рећи, не претставља ништа друго до реч дословно саграђену према грчком глаголу συνέχειν који је сложен на исти начин и са истим префиксом (συν = лат. cum = *са*, ἔχειν = *држати*, *имати*). Иако би то донекле објашњавало наш случај, питање је још односа овог глагола према своме простом глаголу, јер су прости словенски глаголи према сложеним глаголима који им одговарају прожети чврстом видском системом: према простом имперфективном глаголу стоји сложени (с префиксом) перфектизовани глагол. Таквог односа међутим овде нема Нема зато што су значења овог глагола постала таква да га не држе више у вези с простим трајним глаголом То показују и сви горњи примери. Када је гл. дръжати, чије је основно значење „чинити да се што не миче с мјеста“ (Рј. Југ. акад.), са социјативним предлогом—префиксом съ добио значења као што су: „имати“, „поседовати“, „држати у својој власти“, „имати у себи“ и сл. према сличном грчком глаголу, онда се сложени глагол, с тим значењима, нашао изван видског односа, као глагол имперфективног значења према грчком језику, без икаквог обзира на свој граматички састав. Дакле, семантички развитак овог глагола, који је пошао од добивеног значења из грчког језика, дао је у резултату реч која више не потсећа на своје саставне делове, већ се у употреби понаша као да је проста. Од „са собом држати“ преко „код себе држати“ добивено је ново значење „имати у себи“, „имати“ и сл. и глаголски вид, који се према таквом значењу одређује, остао је неизмењен. Узмемо ли ради илустрације овога, например, гл. *садржати* у нашој реченици: „ова књига *садржи* доста корисног материјала“ или у руској: „Пудъ *содержитъ* 40 *фунтовъ*“ (Вл. Даль, Толковый словарь... IV, 1882), онда видимо јасно да се он својим значењем („имати у себи“, „обухватати собом“) потпуно одвојио од глагола *држати* који се у њему више, као ни префикс *са*, не распознаје, одн. он се не може више растављати на те своје делове. Другим речима, имперфективни глагол *садржати*, иако је с граматичке тачке гледишта сложен, стоји усамљен, тј. нема према себи простог глагола с којим би чинио сталан видски однос.

У нашем се књижевном језику овај глагол употребљава и у облику *садржавати*, тј. у облику који је у инфинитивној основи добио наставак *ва*. Није тешко рећи како је тај наставак дошао. Од свих глагола који су састављени од простог трајног глагола *држати* и каквог префикса помоћу њега се граде учестали глаголи (*одржати: одржавати, придржати: придржавати* и др.). Према њима је и од *садржати* направљено *садржавати*. Томе је свакако највише допринео однос глагола *задржати: задржавати* јер је и својим блиским сазвучјем могао и непосредно утицати да се такав однос појави и код гл. *садржати*. Значи, дакле, да је облик *садржавати* плод једне обичне аналогије. Али је та аналогија у овом случају била непотребна. Јер док је од сложеног свршеног глагола *задржати* наставком *ва* добивен учестали глагол *задржавати* који је несвршеног вида, дотле је овде од трајног глагола *садржати*, који се са њим слаже само по спољашњем склопу, постао опет глагол истога вида и истога значења *садржавати*. *Задржавати* стоји у односу према *задржати* као учестали, одн. учестало-трајни глагол према глаголу свршеном, док код *садржавати: садржати* таквог односа нема јер оба ова облика претстављају један исти глагол — и по значењу и по виду. Може се све ово рећи и друкчије, наиме, да је увек живо и снажно језичко осећање претставника нашег језика, по коме се од простог трајног глагола помоћу префикса гради глагол сложен и свршен и по коме се, даље, од њега, додавањем на инфинитивну основу наставка *ва*, ствара учестали глагол који може бити схваћен и као трајни, — учинило да се појави, поред *садржати*, и *садржавати*.

Иако овај други облик (*садржавати*), као што се види, није настао по неопходности, он је ипак у нашем језику у употреби узео толико маха да је у извесним глаголским облицима готово потпуно завладао. То је случај, например, са перфектом: употребљава се скоро само од *садржавати*. Тако имамо: Писмо из Београда, па ма оно само голо поздравље *садржавало*, пријатније је . . . но најважније новости (И. Гарашанин); Уредба која *је садржавала* цело преустројење свега правитељства . . (Л. А. Баталака); Зорка је била

на челу свега, *садржавала* све... (М. Ускоковић); Хартија, прикачена на груди, *садржавала* је текст претњи и опомена (И. Секулић) и др. Тешко се може наићи на пример као што је овај: Подмеће му други [пакет] који *је* заиста *садржао* две боце коњака (Нед. инф. новине 11. III 1951). Ово исто вреди и за облик потенцијала који у свом саставу има радни глаголски придев као и перфекат. Напр.: Таква перспектива *садржавала би* у себи највећу неправду (J. Ђ. Авакумовић); Ако *би* католичка црква и *садржавала* коју заблуду... ми то све примамо на нас... (Чокорило, Тајна историја) и др. — иако би и овде сасвим исправно стајао облик *садржати* који налазимо, например, код М. Ђ. Милићевића: Римљани никад нису давали непријатељу мир, који *не би садржао* неки савез... Имперфекат стоји још даље у овом погледу: нисам наишао ни на један пример са *садржати*; сви су са обликом *садржавати:* Звук... који *не садржаваше* што за њега похвално (J. Суботић); Шетња, пољана за игре... *садржаваху* у себи дивљину осећаја (Вл. Савић) и др.

Међутим у презенту је друкчији однос између облика *садржати* и *садржавати:* први је обичнији и природнији него други. Иако и у њему нису ретки овакви примери: Чим дубље који круг лежи, тим веће муке *садржава* (Прерадовић); Народне пјесме и приповијетке *садржавају* догађаје... (Љ. Вуличевић); Али оне за данашњег читача *садржавају* премало шаренила... (А. Барац); Ужасна ствар која *садржава* дане без хлеба (Мита Ракић) и др. — ипак они далеко заостају за примерима у којима је употребљен облик *садржати.* Довољно је навести само неколико: Српске пјесме *садрже* у себи јунаштво... (J. Игњатовић); Цар виде колико јасне истине *садрже* у себи Миличине речи (М. Ђ. Милићевић); Књига... која *садржи* упутство... (J. Скерлић); Расправа г. Љ. Стојановића... *садржи* пуно вести... (П. Поповић); Боље мисли нови св'јет *садржи* (Јев. Поповић). Запажа се да се писци из западних крајева и у презенту држе више облика *садржавати.*

Ова разлика између горњих глаголских облика, с једне стране, и презента, с друге, код већине писаца постала је стварна, са отступањима у ретким случајевима. Исти писци

који ће, например, у овом глаголском времену употребити *садржати*, у поменутим глаголским облицима употребиће *садржавати* ако не баш увек, а оно сигурно врло приближно томе.

На основу свега овога могло би се, истина, закључити да је облик *садржавати* — иако, као што је наглашено, није постао у језику као израз неке нужне потребе — знатно проширио своју употребу у већини глаголских облика на рачун *садржати*; али се, исто тако, с друге стране, са сигурношћу може тврдити да то није случај с примерима у које иде и онај Маретићев наведен у почетку: ту је употреба овог другог облика *(садржати)* остала и стоји на своме месту и она је довољно устаљена и жива да, мислим, нимало не смета нашем језичком осећању. Означавање имперфективности радње *садржати* носи у себи као саставни део своје семантике и зато не знам по чему би онда облик *садржавати* био бољи за исту функцију у језику када се он у њему наметнуо првоме облику као знак да је, аналогијом, формална страна овог глагола дошла испред његове семантичке стране.

Глагол *садржати (садржавати)* у нашем савременом језику, по употреби, као и по пореклу, књижевна је реч; њега у народним говорима нема, сем, разуме се, у случају ако као такав није досад понегде продро. Што се код Вука, у II изд. његова Српског рјечника (1852), налази гл. *садр̏жати,-жи̑м*, то за нас овде није ни од каквог значаја јер ту имамо посла с другим глаголом свршеног вида у облику с префиксом *са*, као што су, например, и глаголи: *сабити, сабрати, сагледати* и др. и са значењем гл. *одржати* у изразу „одржати реч" на који се у III изд. речника и упућује: *рекао па ни своје ријечи садржао*, sein Wort halten, fidem servare [vide одржати 4]. Из Вукова речника овај глагол је ушао и у Броз-Ивековићев Рјечник хрватскога језика (1901) заједно са истом фразом, а имају га и Ристић-Кангрга у своме Српскохрватско-немачком речнику (1928), али само као застарелу реч. У овом речнику налазимо и глагол о коме је овде реч, без обележавања глаголског вида и са упућивањем на његов облик *садржа́вати,-а̑ва̑м*, где се дају

и значења: enthalten, (mit) einbegreifen и др. За њих је, дакле, главни глагол у облику *садржавати*, мада су примери с обликом *садржати* који овде стоји међу заградама. И напослетку, у Речнику српскохрватског књижевног језика од Л. Бакотића (1936) видимо на истом месту *садржати* и *садржавати*, али први као пф., а други као импф. Бакотић је и на овом примеру показао извесну непоузданост у изношењу и тумачењу лексичког материјала: он и кад даје значења овога глагола узима истовремено глаголе оба вида: „обухватити", „држати у себи", „обухватити у својој количини", а затим наводи примере једино за *садржати* у којима је оно, очигледно, имперфективног вида („ово буре садржи сто литара" и др.).

Овај преглед речника, дакле, довољно показује да гл. *садржати* није ушао у наш савремени књижевни језик из народних говора који су му у основици; а показује и то да је он у њему, по својој употреби, данас већ постао саставни део лексичког блага. Отуда је несумњиво да је он морао доћи с неке друге стране. Маретић у Језичном савјетнику не ставља поред њега никакву ознаку за то, иако то чини код других речи, нити такве ознаке има у поменутим речницима. Могло би се зато одмах претпоставити да је овај глагол дошао из старог књижевног црквенословенског језика. Али се таква претпоставка тешко може прихватити из разлога што између овог језика и нашег савременог није могућно успоставити неку непосредну везу преко писаних споменика. Много ће вероватније бити ако узмемо да је извор глаголу *садржати* у рускоцрквеном језику. Рускоцрквени или рускословенски језик, као што је познато, био је у XVIII в. не само језик наше цркве и школе већ се дуже времена употребљавао и у књижевности, па су чак многи били почели њиме и говорити, тако да је он „пустио дубока корена, и доцније када је преовладао народни језик, у данашњем српском књижевном језику остао је велики број рускословенских речи". Било је тада писаца који су „славенске" речи посрбљавали „по својству српскога језика" и тако посрбљене оне су биле припремљене за улазак у народни и књижевни језик. То је чинио чак и Јован

Рајић у књизи црквених беседа *Собраніе поученій*... (в. Грам. и полем. списи В. Ст. Караџића књ. II, стр. 262—264) и међу таквим речима налази се код њега и гл. *садржати*, *садржавати* у овом, посрбљеном облику, јер је полугласник у префиксу замењен вокалом *а*, а други, поред вокалног *р*, избачен је као непотребан.

Узгред овде напомињем да у талијанско-латинско-илирском речнику Делабеле (1728) налазимо глагол *садржати* у облику *ſdarſcjati* и *ſadarſcjati,-ſcim* у примеру „del padre Angelo Gucetich“: ſabava duhovna, koja u sebi ſdarci vaskolik ſcivot sina Boſcjega — са ознаком да је „termine ecclesiastico“, тј. црквени. Интересантно је да у оваквом облику стоји овај глагол и у наслову спева *Планине* чакавца Петра Зоранића, „најстаријег познатог писца задарске књижевне школе“ (Јужн. филолог IX, 3, 7): Planine che *zdarhe* u ſebi Piſni... (у Млецима 1569).

Речено је у почетку да и у данашњем руском књижевном језику постоји гл. *садржати*. У њему он има, поред значења које има у нашем језику („имати у себи“, „обухватати“ и сл.), и многа друга значења (исп. Толковый словарь руского языка под редакцией проф. Д. Н. Ушакова, том IV, 1940 под *содержать*). За овај језик зна се да је примио знатан број речи из црквенословенског језика; отуда је добио и ову реч давши јој само свој облик *содержать*. Рад. Кошутић у Руској граматици II (Облици), на стр. 252—3, наводи више сложених глагола несвршеног вида за које вели да претстављају или црквене речи или да су према њима направљени. Међу тим глаголима је и *содержать* у значењу „издржавати“ које има, и то на правом месту, и у овде поменутом речнику под Ушаковљевом редакцијом. Овај глагол с тим значењем налазимо и у нашем језику у два примера који свакако нису усамљени: А од некога времена *садржава* га [Ивана Ћатића] један овдашњи бирташ ... (Вукова преписка VII, 690) и: Као год што је муж дужан своју жену за живота свога ранити и *садржавати*, тако... (Г. Никетић, Грађ. закон, 251). Нема никакве сумње да је ово прави русизам. Овамо би могао ићи и пример: А мене

грјешника Бог још у числу живије *садржава* (Зелић, Жит. II, 25) — где *садржавати* значи што и *држати* („имати“). Али ни једно ни друго значење ове речи није добило књижевну употребу у нашем савременом језику. Место *садржавати* у горњем значењу употребљава се једино *издржавати* — дакле, глагол с другим префиксом.

Б. Милановић

О НЕКИМ СТРУЧНИМ НАЗИВИМА

Многи писци стручних дела, студија или чланака принуђени су да стварају нове термине и кују нове речи. Разумљиво је што се при томе не нађе увек најсретније решење и не направи најбољи назив, али је тешко разумети и потпуно је неоправдано када се место досадашњих термина или стручних назива праве нови који су, у највећем броју случајева, лошији од ранијих или када се између два термина узима онај који је и са стручне и са језичке стране гори од другога.

Ми ћемо прегледати неколико таквих стручних назива и речи из разних области, од којих се неки често сретају и у дневној штампи.

1.) — *Ватросталан, нетопљив.* — Ватросталан је кованица, управо дословни превод немачке речи feuerfest (Feuer, ватра, огањ; fest, чврст, постојан, сталан) и не даје никакву претставу о ономе шта треба да значи. Немачка сложеница *feuerfest* значила је: *a*) кад су у питању алкалије, нека киселина или со да се те супстанце могу жарити и да при томе не испаравају насупрот „испарљивим алкалијама“ (амон-соли, напр.) које при жарењу потпуно испаре;[1] *b*) кад је у питању неки минерални производ, напр. глина, стена и др., онда ова реч значи да се та глина или стена не топе ни у најјачој „ватри“ наших пећи. Сада се у немачком реч feuerfest обично употребљава за производе који су постојани, који се не топе на високој температури (доња граница је око 1600 °C).

---

[1]) Место речи feuerfest у овом случају употребљавана је и реч *fix* напр. „фиксне алкалије“).

Наши ранији писци стручних дела употребљавали су реч *сталан* у значењу немачког *fest*. Тако В. Маринковић [1]) говори о *сталном* (чврстом) *стању материје*, о *сталном* (чврстом) *телу*, други су опет називали механику чврстих тела механиком *сталних тела*, а неки су писали: равнотежа је *стална* (стабилна), *сталне* звезде (фиксне звезде, звезде непокретнице, некретнице). Ова се реч у овом значењу у стручној литератури одавно више не употребљава. Још једино је у употреби израз *стална* величина, *стални* производ и сл. поред одомаћене интернационалне речи *константан* (*константна* величина, *константа* итд).

Реч *сталан* значи који се не мења, постојан, који траје непрекидно, непрестано: стални судија, стална плата, стално становање; каже се за човека да је сталан, да има сталан карактер. У изразима: стално излажење, стално тужакање значи непрестано, непрекидно... Ова реч нема више значење физичких особина. Али независно од значења ове речи *ватросталан* спада у ред рђавих кованица, што се може најбоље видети и осетити ако у њој реч ватра заменимо речју огањ: огњосталан.

Доцнији београдски писци стручних дела употребљавали су за тај појам реч *нетопљив* која тачно означава да се дотични материјал не топи, да је отпоран при загревању, да је постојан („сталан") у „ватри". Напомена да нема нетопљивог материјала кад се довољно повиси температура важи исто тако да нема постојаног („сталног") материјала у „ватри" (зависи само од „ватре", тј. од висине температуре).

С друге стране, речи као *неслан*, *неопран* и сл. не значе напр. да је нешто потпуно неслано, него да није довољно слано (неслано јело). Иначе се тачније каже: није довољно слано, потпуно је неслано и сл. Исто тако *нетопљиве глине*, *нетопљиве цигле* (*опеке*) итд. не значи да су потпуно нетопљиве, већ да се према дефиницији шта је нетопљив материјал, топе тек изнад 1600°. Стога место термина *ватросталан*, који се сада поново употребљава, треба усвојити ранији, у

[1]) *Физика*, I, стр. 97, 100, 104 итд., Београд, 1851.

сваком погледу бољи и исправнији термин *нетопљив* (фр. refractaire, енгл. refractory, fire-proof, fire-, руски огнеупорный),

2). — *Дневни коп.* — Речи *коп* нема у Вукову Рј., у Ак. Рј. означена је као именица ж. р. (коп—копи) са акцентом *кȏп* и значењем *копање*, а наведен је и један пример са значењем *укоп, погреб*, Ристић-Кангрга (С. н. Р.) такође је означавају као у Ак. Рј. и упућују на реч *копање*. У примеру (Речничка грађа Института за српски језик САН): Ударила киша, а кукурузи стигли за *други коп*, па све живо нагло у њиве [1]) ова реч такође значи *копање, окопавање*, али је мушкога рода.[2])

У рударству ова реч се употребљава само у мушком роду (коп—копа, мн. копови) и има друго значење.

У рударском законику за Краљевину Србију од 1866 год. и у изменама и допунама од 1903 год. наводи се шта се подразумева под рудом и копом, али се не прецизира шта је руда, а шта је коп, само се на крају параграфа додаје да ће то, у сумњивим случајевима, одредити Министар народне привреде.

У смислу рударског закона *копови* су, по К. Огњановићу [3]), сви они природни производи који се, као корисни по људе, ваде из земље, а не спадају у руде у ужем смислу, као напр. угаљ. асфалт, разне соли и др. Међутим у преводима рударских закона у суседним и страним државама Н. Антула[4]) не употребљава више реч коп, него *раскоп* или *рад од површине*. У пројекту рударског законика за Краљевину Србију од 1910 год.[5]) из ранијег чл. 14 а у пројекту чл. 3 избачена је реч *коп* и дошла је само дефиниција руде која обухвата оба ранија термина (руду и коп).

Термин *дневни коп* буквални је превод Tag(e)bau који у рударству и у немачком, за разлику од подземног, ду-

---

[1]) Сретен Пашић, *Бранково коло*, 1904, стр. 202.

[2]) У неким крајевима (J. Вуковић, *Питања савременог књиж. језика* 2, 148, 1951) ова се реч говори у мушком роду и значи *окопавање* (кукуруза, кромпира итд.). Видети напомену под 2 стр. 274.

[3]) *Рударски гласник*, 1, 178 (1903).

[4]) *Рударски гласник*, 2, 197, 198, 199, 202 (1904).

[5]) Н. Антула, *Годишњак одељења Мин. нар. привреде*, 3, 81 (1910).

бинског вађења руде, значи: вађења на површини, рад по површини, површинско вађење, рударски рад раскопавањем, површински, надземни рад, површинска рудокопња, прекоп, преривање, раскоп, откоп (нем. *Tag* у рударству значи површина, површје). *Дневни коп* у нашем језику значило би или копање дању или коп који се експлоатише дању (не ноћу). Стога место њега треба увести народне термине који су и раније употребљавани и који су у духу нашег језика: *раскоп*, *откоп*, *површинско вађење* и сл.

3). — *Правац, смисао, смер.* Поред речи *правац* за прецизније истраживање у науци потребан је још један термин за шта је раније била усвојена реч *смисао* (нем. Sinn, фр. sens). У обичном животу ова разлика се не прави, али у науци правац има два смисла. Тако се два тела могу кретати у *истом правцу*, али *у супротном смислу*, каже се да се нешто обрће у *смислу* сказаљке на сату и у супротном смислу, говори се о *једносмисленој струји*, оптички антиподи обрћу раван поларизоване светлости подједнако само у *супротном смислу*, један налево, а други надесно итд. Место овога термина у новије време неки писци употребљавају реч *смер*. Реч *смер*, у значењу *правац*, узета је из чешког, а наша реч *смер*, према Љ. Стојановићу, значи *намера* [1]). Дакле, чешкој речи *смер* која значи *правац* и која се у том значењу и код нас употребљава (ветар је био умерен, промењљивог *правца*; ветар умерен, промењљивог *смера*) придаје се још једно значење за шта је раније код нас једино употребљавана реч *смисао* и за шта велики део стручних писаца то и данас чини. Не одбацујући реч *смер* у значењу наше речи *правац* [2]), мада је у том значењу непотребна, сматрамо да у науци треба и даље задржати као термин само *смисао*.

У вези с овим терминима додаћемо да је раније направљена добра реч *исправљач* (немачки Gleichrichter) струје а да сада неки кажу *усмерач*. И у овом случају бољи је старији назив јер се при томе струји даје само један смисао („смер"), она се стварно исправља те није више наизменична.

---

[1]) *Наш језик*, 5, 85 (1937).

[2]) Од *смер* направљен је глагол *усмерити* (управити) и *смерница* у значењу *правац, директива* (нем. Richtlinie).

4). — *Емаљ, емајл.* — Сви ранији и садашњи стручни писци пишу и говоре *емаљ.* У новије време врло често и у штампи, па чак и у неким уџбеницима за основну школу, ова се реч пише *емајл.* У француском она се изговара *емај* (émail), а такође и у немачком, само је Немци, иако су је узели од Француза, двојако пишу: Email и Emaille. Ми позајмљене француске речи на -ail, -aille, -aillon, -euil, -euille... изговарамо са *љ: емаљ, медаља* (médaille), *Версаљ* (Versail), *батаљон* (bataillon), *портфељ* (portfeuille), *фотеља* (fauteuil), *фељтон* (feuilleton) и др. Још једино би се могао допустити изговор са *ј* (Версај), али се тако у највећем броју случајева не говори и не пише. Изговор *емајл*, као и писање у овом облику, вероватно, потиче од оних људи који су је изговарали онако како је написана француски или немачки, а не онако како се у француском фактички изговара и како је код нас и одомаћено. Стога ову реч треба не само као стручни термин него уопште једино писати и изговарати *емаљ (емаљни, емаљна* маса, *емаљисати, емаљирати).*

5).-- *Руда, рудача, минерал.* — Неорганска и делом органска једињења која се налазе у природи зову се *минерали*, а они минерали из којих се добивају корисни метали називају се руде: *гвоздена, бакарна, оловна, калајна руда* итд. или општим именом *металне руде.* Реч *руда* има шире значење, и то не само у правом већ и у преносном значењу. Шта се подразумева под рудом у рударству обично се дефинише у свакој земљи рударским закоником (в. под 2). У хрватској терминологији минерал је назват *рудом*, а за руду узета је реч *рудача. Рудача* у Вукову и А. Рј. значи врсту траве која расте по рудинама и утринама (*Argostis vulgaris*) и у народном језику другог значења нема. Међународна реч *минерал* нити се може заменити нити је то потребно чинити, те реч *руда* треба задржати са оним значењем које има у народном језику, а у рударству онако како се то законом одреди. Стога они наши писци који реч *рудача* употребљавају место речи *руда* само стварају забуну — термини *минерал* и *руда* су код нас не само усвојени већ и одомаћени, па их тако треба и даље задржати.

6).— *Кварц, кремен.* — Етимологија речи *кварц* (нем. Quarz, фр. quartz) није потпуно разјашњена, али су ту реч примили као термин од Немаца скоро сви народи. Агрикола[1]) га помиње у првој половини XVI века. Наши рудари примили су ову реч још у Средњем веку од саских рудара и изговарали је *кварац*[2]) (дакле у 1-ом падежу уметнуто је непостојано *а*). По Ј. Цвијићу[3]) Кварац, брдо у околини Сребрнице, добио је име по овом минералу. У новије време сви писци стручних дела , почев од Ј. Панчића)[4], како хемичари тако и минералози, употребљавају једино реч *кварц*. У загребачкој терминологији место речи *кварц* узета је реч *кремен.*

Кварц је хемијски силицијумдиоксид (SiO_2), кристалан је и има велику тврдину.

Кремен (нем. Flint, Feuerstein, фр. pierre à fusil, pierre à feu, енгл. flint, лат. silex) по саставу је такође силицијумдиоксид ($SiO_2 + {}^1/_2 H_2O$), варијетет је јасписа, кристалише влакнасто те је отуда жилав и тврд, а није крт као кварц који се ломи и одлама. Као што је познато, *кремен* је био прво оруђе примитивног човека; од њега су се у преисториско доба правиле алатке и оружје. Кад је пронађено ватрено оружје, служио је на пушци за стварање варнице и паљење барута (*пушка на кремен, кремењача).*

Од именице *кварц* направљени су придеви: *кварцни* (кварцно стакло, кварцна лампа, кварцни песак) и *кварцовит, кварцоносни* (кварцовите, кварцоносне стене, тј. стене које садрже кварца за разлику од кварцне стене, тј. стенеод кварца). Стога ова два термина не треба мешати, као што то понекад чине и београдски писци.

7). — *Бор-машина, шахтна пећ.* — Место прве немачке речи (Bohrmaschine) имамо добре наше термине: *бушаћа машина, машина за бушење, машина бушалица;* место другог стручног назива одомаћен је термин *јамаста пећ*[5]), тако да је непо-

[1]) Agricola, *De re metallica*, 1529 г., 1546 г.

[2]) В. Шкарић, *Старо рударско право и техника у Србији и Босни*, 62, Београд, 1939.

[3]) *Проблеми насеља*, I, стр. 54.

[4]) *Минералогија и Геологија*, стр. 91, Београд, 1867.

[5]) Ове пећи су тако назване зато што имају облик јаме, што личе на јаму.

требан и сувишан хибрид „шахтна пећ“ (немачки Sahachte = окно, рупа, јама; Ofen = пећ; Schachtofen = јамаста пећ).

8). — *Посуда, суд.* — У значењу *суда* (нем. Gefäss), реч *посуда* је узета из руског, а у значењу *зајам* — провинцијализам је[1]). Код нас се једино и употребљавала реч *суд*, али у новије време, под утицајем загребачких и руских писаца, неки београдски писци кажу *посуда*, за шта нема никакве потребе, већ нам је потпуно довољна реч *суд* (*судови* и зб. *посуђе*).

9). *Меснат, мѐсан.* — Ова се два облика често мешају, иако је њихова разлика, бар у народу, јасна. *Меснат* значи оно што има доста меса (меснате усне, месната мишица, меснати бут), даље, за плодове се каже да су меснати (меснате шљиве, меснато грожђе итд.), за корење (у хрена, мркве, репе, роткве итд.), најзад, може бити: меснато лишће, месната стабљика, месната боранија, месната паприка итд. *Месни* значи што је од меса, што је као месо: месно јело, месна храна, месни екстракт, месна боја итд. Стога треба рећи: *сухо (суво) месни*, а не *сухомеснати* (храна, станица и др.)[2])

Слично овоме не ваља ни *папирната* врећа, *папирнати* џак, омот итд., већ треба рећи *папирна* врећа, *папирни* џак, омот или врећа, џак, омот од *хартије* и др.

10). — *Масло, маслац* (бутер, путер, путар). — Маретић у свом Језичном савјетнику с правом вели да је реч *маслац* књижевничка и да је нема ни у једном старијем речнику, па додаје да није добро ни направљена. За реч *масло* каже да значи и Schmalz и Butter, стога би „бутер“ било боље звати *младо масло,* за шта има потврде (Ак. Рј.). Љ. Стојановић[3]) га исправља и вели да Schmalz значи *маст*, а Butter *масло* и да масло може бити *свеже* и *претопљено.*

Остављајући на страну значење речи *масло* у другим словенским језицима, ми ћемо овде навести познате наше народне речи за две врсте масла.

---

[1]) Љ. Стојановић, *Наш језик*, 4, 91, 223 (1936).

[2]) Вук (Рј.) наводи и облик *месат*: месат ражањ, гвоздено пециво (прстен).

[3]) *Наш језик*, 4, 31, (1931).

У сточарским крајевима где се од млека прави сир и скоруп (кајмак), масло се добива на два начина.

Стари скоруп (кајмак), ређе се за то узима млади, кад се истопи, даје маст и остаје један део који се не топи. Одливена маст која се при хлађењу стврдне зове се *масло*. Оно се боље држи и лакше чува од скорупа и употребљава се за готовљење јела. Онај део што остаје неистопљен назива се *троп* (талог) и он служи као присмока.

Када се цело млеко *бућка* у *бућкалици* или *мете* у *стапу* [1]), онда се маст из млека одваја и скупља на површини као масло. Тако добивено масло зове се у Херцеговини и у суседним брдским крајевима (Морача, Васојевићи и др.) *метено масло*, које може бити и топљено. Млеко из којега се извади масло зове се *млаћеница*, а у Васојевићима *метеница*.

Масло се данас вади из млека у такозваним *сепараторима* (центрифугама) у којима се на сличан начин одваја маст која се скупља уједно дајући тако *метено масло*, мада се у селима још увек задржало вађење масла у стаповима или бућкалицама.

У оба случаја, било да је оно добивено топљењем скорупа (кајмака), метењем (бућкањем) целог млека у стапу (бућкалици), било одвајањем у сепаратору, масло садржи маст и беланчевине (казеин)—троп.

Када је, дакле, потребно разликовати ова два масла, онда треба узети народне термине *масло* и *метено масло* па самим тим отпадају називи који су позајмљени: бутер, путер, путар (од нем. Butter, а ово опет од лат. butyrum) или начињени: маслац, чајни маслац (Teebutter).

11). — *Падља*, *падавина*, *оборина*, *талог* (водени, атмосферски), *падеж*. Већина садашњих писаца не само стручних дела него и у свакодневној штампи употребљава термине *атмосферски* (ваздушни) *талог*, *водени талог*, као што су

[1]) У Источној Србији суд у коме се из млека добива *масло* зове се *бућкалица*, а сама радња *бућкати*. У Херцеговини и суседним брдским крајевима Ц. Горе (Морача, Васојевићи и др.) суд се зове *стап* а радња се означава са: *мести* (в. Вук Рј. и А. Рј.). По Ј. Ердељановићу (*Старинска српска јела и пића*, 96, Београд, 1896) место *мести* по Србији се више говори: *бити, бућкати (бучкати), мутити*.

то чинили и сви наши ранији писци. Реч *талог* наводи и Вук (Рј.) и тумачи је правилно: Niederschlag, Bodensatz. Кованице *оборина*, *падња*, *падавина*, значе сасвим друго [1]). Ако се већ жели узети нека реч изведена од падати, онда треба употребити *падеж* [2]) (падеж у граматици је позајмљена реч из руског).

12).— *Дрвни*, *дрвени* (индустрија), *метална индустрија*. — Придев *дрвни* је провинцијализам и значи исто што и *дрвени*. По угледању на немачке сложенице са Holz - направљен је читав низ назива који су директни превод немачких:

Holzessig дрвно сирће,
Holzgeist дрвни алкохол,
Holzmasse дрвна маса,
Holzindustrie дрвна индустрија итд.

У оним крајевима где се употребљава реч *дрвен* која значи, као што је речено, исто што и *дрвни* (што је од дрвета, што се односи на дрво, што је несавитљиво као дрво: каже се за човека да је дрвен), ови називи нису могли продрети јер развијено језичко осећање није допуштало овакве везе: древни алкохол, дрвено сирће, дрвена индустрија и сл. У неким случајевима постоје научни међународни називи као напр. метил - алкохол (метилни алкохол) за Holzgeist, па овај назив употребљавају и Немци у научним делима и уџбеницима (Methylalkohol); за Holzessig („дрвно сирће") није ни потребан термин, јер је то сирће (оцат, „есенција") које се добива сувом дестилацијом дрвета, а данас се више неком производу и не даје посебно име према сировини одакле се добива. У хемији то је *сирћетна киселина*, а у обичном животу сирће (оцат), без обзира да ли је добивена оксидацијом алкохола, сувом дестилацијом дрвета или синтетички. Место *дрвна маса* треба рећи *дрвена маса* или *маса дрвета* према смислу.

Поставља се питање да ли треба усвојити називе: *дрвна (дрвена)*, *метална*, *стаклена индустрија* или треба рећи: *индустрија дрвета*, *индустрија метала*, *индустрија стакла*.

---

[1]) Љ. Стојановић, *Н. Језик*, 4, 279(1936). — О значењу речи „оборити" и сл. у хемији, в. В. М. Мићовић, *Гласник хем. друштва*, 2, 242 (1931).

[2]) Р. Радовановић, *Подземне воде*, 2, СКЗ, Београд, 1897.

Уколико нам је познато, Вук само на једном месту у Народним пјесмама помиње *дрвени мајстор* и *камени мајстор*, а на другом месту вели *камена штампа* (место литографија).[1]). Иначе реч *дрвени* у пренесеном смислу има друго значење: дрвена глава, дрвени човек, дрвени доктор, дрвени адвокат, па би то пејоративно значење могли имати и називи дрвена и стаклена индустрија, као што би и назив гвоздена индустрија имао други смисао од индустрије гвожђа. Дакле, у духу нашег језика били би називи: *индустрија стакла, гвожђа, дрвета, дувана, платна* и др., као што се каже: *производња стакла, гвожђа . . . .* , *фабрикација стакла, хартије* (нем. напр. Glasindustrie, Papierfabrikation, Metallindustrie).

За назив *дрвна индустрија*[2]) можда би се могао направити донекле оправдан приговор да адјективни облици *дрвни* и *дрвени*, иако исто значе, могу бити диференцирани (упореди *водни* и *водени:* водна задруга (задруга за наводњавање), иако се у народу први облик понегде једино говори и у истом значењу као и други, даље, овај паралелизам огледа се и у речима *безводни* и *бездрвни*).

Разлика између *метална индустрија* и *индустрија метала* мање се осећа него у претходном случају, ваљда отуда што је овде у питању страна реч *(метални)*. Ми смо у штампи наишли на изразе *металска индустрија, металски радник* и у овом случају осећа се тежња за диференцирањем значења помоћу различних адјективних наставака. Слично диференцирање нашли смо још свега у два случаја.

Вук наводи од речи олово два адјективна облика: *оловни* (од олова) и *оловски* (за шта даје пример *оловски мајдан* у значењу Bleibergwerk)[3]). С. М. Лозанић[4]) прави разлику из-

---

[1]) *С. н. пјесме*, IV, 398 (1932).

[2]) Кад је наш чланак био предат у штампу, изашла је 1 св. II књиге *Питања савременог књижевног језика* (Сарајево 1951) у којој Ј. Вуковић (стр. 176) говори опширније о термину „дрвна индустрија“.

[3]) У једном примеру налази се и облик *олови*: По дванаест оловијех зрна. Вук, *С. н. пјесме*, IV, 391 (1932). — Од места *Олово*, које је на гласу због оловних рудника, придев је *оловски*, као што је напр. од Буково-буковски. У овом случају *оловски рудник* значио би рудник места Олово.

[4]) *Хемија за средње школе* с хемиском читанком, V издање, 175, 200 (1921). — Говорио је да му је то диференцирање предложио Љ. Стојановић.

међу *биљни* (човечја храна може бити биљна и животињска) и *биљски* (биљска храна — храна којом се храни биље). Може бити да би требало усвојити овако диференциране термине па речи *метална индустрија, метални радник.*

13). — *Погон.* — Народна реч *погон* (од погнати = потерати, потећи, потрчати) значи *потера* (Вук је објашњава нем. Wegtreiben):

А за њима Руси у *погону,*
Узеше им топе и барјаке (Његош, Пустињак, 73);

А за њима Срби у *погону,*
Преко воде прећераше Турке
(Ђ. Љ. Драговић, Црн. јун. пј. 212);

„Ако је на месту дела опажен траг (стопа или стрвљена храна итд.) преузимата је потера. У нашем праву зове се овај начин истраге *погон* или поточ“ (А. С. Јовановић, Приносци II део, 8).

Реч *погон* значи још и *каиш, каиш од пушке, ремик:*

Неки опет пушку спрема:
Кремен стеже,
Погон веже,
И фишеке пребројава (Ст. В. Каћански, Песме, 26);

„Седиште за рањеног може се справити од опасећег каиша, *погона*, венца направљеног од сена и др.“ (Санитетски наст. 13)

„Набавка кожних *погона* за коњичке карабине“ (Српске новине, 1885, 221).

Поред ова два значења, за шта су примери узети из речничке грађе Института за језик САН-а, у Ак. Рј. наводи се и треће: *вођење каквог посла, заната, обрта* (Betrieb), па се додаје да се у грађи за Рј. није нашло никакве потврде, али се у новије време говори и пише, и да је реч начињена према нем. Betrieb, али према немачком betreiben нико не говори и не пише погнати, погонити ни гонити. Ристић и Кангрга (Српско-нем. речник) под *погон* дају два значења: *а)* Wegtreiben, *б)* Antrieb. Маретић (Језични савј.) каже да погон у техници значи Betrieb, Triebkraft, и да је из чешког (pohon).

Према Љ. Стојановићу (Н. Ј. 5, 85, 1937) *погон* значи почетак или почетно место гоњења, а не као у чешком Betrieb, Triebkraft, а мало даље (*ibid.* стр. 122) напомиње да од речи које су наведене у Маретићеву Савјетнику у београдски књижевни језик није ушла између осталих ни реч *погон.*

Ова реч се још пре Другог светског рата почела употребљавати нарочито у индустрији и техници, а сретала се и код београдских писаца стручних дела и чланака, и то обично у смислу немачких речи Antrieb, Betrieb и Treib (Trieb)-, као и у значењима немачких сложеница изведених од ове три речи. Она се после овога рата још више употребљава, и то, по нашем мишљењу, као и раније без икакве потребе, јер јој је значење често за већину оних који се њоме служе нејасно.

Ми ћемо навести њену употребу само у неколико таквих значења, одакле ће се видети да су то више мање непотребни германизми:

1) пустити у погон, место: пустити у рад (нем. in Betrieb setzen);

2) у погону значи: у фабрикацији, у заводу, у постројењу, у радионици.... према врсти установе или одељења где се неки рад или посао врши. У штампарији, например, место у слагачници, у линотипу, на машини за штампање каже се сада у погону. Пре рата чак се чуло и: ради у „бетрибу";

3) погонско гориво, место: моторно гориво;

4) погон, место: покретачка снага или сила, покретање, кретање.

Поменућу само два три примера из ранијих стручних дела да се види како су тадашњи писци место речи *погон* знали употребити наше, народне изразе.

„Још су свеже успомене на пећи, у којима је руда топљена и звате су вигњеви, и на самокове чији су чекићи *стављани у покрет* снагом текуће воде"[1]). Неки садашњи писци сигурно би рекли: чији су чекићи *стављани у погон*

[1]) J. Цвијић, Извори, тресаве и водопади, *Глас*, 51, стр. 80 (1896

снагом текуће воде, а можда би целу реченицу скратили овако: чији су чекићи били на *водени погон.*

А. Станојевић[1]) говорећи о угљу вели: ..... „јер нам с једне стране служи за производење топлоте и *покретачке снаге*". И овде би се сада рекло: за *погон* место за *покретачке снаге.*

С. М. Лозанић[2]) описујући како се гвожђе раскива у полуге каже: „Мехови и чекићи *покрећу* се овде *воденом снагом.*"

И данас прозни писци и јавни радници који су даље од специјалних техничких грана говоре о *покретачкој снази* империјализма, о *покретачкој сили* експансионизма итд., а не о погонској сили. Добри познаваоци језика и кад пишу о стручним стварима такође не употребљавају реч *погон.*

„Та велика снага користиће се за *покретање индустрије*, за електрификацију железница, за електрохемиске и електрометалургиске фабрике, а нарочито за производњу алуминијума." (М. Пијаде, Борба од 9 јула 1949).

„Савезни „Машинопројект" реконструисао је мали бензински мотор за *покретање ватрогасних пумпи* и *разних агрегата*". (Борба од 22 марта 1951, стр. 3).

„.... Самоков се састојао од великог точка који *покреће* обично *водена снага.* Окретање точка *ставља у покрет* тешке чекиће, ..." (Политика од 15 марта 1951, стр. 3).

Смешно звучи кад се каже млин на електрични погон, на парни погон, на водени погон, па би се према томе рекло и на „ветрени" погон, „коњски" погон место народних исправних термина: електрични млин, парни млин, воденица, ветрењача, сувача.

Ако је баш потребно може се место *водени, електрични погон,* ... рећи: *водена снага, енергија* (креће се, покреће се, ради, према смислу, *електричном енергијом, струјом* итд., као што је то илустровано наведеним примерима).

Сада и стручни писци мање употребљавају израз *мотори на млазни погон,* већ кажу *реактивни, млазни мотори* (мотори на млаз).

---

[1]) Саксе—Станојевић, *Хемиска технологија,* стр. 3, Београд, 1923.

[2]) *Хемиска технологија,* II, 34, Београд, 1887.

По нашем мишљењу, реч *погон*, као стручни термин је непотребна, неодређена и не даје слику или бар не потсећа на оно што се жели да се њом каже, а свуда се може заменити прецизним и јасним нашим речима и изразима који су раније постојали и које добри писци и сада употребљавају.

14). — *Једнозначан.* — Као стручни термин употребљава се у новије време у математици.

Ако имамо неку функцију, напр. $y = f(x)$, онда за једну одређену вредност $x (x = a)$ y има *само* једну вредност. Такве функције су раније називане *униформне*, а сада их неки писци називају *једнозначне* (нем. eindeutig, франц. uniforme, руски однозначный, униформный). У овом значењу реч нам је могла доћи преко руског или је буквални превод с немачког. Ми мислимо да треба остати при ранијим страним терминима: *униформан* (место једнозначан) и *мултиформан* (место вишезначан) бар дотле док се не створе наши погодни називи (речи униформан и мултиформан иначе значе: једнолик (једноличан) и многолик (многоличан)

Немачки eindeutig значи још: да нешто има само *једно* значење, да се врши само у једном правцу (напр. реакција у хемији), да има само један смисао, да је недвосмислен Неки писци, нарочито преводиоци, не трудећи се да нађу одговарајућу нашу реч или израз према смислу текста, кажу просто једнозначан, напр. *једнозначан* одговор место *недвосмислен* одговор и сл.

Ова реч, а поготову у свом другом значењу, не потсећа ни једним својим делом на оно што се жели њоме изразити, па је не би требало употребљавити.[1])

— Наставиће се —

В. М. Мићовић

[1]) Од *знак* не постоји придев *значан.* Према сложеницама са *један,* као *једнострук, једностран, једнолик* и др. могао би се направити облик *једнознак,* а према сложеницама као *једноуман, једножичан* (што се тка у једну жицу), *једнозначан,* али ни у математици ни у другим случајевима, овако изведени облик, по значењу које му се придаје, нема везе са простим речима од којих је изведен.

ДИХАТИ и ДИСАТИ

Необично је занимљиво посматрати развој нашег књижевног језика за последњих сто година, тежњу појединих речи, њихових облика из покрајинског и периферисног народног говора да продру у књижевни језик, да се у њему одомаће, затим настојање неких писаца да књижевном језику натуре извесне речи и њихове облике и дају му печат свога духа, укуса и схватања. То преображавање нашег књижевног језика од Вука до данас, и поред тога што основни принципи Вукових погледа на језик остају као полазна тачка наше науке о језику, толико је јасно и очигледно, и толико прожето напорима нашег научног, књижевног и културног напретка, да не даје повода никаквој сумњи да је то преображавање код нас увек било логично и природно, готово увек верна слика нашег живота, наших културних, политичких и социјалних прилика. Кроз колико је фаза прошао наш књижевни језик од Вука до данас! Колико има речи које су пре педесет или сто година биле у пуној употреби а данас су напуштене, забачене, избледеле, скоро се не употребљавају, а колико их има нових, наново створених, оних које су ушле у живот, у књижевност и живи народни говор. Борба појединих облика једне исте речи понекад остане нерешена, у току, јер су неки писци, из разлога чисто индивидуалних или уметничких, повлађивали народном говору, држали се старих облика само зато да би били што изворнији, што ближи народном говору, и да би своју мисао изразили на што оригиналнији начин. И синтаксички и морфолошки зар се, рецимо, Сима Матавуљ, у својим приповеткама с мора, намерно ђе придржава народног говора свога краја хотећи тим приповеткама дати дах и особине људи и нарави с нашег при-

морја? Па зар језик Владимира Назора — да узмемо још један пример сличан Матавуљевом — колико је год у добрим књижевним традицијама, не одише језичком грађом његовог завичаја и не мирише сасушеном кадуљом и босиоком са далматинских кршева? Такви писци, нема сумње, освежавају и обнављају наш књижевни језик новим наносима народног говора, али у исто време, управо стога што се редовно инспиришу духом и богатством народне речи, они нехотично, подржавајући неки стари облик и дајући му предност над новим, као да спречавају да неки новији облик речи потпуно победи и завлада у нашем књижевном језику. Такве појаве, можда парадоксалне на први поглед, искрсавају и код напредних писаца од вредности и неоспорног дара, и то управо код оних који језик унапређују и стварају од њега живи, продуховљени материјал којим се уобличава и казује и најтананија људска мисао. Такве појаве код извесних писаца настају као последица тежње (1) да својим делима дају што вернију локалну боју, или (2) да старијим, помало архаичним облицима речи, избледелим синтагмама, скоро заборављеним изразима, па и читавим реченичким конструкцијама постигну уметнички ефекат какав се постиже античким стварима, или (3) да буду што изворнији, ближи народу и народном животу.

За посматрање једне такве области узели смо два облика једне исте речи: *дихати* и *дисати*.

Први облик *дѝхати* (дӣха̄м и дӣше̄м) прасловенског је порекла, старији је од другога облика *дѝсати* (дӣше̄м), који је настао од презента *дишем* („зато што је *ш* схваћено као да је постало од сј"). У крајевима где се не изговара глас *х*, постоји *диати* (диам) и *дијати* (дијам). У нашем књижевном језику други облик — *дисати* — побеђује и очигледно потискује први, мада има и српских и хрватских писаца из новијег и најновијег времена који још употребљавају први облик. Да видимо бар углавном који су то писци. — Божји човек, брате; лепо сложи народ, па као да једном душом диха (Милићевић М. Ђ., Педагогијске поуке, 15); Веома ми је тешко дихати овде у соби (Приповетке Милорада Шапчанина, 53); Ко стене дихаће погледа један другога (Костић Лаза, Лет. М. С., 1898, 2,72); Где му стеже груди зрак

претањен / Да дихати једва може (Боговић Мирко, Стјепан, посљедњи краљ босански, 99); И јесу били и свети и светли, док је дивни дух Светога Саве кроз њих дихао (Мијатовић Чеда, Бр. Коло, 1899, 262); Може се рећи да није никада Загреб онако усхићено народним духом дихао (Ивићевић Стјепан, Виенац, 1861, 221); Антун не одговори, него брисаше руком чело и дихаше нагло (Матавуљ Сима, Нашљеђе, С. К. Гл., 1902, 6/1047); Нетом сада почимам право дихати у свом граду (Назор Владимир, Приче, 1927, 103); Дихао је животом различитим од онога којим су живјели његови господари (исти, Приповијетке, 235); Дихао је сад на нос, сад на уста (Самоковлија Исак, Из приповиједака, 82); Сваки је тешко дихао (Шинко Ервин, Четрнаест дана, 131).

Глаголску именицу *дихање* употребљавају сви ови писци и њихову листу допуњујемо овом. — Свијем иним буди анђелским дихањем (Прерадовић Петар, Дјела, 2, 248); Око три хиљаде дихања гледају покољ (Љубиша Стј. М., Причања Вука Дојчевића, 1, 118); И тако дихањем ваздух се поквари (Босна, 1869, бр. 164); Који сам даје свима живот и дихање и све (Караџић Вук, Дјела апостолска, 1847, 322); Савлађујући бурно дихање прозбори Злата (Гавриловић Андра, Деспотова властела, 123); Па се ваздух истјериван дихањем из груди, пропусти кроз уста (Вила, 1869, 4/692); Сви обрнули погледе на вратнице... зауставили дихање (Ранковић Светолик, Бр. Коло, 1898, 267); Дихање кожом, дихање станичјем (Недић Мојо, Зоологија); Органи за дихање (Розен Др. М., Поука о одржавању здравља, 81); Рекао би човек, да је народу у Србији стало и дихање у котлацу (Вр̓еме, 1874, 25); Апарат за дихање је скуп разних органа (Јовановић Др. Ђока, Ручна зоотомија, 30); Установио је да... је узрок у сметњи дихања (Преглед, 1927, 32/7); Сви готово зауставише дихање (Ловац, 1900, 59); Гвожђе... има пресудну улогу у свакој ћелији као ферменат дихања (Бубановић Фран, Природа и диалектика, 27); Дај им дихања и здравља (Ђоновић Јанко, Горски токови, 147).

Речи које су настале од основе глагола *дихати*, као *дихај (дихајни)*, *дихавица* и сл., па затим оне које су изведене додавањем префикса, као *удихати*, *издихати*, такође су у употреби код многих ових писаца.

Као што се види, употреба старијег облика је још врло широка. Гледајући по покрајинама, и имајући у виду новије и најновије писце, њега има код писаца и из Далмације, и из Боке и Црне Горе, и из Босне, и из Србије и Војводине, и из Хрватске. За последњих педесет година старији облик чешћи је у западним и јужним крајевима него у источним; новији и млађи писци у западним крајевима добрим делом примају новији облик. Карактеристично је да су у Србији новији облик употребљавали Војислав Ј. Илић и Лаза Лазаревић, два писца који су изразити уметници, један у поезији, а други у приповеци, обадвојица из рода оних дисциплинованих писаца код којих форма у сваком погледу, па и у погледу чистоте и беспрекорности књижевног језика, долази на прво место. — У свечаном задовољству дисао је зрак јутарњи (Илић Ј. Војислав, Песме, 2, СКЗ, 165); Да су то оне будаласте приче из детињства што ми и сад матором не дају дисати (Лазаревић Лаза, Приповетке, 1, 88).

Овако како смо изнели ова два облика једне исте речи — *дихати* и *дисати* — они се по свом значењу у нашој књижевној и научној литератури не разликују ни по чему осим по томе што је један старији а други новији. Ни најситнија нијанса разлике у њиховом значењу није досада позната. Међутим, ми ћемо овде на тексту показати да су се у народу та два облика диференцирала, подвојила, или још тачније, да је први, старији облик — *дихати*, а с њим и речи настале из њега — добио друго значење поред оног што га има у досадашњој књижевној и говорној употреби. Текст дајемо онако како смо га раније забележили у Јужној Херцеговини, у околним селима код Требиња, Ластви и Зупцима, у једном крају одакле су потекле наше народне песме као што су Женидба Јакшића Комнена, Марко познаје очину сабљу, Марко и Змај Огњени Вук, Марко Краљевић и Љутица Богдан и др., песме које по описима, речитости, богатству језика и језичким преливима спадају у наше најлепше народне песме.

Овде дајемо одломке из текста забележеног за време разговора са једним старим домаћином из Ластве, и то оне одломке који се односе на значење облика *дихати* и именица *дихање*,

дихај, *диханије*. Наш сабеседник је сељак испод просечног имовног стања, па и поред тога што је имао близу шездесет година бавио се тежачким пословима: орао је њиву и копао виноград. Редовно није свршио ни два разреда основне школе. Никаквих других амбиција није имао него да прехрани себе и своју породицу. Необично је даровит, бистар, досетљив, и кад прича изражава се сажето, а мисао му брза, сече као сабља. То је један од оних сељака из Херцеговине за које каже др. Јевто Дедијер: „То је нека врста сеоских интелектуалаца, који проматрају, мисле и опажају. Они стварају оне паметне пословице“ (др. Ј. Дедијер, Херцеговина, Срп. етн. зб., XII, 1909, 6). Од њега смо чули пословицу: „Од немање нема већег јунака“. Пустимо сељака да говори.

— Кад ми отац умрије ономлани, ми се издијелисмо. А није умро него се од старости угасио као свијећа. Као да га гледам: осјетио судњи час, па нас окупио, поздравио се са свима и препоручио нам да се слажемо и заједницу одржимо. Па се намјестио у постељи, прекрстио сâм оне напаћене, коштуњаве руке, удахнô дубоко и немирно дисô једно вријеме. Кад се смирио и почео куњати, дихô је танко и непримјетно, као кроз копрену, док пошљедњи дихај није пустио. Није се, чини ми се, био ни охладио, ми се издијелисмо, несретници!

— Живимо у овој дубрави како знамо и умијемо. Право да кажем, дихамо а не дишемо. Ако нема довољно пшенице и јечма, има сијерка, неба плава. Куд ћеш више, брате! У кући нас има дванес’ кашика. А свако диханије тражи да једе.

— Шћах ти испричати до краја ову причу о себи, кад те толико занима, али ми не да задуха. Понекад једва дихам. А како пописмо кафу, дисање ми се чисто поврати. Малоприје нисам могао ни дихати.

Анализа овога текста скоро би могла и изостати јер сам текст јасно говори да се стари облик *дихати* издвојио по свом значењу од новијег облика *дисати*. Из њега произлази ово. Облик *дисати* се употребљава у оном смислу како га чујемо у свакодневном говору, када се односи на радњу примања и испуштања ваздуха под обичним, нормал-

ним условима. Међутим, ако то *дисање* није нормално, ако је „финије“, тање, површније, ако је, рецимо, промена у дисању настала због неке болести, задухе или неког органског поремећаја, са последицом да та радња није више здрава, нормална, па према томе ни снажна ни дубока, онда се назива *дихање.* Према томе, *дисати* значи удисати и издисати ваздух, како то бива код здравих људи, а *дихати* — површно дисати. Доследно, и глаголске именице ових облика — *дихање* и *дисање* — имају исту разлику као и њихови глаголи. Разлика између *дисаја* и *дихаја* опет је иста: *дисај* је нормални удисај или издисај, дах, а *дихај* — површан, кратак удисај или издисај. У првом одломку текста такође је очигледна разлика између радног придева *дисао* и *дихао.* И да би разлика била сасвим јасна и очигледна, текст даје објашњење за радни придев *дихао:* „танко и непримјетно, као кроз копрену“. У продужењу текста налази се допуна објашњењу именице *дихај:* „док пошљедњи дихај није пустио“ Из првих реченица првог одломка видимо да је старац умро од старости, „од старости (се́) угасио као свијећа“. А познато је да људи у добокој старости, обремењени тешким годинама, ако их болест није оборила с нога, него, просто напросто, старост, умиру тихо, угасе се „као свијећа“, без трзања и ропца: *дисање* им постаје све тише, слабије, све тање, скоро неприметно, дакле *дихање*, па према томе и *дисај* постаје *дихај.*

У другом одломку текста, реченица: „дихамо а не дишемо“ потврђује наше досадашње објашњење. Ако је могло бити имало сумње у разлици значења у првом одломку, овде је та разлика дата конкретно, па се види да *дихамо* не значи исто што и *дишемо.* Смисао реченице лежи у померeном значењу: животаримо, тј. тешко живимо, једва састављамо крај с крајем, а не живимо, тј. не живимо онако као што живе људи који свега имају. Случајна градација у разлици значења истиче се сама од себе и она показује колико је танано језичко осећање онога који је ту реченицу исказао: прелаз из дисања у дихање — ако је допуштено употребити музичку реч — врши се у једном декрешченду.

У трећем одломку каже се: „А како пописмо кафу, дисање ми се чисто поврати. Малоприје нисам мого ни дихати“.

Значи: пре кафе једва је дихао — не дисао —, а после кафе вратило му се дисање; малопре није могао ни дихати акамоли дисати, а ево сада дише (не-диха). У истом одломку има и реченица: „Понекад једва дихам“, што значи да облик *дихати* у оваквој употреби има у презенту само *дихам*.

Даље, у другом одломку има реч *диханије* — живо чељаде, укућанин, оно што дише. Код Љубише је *дихање* са истим значењем — Око три хиљаде дихања гледа покољ (Причања Вука Дојчевића, 2, 118) —, а овде је у црквенословенском облику. Реч у овом облику унели су у народ свештеници, а делимично и учитељи. Наиме, у Босни и Херцеговини још за време турске владавине Срби су имали своје аутономне основне школе, у којима су деца учила црквенословенски језик као посебан предмет; живот тих школа трајао је до 1918 године, када су оне претворене у државне. Црквенословенска читанка у тим школама била је највећим делом испуњена молитвама, тропарима, стиховима из Давидових псалама и разним верским правилима („Всѧкое дыханіе да хвалитъ Господа“). Деца су текст учила напамет и поједине речи које су биле блиске народном говору остајале су у народу.

Да текст који смо забележили није случајан ни осамљен и да у њему примери за одвојено значење старог облика *дихати* нису произвољни, потврђује нам сусрет са Драгом Спахићем из Зубаца. Спахић је био по занимању терзија и живео је једно време у Мостару; две-три године пред рат, стар и неспособан за рад, он се вратио у своје родно село. У Мостару се био прочуо као неки верски секташ, нека врста богумила, препоручивао пост и лечио људе травама и народним лековима. Давао је утисак човека који свет види у сликама и визијама, казујући своје унутрашње доживљаје просто али рељефно. Ево три одломка који се односе на издвојено значење облика *дихати*.

— Ако хоћеш да сачуваш здравље, пости и никад се не наједај. Ко пости душу гости. Масна и зачињена јела напаст су за људско тијело и здраво дисање. Видио сам у граду људе који пошље јела дахћу: нити дишу, нити дихају, него дахћу. А здраво дисање је

темељ живота. Чим оно оплића, претвори се у дихање, изметне се у болест.

— Како сам се вратио извору живота, селу и природи, дошао сам к себи. У граду сам једва дихо, а овђе дишем пуним дахом. Погледај ову висораван пошље кише: свако диханије — и човјек, и стабло, и пчела, и цвијеће — радује се и весели сунцу.

— Рат у природи вјечито траје. Све се оштри једно против другог. Зло удара на добро. Ноћас, у сну, видио сам, ето ту на пољани, борбу између двије војске: једна бијела а друга црна. Тресак, прасак, ломљава, — све гледам својим очима. Бјеше ме спопала дихавица и ја, престрављен, скочих из постеље. Почех дисати тек кад се прибрах, када осјетих да је то био ружан сан

Ови одломци углавном потврђују она три претходна Из њих се види јасно и недвосмислено да се облик *дихати* издвојио са својим значењем од облика *дисати* и да се његово издвајање потпуно поклапа са оним из претходних одломака. Може ли се јасније и очигледније изразити разлика између две глаголске именице *дисање* и *дихање*, него што је овде казано: „А здраво дисање је темељ живота. Чим оно оплића, претвори се у дихање, изметне се у болест“? Другом реченицом дата је савршена дефиниција *дихања*: плитко дисање.

Значење именице *диханије* овде је шире него у претходном одломку: док тамо именица значи: живо чељаде, „душа“, овде је она све што дише: „и човјек, и стабло, и пчела, и цвијеће“. Према томе, значење ове именице потпуно одговара значењу како постоји у нашој књижевности.

Новина у трећем одломку овога текста јесте реч *дихавица* са значењем: убрзано дисање проузроковано страхом. Занимљиво је да је она употребљена овде такође доследно, опет у смислу диференцирања старог од новијег облика. Јер да је место *дихавица* речено *дисавица*, могло би се схватити да је убрзано дисање било снажно и дубоко, а оно је уствари у страху површно и плитко.

Морамо признати да нам је једна околност сметала у разматрању овог текста. Спахић је родом из Зубаца, али је живео неколико година у Мостару, одакле се вратио у своје село. У самом Мостару нема ни помена о диференцирању ових облика о којима овде говоримо. Па откуда код њега *дихати* са подвојеним значењем? Ево откуда. Он је у Мостар дошао као младић са лепим и богатим језиком свога завичаја. У свом језику он је донео и подвојено значење облика *дихати* које није изгубио јер се није дружио са школованим светом. У село се вратио „обогаћен“ мноштвом турцизама које је у Мостару примио.

Намеће се питање: како је дошло до диференцирања између старог и новијег облика овог глагола? И како је то диференцирање могло настати у селу, у коме сви сељаци нису били ни писмени, а не у граду, где је просвећеност на много вишем степену?

Напред је речено како је настао новији облик *дисати* од старог *дихати*, по пореклу прасловенске речи (старослов. дыхати, рус. дыхать, пољ. dychać, чеш. dychati). Стварање новијег облика (*дисати*) по аналогији довело је до тога да се у једно време *дихати* и *дисати* употребљавало напоредо. Формирањем презента *дихам* створио се између старијег и новијег облика однос — *дихам: дихати* и *дишем: дисати* — који је, по закону језичког развитка, морао довести до диференцирања, тако да се једно значење везало за један облик, а друго за други. Процес диференцирања, разуме се, није био свуда исти, али његових трагова има. Да је Вук прошао кроз Херцеговину, где су га његови следбеници очекивали, али га нису дочекали, и у његовом Рјечнику то би се још и како осетило. Па и без тога код Вука има: задӣхати (задӣјати) се, задишем се — ins Keuchen kommen z. B. von Laufen, anhelo, cf. (vide) задухати се. П. Будмани у Академ. рјечник убацује, макар и узгред, придев *дихавичан*, „који тешко дише“, дакле, сипљив човек, онај који има задуху. Уз одредницу нема примера, него стоји: „Само у Стулићеву рјечнику“. Међутим, у Херцеговини, из које смо дали јасне и недвосмислене примере овог диференцирања,

речи *дихавичан* и *дихавичав* постоје у народном говору, а сигурни смо да их има и по Босни и у јужним и југозападним крајевима. И у Београду се говори: *задӥјати се, за̏дӥјао се, за̀дијан,* са значењем које Ристић-Кангргин речник бележи: außer Atem kommen — задихан, задуван, засопљен.

И на другим странама наше језичке територије, у другим дијалектима, могли би се наћи трагови овог процеса, али то не спада у оквир овог чланка. А што се он много више сачувао у народном говору и на селу, него у савременом књижевном језику и у вароши, то је разумљиво: савремени књижевни језик потискује стари облик *дихати*, који постепено — хтели или не хтели — почиње примати архаичну боју,

Могли бисмо се запитати да ли је то диференцирање оставило каквог трага код писаца из Херцеговине. Колико је нама познато — није. Старији писци из средине прошлог века, и Срби и фрањевци, били су или Вукови следбеници, коју су сабирали грађу из народног живота, или дидактички настројени, са амбицијом да поуче и просвете. Једини међу њима Јоаникије Памучина имао је живљег интересовања за језик, који, преплављен турцизмима, он покушава да плеви од туђинштине, али од тога не иде даље. Доцније, омладински писци око Зоре, крајем прошлог и почетком овог века, били су заузети чувањем матерње речи од окупатора, али нису улазили много у чисто језичка питања. Оптерећени радом у народним установама и политичком борбом, они нису доспевали да улазе у финије језичке проблеме и да пабирче по вечито свежој и занављаној градини народне речи. Отуда они нису искористили многу језичку драгоценост и реткост свога завичаја, па нису чули ни запазили ово диференцирање облика *дихати* од *дисати*, као и многе друге занимљиве појаве у преображавању нашег језика у народу.

Далеко смо од помисли да кажемо да је процес овог диференцирања завршен и да је он прожео народни говор читаве Јужне Херцеговине. Тај процес ми смо запазили код даровитијих појединаца који владају језиком као што владају плугом и воловима, као нечим што је подложено њиховој вољи, мисли и расположењу, али смо га осетили и у говору

ширих маса у селу. Задатак овога чланка своди се углавном на то да укаже на једну изванредно занимљиву језичку појаву, — а таквих несумњиво има доста, — појаву која показује да народ у области говорне речи уме бити често уметник без такмаца, и да наши писци и књижевници, они који стварно унапређују наш књижевни језик, морају стално ослушкивати како тај језик живи у народу, како се развија и преображава.

J. Радуловић

ПРАВОСНАЖАН или ПРАВНОСНАЖАН?

У нашој правној терминологији постоји колебање у погледу облика овога придева. Прегледајући разне књиге закона и уредаба можемо наћи у једнима један а у другима други облик, а понекад у истој књизи и оба облика.

Реч је новијег порекла. У ранијем нашем законодавству, из друге половине прошлог и почетка овог века, био је уобичајен израз *извршителни, извршни* (обично за пресуду, али и за казну, забрану и сл.). Али се врло рано јавља и тенденција за заменом овог израза, ваљда зато што се сматрало да *извршни* није довољно прецизно или, можда, није довољно стручно. И тако су угледањем на немачку правну терминологију или боље речено, превођењем са ње, направљени изрази *правоваљан* (rechtsgültig) и *правомоћан* (rechtskräftig). Оба налазимо већ 80-тих година прошлога века: *правоваљана пресуда, правоваљан узрок* (Богишић, Зборник I, 1874, стр. XXXIV и 178); *правомоћни члан* (Рачки, Борба у Слов. 1875, стр. 83). Отада се јављају све чешће, нарочито израз *правоваљан*, као и од њега изведен прилог *правоваљано* и именица *правоваљаност*, а није ретко ни *правомоћно* и *правомоћност*.

Али док се *правомоћан* одржало, нарочито код Хрвата, све до најновијег времена, *правоваљан* почиње после I светског рата да уступа место изразу *правоснажан*, ваљда као замена и „више српском“ *прововаљан* и „више хрватском“ *правомоћан*.

Само се сада поред *правоснажан* јавља и *правноснажан*, односно јављају се две сложенице које као први део имају два различна придева, пра̑в *(пра̑ви)* и *пра̑вни*. Нарочито су

честе у издањима закона објављених у серији „Збирка закона“ од 1929—1931 год. *Правоснажан* налазимо, између осталих, у следећим законима: Инвалидски закон, 1930, стр. 4, Закон о извршењу и обезбеђењу, 1930, стр. 12, Уредба за извршивање кривичног закона II, 1931, стр. 92; *правноснажан*: Менични закон, II изд. 1929, стр. 65, Уредба о пословном реду за редовне кривичне судове, 1930, стр. 33, Закон о судским таксама, 1930, стр. 7, Закон о шумама, II изд. 1930, стр. 289 и 329, Кривични закон, VI изд. 1931, стр. 115 и 143. Оба облика имамо у књизи Закон о радњама, 1931, стр. 148 (*правноснажан*) и 235 (*правоснажан*).

Од *пра̏в, пра̂ви̅* имамо већи број сложеница, као напр.: *правокрил* (који има пра̏ва крила), *праволиниски* (који је пра̏вих линија, напр. геометриска слика), *правоугаони* (који има прави угао), *правовремен, праводобан* (који је у право време, доба), *правоверан* (који је праве вере), *правосуђе* (право, праведно, суђење), *правопис* (наука о правом писању речи) и слично.

Већи део речи са овим значењима налазимо и у немачком језику, и неке од њих послужиле су као узор за образовање наших речи (напр. *правопис* према Rechtschreibung и сл.). У немачком је разлика између именице *пра́во* и придева *пра̏в* (пра̂ви̑) само у начину писања: *пра́во* се каже Recht а *пра̏в, пра̂ви̅* (и *дѐсни̅*) recht. Али при образовању сложеница прва, као именица, чини то обликом генитива Rechts- добивајући тако значење rechtlich, тј. *правни*, односно у сложеници *правно-* (rechtsgültig, rechtskräftig, rechtsunfähig и сл.), а друга улази у сложеницу без оног *s* и даје јој значење *право-* (rechteckig, rechtwinklig, rechtlinig, rechtzeitig и сл.). Дакле, као што видимо, немачки језик разликује сложенице у чијем је првом делу именица *пра́во* од оних чији је први део начињен од придева *пра̏в*. У нашем језику те разлике нема: *правовољан* и *правомоћан* има у првом делу *право-* као и *правокрил, праволиниски* и сл. А угледањем на њих начињено је *правоснажан* у значењу rechtskräftig које Ристић-Кангргин речник преводи са „правоснажан, који има закониту силу, са силом закона, извршан“. Сасвим је разумљиво да се код неких правника појави тежња за јачим обележа-

вањем везе ове речи са *пра̏вом*, односно са придевом *правни* и издвајањем њеним из категорије сложених речи које у свом првом делу имају придев *пра̑в*, *пра̑ви* (*правобранилац*, *правозаступник* и сл. речи, начињене према немачком Rechtsanwalt, у непосредној су вези с речју *пра̏во* и значе „бранилац, заступник права“). Тако долази до образовања облика *правноснажан*, који значи „онај који има правну снагу“, а не „праву снагу“ као што би се према саставним деловима сложенице *правоснажан* могло претпоставити.

Ако је *правоваљан*, а то је највероватније, послужило као углед за образовање речи *правоснажан*, мора се поставити питање: шта заправо значи *правоваљан*? Да ли „који има праву ваљаност“ или „правну ваљаност“. Вероватније је оно прво. У немачком, као што смо видели, овоме придеву одговара rechtsgültig, односно сложеница са rechts-. Али Ристић-Кангрга преводе ову реч не само са *правоваљан* већ и са *пуноважан*, тј. „који има пуну важност“, из чега би се могло закључити да *правоваљан* значи „који има праву ваљаност“. Другим речима, то би значило да пресуда (забрана, казна и сл.) добива своју „праву ваљаност“, „праву вредност“, „пуну важност“, односно, најкраће речено, „постаје извршна“ кад је, напр., потврди виша инстанца.

Из овога следи друго питање: да ли и *правоснажан* значи оно што и *правоваљан*, по чијем је узору начињено, тј. „који има праву снагу“, или оно што би према немачком rechtskräftig могло да значи, тј. „који има правну снагу“? У овом другом случају би морало гласити *правноснажан*. Међутим, на ово питање најбољи одговор могу дати правници

ВРАТИЋЕ ГА НЕСВРШЕНОГ

У нашем језику лична заменица 3-ег лица (сва три рода) има исти облик и за бића и за предмете. Тако напр. *он* сасвима својим облицима значи у исто време и човека и животињу и предмет, дакле и живо и неживо. То је један недостатак нашег језика који може понекад да доведе у забуну, нарочито кад се има у виду правило код именица м. рода на сугл. (I врста) о једнакости акузатива с генитивом (за именице које означавају нешто живо), односно акузатива с номинативом (за именице које означавају нешто неживо).

Да узмемо следећи пример (из једне уредбе): *Ако прималац прими налог који је непотпун, вратиће га несвршеног.* Са граматичког гледишта ова би реченица била неправилна, јер *налог* значи нешто неживо, и требало би да има акузатив једнак номинативу. И кад би се место *га* поновила реч *налог*, несумњиво је да би једино правилно било *вратиће налог несвршен.* Али поред граматичког гледишта постоји и језичко осећање, које је аутора руководило да употреби *несвршеног* а не *несвршен,* како би било правилно са граматичког гледишта (Ако прималац прими налог који је непотпун, вратиће га *несвршен*). Разлог томе је облик личне заменице *га.* У нашој свести *га* (њега) више је везано за појам нечег живог, изазива у нама пре претставу неког бића него неког предмета.

Следећи пример нас доводи до истог зикључучка: *Позајмио сам му кишобран и вратио ми га је свег исцепаног.* Ако бисмо рекли *вратио ми је кишобран сав исцепан,* ту би употреба акузатива била потпуно на свом месту и једино правилна. Веза са именицом која претставља нешто неживо врло је блиска. Међутим *вратио ми га је сав исцепан* доводи у сумњу да ли је исцепано оно што је враћено или онај који враћа, што није случај у реченици *вратио ми га је свег исцепаног.* У првом случају сачувана је граматичка правилност на штету прецизности, док се у другом због прецизности дошло у сукоб са граматичком правилношћу.

Св. Марковић

ОМСКИ или ОМОВСКИ

Електротехнички инж. В. В. П. приметио је да се у нашим уџбеницима за физику и електротехнику употребљавају изрази *омски отпор* и *омовски отпор*, па је запитао Уредништво „Нашег језика“ који је од та два израза правилан. Да би допринео да се постављено питање правилно схвати, инж. В. В. П. додао је у своме писму: „По Омовом закону дифинисана је једна врста електричног отпора и тај отпор назван је *омски* односно *омовски*“, а затим је навео за тај појам француски израз „resistance ohmique“ и немачки „der Ohmsche Widerstand“ *).

Изгледа нам да се у одговору који је на постављено питање дао И. Стевовић („Наш језик“, св. 1—2, 1950) пошло са погрешног становишта. Филолог И. Стевовић вели да електротехнички инжењер В. В. П. „греши кад тврди да је придев изведен од особне именице Ом“. Филолог даље објашњава инжињеру да „придев *омски* не стоји према особној именици *Ом* која значи научника, већ стоји према именици *ом* која значи јединицу мере отпора у електричном проводнику“.

Међутим у електротехници истом јединицом *ом* мере се разне врсте отпора: омски односно омовски, ефективни, индуктивни, капацитетни, привидни. Усвојени називи за њих очевидно нису одређени према јединици електричног отпора, *ому*, већ према другим њиховим својствима. Да се ограничимо само на објашњење како је дошло до назива *омски* односно *омовски отпор*. Немачки физичар Георг Ом утврдио

*) У свесци 1—2 „Нашег језика“ из 1950 године, на стр. 58, погрешно је наведено „omische Widerstand“.

је 1826 године закон, који се стога данас зове Омов закон и који гласи: Кад се у неком електричном проводнику електрична енергија претвара сва непосредно у џуловску *) топлоту (тј. сходно Џуловом закону), онда између напона V и струје I кроз проводник постоји прост однос:

$$V = RI.$$

Коефицијент сразмерности R у горњем односу сталан је и назива се *омски* односно *омовски отпор* (der Ohmsche Widerstand). Омов закон важи у потпуној строгости само за једносмерну струју, па стога многи писци овако дефинисани коефицијент сразмерности R називају и *отпор при једносмерној струји.*

Омском односно *омовском отпору* није, дакле, јединица *ом* „главна и основна карактеристика“, како вели И. Стевовић, већ му је главна и основна карактеристика да задовољава Омов закон. Према томе изгледа нам да је грађење придева *омски* односно *омовски* „условљено особитим значењем личног имена или боље рећи променом у значењу личног имена“ итд., како то лепо излаже И. Стевовић на стр. 63 поменуте свеске. На основу баш тих његових разјашњења помоћу којих долази до израза „пашићевска политика“, „владановски режим“, „цукићевски прописи“ итд. изгледа нам да би био правилан закључак да електрични отпор дефинисан по Омовом закону треба звати *омовски*, а не *омски.*

Надамо се да ово наше кратко излагање иде у прилог познатој истини према којој се правилно решење по питању назива у стручним терминологијама може донети само у сарадњи филолога са стручњацима дотичне области.

В. Ђ. Јовановић

---

*) Придев *џуловски* стоји према особној именици *Џул* слично као придев *омовски* према особној именици *Ом.* Међутим нико не каже *џулска топлота*, већ се говори *џуловска топлота* или неправилно (?) *Џулова топлота.*

ПОВОДОМ ПРЕТХОДНОГ ЧЛАНКА

Оно што хоће проф. В. Ђ. Јовановић то је у језику немогуће. Он тражи да један придев стоји према једном целом изразу, према *Омовом закону*. То би значење могао имати само израз „по Омовом закону“ или сл. Ми смо у свом првом одговору увидели ту потребу стручњака, да придев треба да упућује више на проналазак него на проналазача, па смо рекли да је то придев *омски* који стоји према *ому*, јер је *ом* укључен у сам проналазак. Сам придев нисмо ми први пут предложили струци. На крају првог писма које смо од В. В. П. добили признаје се да је придев *омски* у струци јако распрострањен.

Ако се у примени Омовог проналаска, или на који други начин, ми не знамо како, дошло и до других врста отпора (ефективног, индуктивног, капацитетног, привидног), који се исто тако мере *омом*, а друкчији су по својствима и друкчије су названи, то значи да за њих није битно то што се мере *омом*, значи да је то споредно за њих. А да *омски отпор* не значи отпор који је дефинисан по Омовом закону, тј. да *ом* није везан непосредно за проналазак, то нам није јасно. Како да нам буде јасно кад је дата формула $V = R$ I у којој R значи отпор којем треба дати име? А ако у струци постоји потреба да се тај отпор из критичких разлога (пошто „важи у потпуној строгости само за једносмерну струју“) назове *отпор при једносмерној струји*, примећујемо да ту ништа не помаже замењивање придева *омски* придевом *омовски*. То је јасно. Ту онда није потребан ни *омски* ни *омовски*.

Али људи из електротехничке струке кажу да се и даље ради о отпору који је везан за сам Омов закон, који

се дефинише по Омовом закону, и предлажу придев *омовски*[1]). Међутим, овај придев посредно указује на научника и уз то има једно специјално значење, а на проналазак не упућује уопште. У случају сваког проналаска постаје један нов појам, иначе не би било проналаска. Појам проналаска стоји у познатом односу према појму проналазача. У почетку, кад је проналазак тек учињен, обично се употребљавају називи са присвојним придевом од научникова имена: *Омов отпор*, *Џулова топлота*, *Риманове таблице* и сл. и они у прво време задовољавају. Али са даљим развитком науке и применом проналаска појам проналаска се одваја од научника и постаје самосталан. Сада првобитни називи са присвојним придевом од научникова имена нису више довољни, али се условно могу и даље употребљавати ако им нема добре замене, јер они посредно упућују и на проналазак путем нашег знања о тој ствари.

Ако бисмо радили као проф. В. Ђ. Јовановић који према своме *омовски* саображава и *џуловски*[2]), онда би се, према потреби која се скоро редовно јавља код проналазака, лако створило и *архимедовски*, и *римановски*, и *паскаловски* и сл. Али ови придеви много мање указују на проналаске неголи и придеви *Омов*, *Џулов*, *Архимедов*, *Риманов* и др. Док ови последњи посредно указују на проналаске (преко проналазача) и тако могу да означе и оно што стоји према проналаску, дотле придеви на *-овски* могу упућивати само на научника, и то не директно. Они упућују првенствено на нечије присталице, управо на дела њихова, а тек преко та два појма на примарни појам, на особно име. Исп. *пашићевска политика* = политика пашићеваца, у духу политике коју је водио Пашић, слична политика оној какву су водили Пашић и пашићевци. Ми смо рекли да су овакви придеви од наших имена врло ретки и да је њихово значење веома условљено: *пашићевски*, *цукићевски*, *вуковски* стоји према *пашићевци*, *цукићевци*,

[1]) Они можда механички деле овај придев на *омов* + *ски*, па мисле да ту *омов* може значити *Омов закон*, а *ски* уноси присвојно значење.

[2]) У рукопису који смо добили стајало је *Џулова топлота*, па је исправљено на *џуловска топлота* с напоменом да је *Џулова топлота* неправилно. Међутим термин само није довољан, *џуловски* му не може бити замена.

вуковци. Они стоје према једном множинском значењу[1]), а тек преко тога према сингуларном појму особног имена. Затим, ови су придеви обично из политичког речника и они у своме значењу имају нијансу осећања из категорије фамилијарног.

Према томе, *омовски отпор* значи отпор који се добива на сличан начин како га је добио Ом у свом проналаску, сличан отпор ономе који се добива по Омовом закону.

Ми сада јасно видимо колико је опречна жеља (омовски) стручњака њиховој потреби. Они траже придев који упућује на Омов закон, а предлажу придев *омовски*. Њихово мишљење и потребе су за *омски* које ми предлажемо, а њихова жеља је за *омовски*.

На крају свога писма проф. В. Ђ. Јовановић се дотакао питања сарадње људи из струке са стручњацима за језик при обради и утврђивању стручних термина. Нама се чини да он има једно неисправно мишљење о сарадњи. Он мисли да је у овом случају стручњак за језик преузео на себе сувише од посла и упућује филолога на сарадњу са електротехничарима.

Какав је наш став према изради стручних термина и какво је наше мишљење о сарадњи људи из струка са нама ми смо јасно изложили још у првим свескама Нашег језика.

У свом чланку Српскохрватски књижевни језик (Наш језик I, 1933) проф. А. Белић је нарочито нагласио да ће се Уредништво и у изради термина држати Вукових начела. Он је ту указао на онај поступак Вука Караџића када је он 1845 године на седници Друштва српске словесности омео започети рад Друштва на изради Српске терминологије или „називословног“ речника, због тога што су термини „ковани“ противно духу српског језика. Вук је, вели проф. А. Белић, „био против тога да неко одређено тело ствара речи и прописује да се тако саграђене речи морају употребљавати“ (Н. Ј. I, 1933, стр. 7).

Вук је тада отворено рекао своје мишљење: да он мисли да чланови Друштва не знају довољно српски народни језик. Он је писао претседнику Пауну Јанковићу и говорио

---

[1]) О придевима *воловски, овновски, ђеговски* и др. исп. P. Skok, Pitanja savremenog književnog jezika II (1951), стр. 23—24.

на седници Друштва да његови чланови прво треба да уче српски језик, „и то како у *ријечима* тако и у *мислима*". Затим је рекао ове значајне речи које имају и данас пуно значење: „Сви се готово списатељи наши једнако туже да у нашему језику нема ријечи за њихове мисли; али томе није толико крив језик колико су криви они што ријечи језика свога не знају, а још више што не *мисле* српски, него њемачки или латински". (Грам. и полем. списи III, стр. 153—154). Вук је тада писао Јанковићу: „Зато бих ја рекао да се друштво окани терминологије и свакога измишљавања новијех ријечи, већ то нека чине професори сваки у својој науци и списатељи сваки у својој потреби; па *човек* сам за себе ако и погријеши, није велике срамоте, а *друштву* се никакоме не допушта да мо̀же погријешити" (на истом месту). Овим је, у принципу, одређен наш став у питању ко треба да ствара термине: у првом реду, струка гради своје термине. Тако и мора бити, јер нико боље од стручњака не може знати њихове потребе.

А кад стручњаци из једне научне гране нису сигурни да су̑ језички исправно решили термин, они се обраћају стручњаку за језик. Тако је било и у овом случају. Ми смо писали сарађујући са људима из једне струке, одговарајући на писмо В. В. П. које смо добили. Зато ми мислимо да није на месту кад нас проф. В. Ђ. Јовановић на крају писма опомиње речима: „решење се... може донети само у сарадњи филолога са стручњацима дотичне области". Исто се тако на почетку његовог писма види да он хоће да претстави сарадњу као дуел филолога и електротехничког инжињера. Ми друкчије схватамо сарадњу. Ми сматрамо да је потребно да нама човек из струке да̑ што више података о појму који треба назвати овако или онако. Он треба да буде идентификован и разграничен од других појмова, а затим да су показане и све могуће његове везе и односи у којима он стоји. Тако ћемо ми видети шта стоји у стручњакову мишљењу. Затим, треба дати податке о употреби термина у стручној литератури, старијој и новијој, у стандардним уџбеницима и књигама струке. Онда ми решавамо термин са језичке стране. Дакле, људи из струка треба да траже нашу сарадњу, а не обратно. Тако је то по природи саме ствари, а не зато што смо ми на овој страни.

И. Стевовић

О ДЕФИНИЦИЈИ *ОГЛЕДА*

На завршетку свог чланка „Неколико питања терминологије теорије књижевности“ у „Књижевним новинама“, Драгиша Живковић изразио је жељу да ставимо на дискусију нека питања из Теорије књижевности, да бисмо добили чисто нашу терминологију. Додаћемо: не само терминологију него и саму *нашу* Теорију књижевности, без чијег се знања не може замислити писац или песник вишег реда, као што се не може замислити ни композитор без знања Науке о композицији.

Из излагања Драгише Живковића може се извући закључак да, ма колико нам била од користи једна преведена Теорија књижевности, наша потреба неће бити задовољена док не добијемо оригиналну, *нашу* Теорију књижевности, основану на *нашој* књижевности, чији се родови не морају увек поклапати с родовима у страним књижевностима. И не само да се родови не морају поклапати него су за нас скоро неупотребљива многа правила о версификацији и метрици, за које нам, захваљујући великом броју наших акцената и нарочитој музици нашег језика, ниједна страна Теорија књижевности не може пружити грађу. Пут ка таквој Теорији књижевности води кроз многобројна расправљања, којима би се рашчистили појмови и решила спорна питања.

Остављајући настрану остале термине које је Живковић свестрано испитао, задржаћемо се само на једном, коме, како нам се чини, Живковић није дао сасвим тачно објашњење. Реч је о његову преводу и тумачењу термина „очерк“. Како Тимофејев ту реч употребљава у више значења, можда би било боље, као што Живковић мисли, да је остављен руски термин, с објашњењем да он има више значења.

Тимофејев је тај термин употребио и у смислу „оглед“ и „цртица“. Тим поводом Живковић каже: „Оглед је код нас постао термин за чисто *научни* рад, *есеј* из књижевне критике, историје, филозовије итд., а по речнику Ристић-Кангрга даје му се значење „Versuch“, Experiment“. Одмах затим он каже: ... наша реч *оглед* може се употребити за превођење руске речи „очерк“ кад ова значи строги научни рад, а не и када значи уметничко дело.“

Ту има противречности: или је оглед „строги научни рад“ или само *оглед, покушај* да се нешто о нечему каже. То су две сасвим различите ствари. Зна се која својства треба један строго научни рад да има: строго испитивање чињеница, дефиниција појединих појмова, њихова класификација, индукција, затим дедукција, па генерализација, с навођењем доказа, побијањем супротних тврђења, и најзад закључком у коме је садржано коначно решење постављеног питања. Многе од тих ствари могу чак и *научном* огледу недостајати па да оглед ипак буде не само добар него и леп и да због тог својства буде сматран као *књижеван* састав. И не само да многе од наведених ствари *могу* него и *морају* научном огледу недостајати ако хоће да остане оглед. а да не постане расправа.

Код нас је термин ”оглед“ — колико нам је познато — први употребио Богдан Поповић у свом огледу о васпитању укуса у Недићевом „Српском прегледу“ пре више од педесет година за Тиндалове и Хакслијеве научне огледе. Он је тако назвао и своје списе, иако су неки од њих, например оглед о црначкој уметности, праве расправе, којима једино недостаје уобичајени научни апарат.

Али то још не значи да је оглед код нас постао „строги научни рад“. Такве чисто научне радове ми зовемо „расправа“, као што их Енглези зову dissertation, а Немци Abhandlung. Ти радови могу бити и од огромног научног значаја, али нису *књижевни* радови ако немају других својстава којима књижевно дело треба да се одликује. Оглед *може* да обрађује и чисто научно питање, али на књижеван, мање више популаран начин, без гломазног доказивања својих тврђења и побијања супротног мишљења. *Оглед је одређен начином*

излагања, а не предметом. Он не даје коначна решења и непобитне истине, него претставља, као што му и назив каже, само *покушај* да се о датом питању нешто каже, као *пишчево* мишљење, за које он неће да наводи доказе, него оставља читаоцу да *он* тај оглед допуни даљим размишљањем. Зато се и каже да оглед треба и да буде недовршен у том смислу да читаоца наведе да после читања даље размишља о изложеном предмету. Цело излагање треба да буде обојено пишчевом личношћу, и тиме се оглед баш и разликује од научне, објективне расправе,

Треба нагласити да је неко јасно одређено, строго научно питање само изузетно предмет огледа, а да огледи много више говоре о питањима која не спадају у строгу науку. Ако Енглезу — за кога је оглед један од најомиљенијих књижевних родова — поменете реч essay, он ће прво помислити на Стила, Адисона, Хазлита, Ли Ханта, Емерсона, Стивенсона, а данас на Верџинију Вулф, а тек изузетно на писце научних огледа.

Ни енглески теоретичари не сматрају оглед као „строго научни рад“. Ево шта о огледу, између осталога, каже издавач Стивенсонових огледа Џ. Х. Фаулер у предговору огледима: „Сваки велики писац огледа постигао је успех тиме што је засновао неку врсту личне присности са својим читаоцем. Оглед није никад исцрпан преглед предмета. Он је његов вид под намерно изабраним углом и његова драж лежи у чињеници да писац огледа као да нас позива да седимо поред њега у кутку који је изабрао докле нам отворено говори о својим личним утисцима“.

Енглески оглед био је такав *лични* оглед све до Маколија и других, када је донекле постао расправа; али Фаулер каже да је нестанак личног момента у њима само привидан, јер је ипак Маколијева *личност* оно што у његовим огледима на нас оставља утисак.

Да наведемо још једног књижевног теоретичара, Рихарда Мајера, који у својој „Немачкој стилистици“ каже да је оглед уствари проширен афоризам, с којим дели сентенциозан карактер. Оглед хоће само да потстрекне, а не да саопшти стварне погледе или знања. И поред уметничке

заокругљености, оглед треба да буде „недовршен“, јер свој завршетак добија тек у накнадном читаочевом размишљању. Мајер је очевидно имао у виду Емерсонове огледе, састављене из многих афоризама, као и Беконови.

За одређивање појма огледа поменућемо још да у свима енглеским реторикама и уџбеницима композиције стоји да писмен састав мора имати *јединства*, али се чини изузетак за оглед, код кога, пошто често говори о разним предметима, тога јединства не мора да буде, јер се оно налази у пишчевој *личности*, тако да цели оглед изгледа да је обасјан *једном* светлошћу. Пример за то имамо код нас у огледима г-ђе Исидоре Секулић, која и не пише саставе друге врсте него огледе, па ма какав им назив дала. Под њеним пером би и студија из математике постала оглед.

Блиска огледу је „цртица (скица, листић)“. *Поступак је исти:* разлика је само у дужини и, можда каткад, у значају предмета. Зато је Тимофејев свакако и обухватио обе врсте *једним* називом.

Св. Предић

О ПРЕТХОДНОМ ЧЛАНКУ

Чланак Св. Предића о дефиницији речи *оглед* несумњиво је добродошао као чланак који даље покреће питање наше књижевне терминологије. Он само показује колико се ту има још много да рече и колико је готово већина термина из те области још недовољно одређена и утврђена. С те стране гледан, и његов чланак је тек повод за једно шире претресање и тог термина напосе и читаве наше књижевне терминологије уопште.

Не улазећи дубље у његово дефинисање речи *оглед* као *књижевног есеја* за разлику од *научне студије* или *расправе*, и изјављујући да се у принципу слажем с њим у том питању, задржаћу се на његову чланку утолико уколико се он позива на моје тумачење речи *оглед* у вези с руском речи *очерк*.

Моје тумачење тог питања унеколико је завело писца претходног чланка, можда и мојом кривицом. Наиме, тумчећи значење руске речи *очерк* кад она значи *књижевно дело*, ја сам, имајући при писању углавном на уму читаоце којима је значење те речи у тој употреби познато, можда недовољно истакао шта она управо означава у том случају, а шта у случају кад значи *научни рад*. Да не би опет дошло до неспоразума, ја ћу овог пута бити прецизнији, и можда ћу стога мало упростити ствар.

Руска реч *очерк* значи: 1) књижевно уметничко дело, нешто што бисмо ми могли назвати и књижевном *сликом* (*цртицом*), и *новелом*, и *приповетком*, и *романом*. То зависи од величине и сложености *очерка*, и у том погледу он се нимало не разликује од поменутих епских врста. Његова

специфичност састоји се у томе што су личности и догађаји у њему углавном *стварни*, а не *измишљени*, што их уметник није створио својом инвенцијом, маштом, него их је као већ готове *типичне* личности и догађаје видео у стварном животу. Да и овом приликом поменемо нашег Сремца. Готово већина његових приповедака јесу *очерки*. То су и „Зона Занфирова“, и „Ивкова слава“, и „Поп Ћира и поп Спира“, и „Ибиш-ага“, и „Чича Јордан“, и „Кир-Герас“ и многе и многе друге. Као што се види, разлика између наше *приповетке* и руског *очерка* није нека битна разлика у суштини уметничке садржине и обликовања, него више у стваралачком методу самог писца. Ту се просто ради о томе да ли је уметникова инвенција више или мање учествовала у стварању ликова и догађаја у његову делу, а ту је веома тешко повући неку границу, и ствар је писца хоће ли назвати своје дело *очерком* или *приповетком*. Руски писац Гросман назвао је своје описе стаљинградске борбе и њених бораца *очеркима* да би што више истакао истинитост догађаја и личности. Са мало измена у компоновању и описивању могао је написати праве приповетке. И тако даље, и тако даље. Оно што је основно у том питању, то је ово: *очерк* је уметничко дело. При његову дефинисању његова главна ознака је та да је оно *уметничко* дело, да иде у *епску поезију* као једна његова врста која неким својим елементима потсећа и на *историско* дело, али која углавном има све одлике уметничког књижевног дела.

2) Друго значење речи *очерк* јесте значење *научног* рада. Као што сам и у првом чланку навео, у речнику Ушакова даје му се у том значењу оваква дефиниција: *чест наслов специјалног научног рада који се састоји из низа узајамно повезаних питања.*

Посматрајући *очерк* у та два његова значења, ја сам у своме чланку тврдио:

1) Да се *очерк* у свом првом значењу не може превести као *оглед*, јер оглед код нас значи „чисто *научни* рад, *есеј* из књижевне критике, историје, филозофије итд.“ Другим речима, ако се сложимо с тим да Сремчеве *приповетке* нису ништа друго него руски *очерки*, јасно је да их не можемо назвати *огледима*, него само *приповеткама*.

2) Да се *очерк* само у свом другом значењу, кад значи „строг научни рад“, може превести као *оглед*.

Св. Предић је у своме чланку, међутим, схватио моје речи као да ја *оглед* уопште избацујем из *књижевности* и дајем му места само у науци. Уствари, ја реч *оглед* уопште не избацујем из *књижевности* (ако узмемо ту реч у ширем смислу) ако се ради о *огледу из књижевности*, наиме, о књижевнокритичком есеју, огледу, покушају итд.; али ја ту реч, опет, уврштујем у *науку* уколико сматрам да је и *књижевна критика* — *наука* о књижевности. Другим речима, ту се читаво питање разматра с другог гледишта, наиме: да ли је *књижевна критика* чисто *научни* или *научно-књижевни* рад уколико је писана једним уметничко-књижевним стилом. И ту се у принципу, велим, слажем са Св. Предићем да би се *оглед* могао узети као термин за књижевнокритички (или филозофски, историски итд.) рад који би имао претензије да дâ више књижевну импресију писца огледа неголи историско-критичку *студију* или *расправу*. И несумњиво је да је термин *оглед* и досада употребљаван у нашој науци о књижевности претежно у томе смислу, као што се *есеј* у страним књижевностима углавном употребљава у истом смислу. Несумњиво је такође да би у нашој књижевној терминологији требало утврдити тај термин у таквом значењу и тако га одвојити од термина *расправа* или *студија*.

Питање, дакле, да ли је *оглед* „*строго* научни“ рад или *научни* рад с извесним књижевним (управо: књижевног уметничког стила) претензијама — нимало не захвата, па према томе и не побија, моје тврђење да *оглед* може значити код нас само *научни* рад, а не и *уметничко* дело. Мој одговор поводом чланка Св. Предића и дат је углавном стога да се објасни неспоразум у тумачењу мога чланка у „Књижевним новинама“.

Д. Живковић

ПИСМО УРЕДНИШТВУ

О НЕКИМ ТЕХНИЧКИМ ИЗРАЗИМА

„Наш језик" је чешће истицао тешкоће које настају због неуједначености техничке терминологије.

Овде се наводе неки називи за механичкофизичке особине материјала. Тако, например, за отпорност дејству силе која истезањем доводи материјал до прекида постоје изрази: *чврстина, чврстоћа, јачина на кидање, атпорност на кидање, чврстоћа на влак, прекидна чврстоћа* итд. За отпор који неки материјал пружа продирању тврђег тела у његову површину имамо називе: *тврдина* и *тврдоћа.*

За извођење огледа по кидању приправљају се узорци нарочитог облика. Ти се узорци називају: *огледна палица, пробни штап, покусни штап, епрувети* итд.

Огледна палица се продужи за време испитивања по кидању, зависно од квалитета материјала, за извесну дужину. То се назива: *издужење, истезање, развлачење, продуљење* итд.

Челик при каљењу добива високу тврдину и чврстину, али му се смањују еластичне особине. Да би челик имао и повољну еластичност, он се после каљења поновно загрева и хлади. Тај се поступак назива: *опуштање, напуштање, попуштање* итд.

Писац ових редака употребио је у једној стручној књизи од назива који су наведени напред, а придржавајући се донекле речника Ристић-Кангрге, једино ове: чврстина, тврдина, огледна палица, издужење, опуштање.

1) *Чврстина* и *тврдина* претстављају меру, наиме колико кг издржи јединица пречника, слично као што показују меру и речи: дужина, висина, ширина, дубина, запремина итд.

Оштарност има опште значење. За *чврстоћу* наводи Ристић-Кангрга немачку реч — Festheit, дакле општије значење. Могуће да би *чврстоћа* код нас одговарала у ширем смислу. Например, наука о чврстоћи, чврстоћа брода, чврстоћа извесних конструкција итд. *Јачина* се више употребљава у електротехници: јачина струје, јачина магнетног поља итд. *Тврдоћа* би по Ристић-Кангрги означавала особину воде (тврдоћа воде).

2) Како се чешће употребљава назив *штап* за извођење кидања, према немачком — Probestab, ипак ми се чини да назив *палица* боље одговара, јер је дужина примерка који се испитује мала, највише 40 цм, према дужини штапа.

3) *Издужење* је коначно стање палице после прекида. Например, палица се издужила за 20%. *Истезање* или *развлачење* више би одговарало радњи која се врши од почетка огледа до прекида палице.

4) *Опуштање* је пренесено од сличних значења која се налазе код наших књижевника (Лазаревића, Сремца, Андрића, Чиплића итд.): „опуштених бркова“ (Лазаревић), „јаше у корак опуштених узда“ (Андрић). Са *опуштањем* могу се испоредити изрази: *очвршћење, ослабљење, омекшање* и сл.

Желео бих да Уредништво „Нашег језика“ донесе у једном наредном броју своје становиште о поменутим називима.

Б. Вајагић

НЕКОЛИКО НАЧЕЛНИХ РЕЧИ

Питање покренуто овим писмом је део општег проблема стварања наше техничке терминологије. Данашње стање технике и њен брзи развој учинили су да се и у земљама које имају разрађену терминологију она и даље развија и прилагођава новим потребама технике. Код нас је овај проблем нешто сложенији. Не само да немамо израђену и устаљену техничку терминологију већ се и у њеном стварању осећају тешкоће услед постојања неколико културних центара, тешкоће које могу да доведу до стварања потпуно различитих терминологија.

Потреба за техничком терминологијом осећа се нарочито много приликом издавања стручних књига и часописа. Услед непостојања заједнички усвојене терминологије употребљавају се произвољни термини који доцније чине сметњу правилном развоју техничке номенклатуре и терминологије. Покушаји који су досада чињени на стварању заједничке техничке терминологије нису уродили плодом, јер су термини често стварани без довољног познавања не само нашег језика и његова духа већ и саме струке. Техничку терминологију могу да стварају само добри познаваоци струке уз помоћ добрих познавалаца језика. У последње време о овоме се све више води рачуна, али се у разним случајевима узимају различити критеријуми, тако да се често стварају непотребне тешкоће.

За увођење стандардизације у индустрију и технику потребно је да постоји техничка терминологија или, ако она не постоји, при стандардизацији се морала створити да би се обезбедила једнообразност у раду те тако добили технички

термини за сваку грану технике. Биро за стандардизацију се све више бави усвајањем техничких термина. Енглески и амерички нормативи и стандардизације, којима се, поред осталог, дефинишу и појмови, садрже редовно попис и објашњење употребљених израза, а повремено се, у посебном издању, издаје скуп новоусвојених израза из појединих техничких грана (Glossary of Terms). Потреба за техничком терминологијом осећа се и на пољу међународне сарадње и при стандаризацији се образују посебне стручне комисије и са таквим задацима.

Рад на стандардизацији код нас је у пуном развоју и при изради норматива и стандардизације ради се као и у иностранству, усвајају се термини који ће на овај начин наћи најшири публицитет: прво у виду предлога стандарда што ће дати могућности свакоме да стави образложене супротне предлоге и доцније, после објављивања усвојеног стандарда, ова терминологија ће бити примљена у целој земљи.

Разуме се да ће бити потребно да се ово доследно и до краја спроведе и сигурно је да у почетку неће моћи да буду искоришћене све могућности за стварање техничке терминологије на најбољи начин. Али ако се сви стручни кругови буду заинтересовали за овај проблем и узму учешћа у раду и ако се при дефинитивном усвајању термина обезбеди и сарадња познавалаца језика, мислимо да ће тек онда почети са озбиљним стварањем заједничке техничке терминологије за целу земљу.

Област на коју се односе изрази из предњег писма већ је обрађена у виду предлога стандарда који ће бити објављен у часопису „Стандардизација“ који издаје Савезна комисија за стандардизацију. Сви заинтересовани стручњаци треба да даду своја мишљења о овом предлогу, као, уосталом, и о свим другим предлозима. На тај начин ће се утрти пут којим ће се техничка терминологија проучавати да би се дошло до најбољег избора израза за техничке појмове.

П. Васић

КОЈА СМРТ ХРАНИ, ДРУГОЈ НЕ ДА

У Нашем језику књ. II (1951), св. 3—4 дато је објашњење ове пословице. Код Вука је под бр. 2672, а код Мушкатировића, везана за стваран случај или причу у неуопштеном облику, природније је изражена: *Која га смрт храни, другој га не да.*

Објашњење пословице метонимиски, сабља — смрт (а не метафорски, како је у чланку речено) према бугарштици: *Сабљом сам се хранио, од сабље ћу и умрети* и еванђеоском изреком: *Ко мачем сече од мача ће погинути* — нетачно је, јер је удаљено од народног животног схватања. Један пример: хранити се сабљом је „лош занат“ уопштен је, па се истицањем страха од смрти пориче хероизам, главна црта јуначких народних песама. Тако су и стихови из народне песме Смрт војводе Пријезде неосновано доведени у везу са овом пословицом, а неоправдано им дат искључиво економски значај: *Морава нас вода одранила, нек Морава вода и сарани.* Овде се уствари мисли на љубав према своме завичају и жељу да се у њему и умре, слично Његошевој мисли: *Ђе је зрно клицу заметнуло, онђе нека и плодом почине.*

Супротно наведеном стиху из бугарштице и еванђеоској изреци, који доказују принцип каузалитета, ова пословица уствари има детерминистичко значење, са прастарим схватањем човека у борби с природом, да се умире од смрти одређене, суђене. Усуд или суђаје на рођењу досуде човеку све у животу, па и време и начин смрти. Отуда и мирење са њоме, као и у горњој пословици: *Тако је суђено*, или *Било је писано тако.* Арапи кажу: *Ко се са судбином носи*

најпослије проси. Многи би умјели ћилиме ткати, али им је судбина досудила да асуре плету. Што буде суђено доћи ће из Индије (Капетановић, Источно Благо, 1896). Ово судбинско одређење (ἡ μοῖρα, fatum, к'смет) је изнад божанске моћи, непромењљиво, а јавља се од најстаријих источњачких бајки до немачких и француских Грима и Пероа. По монотеистичком схватању ова моћ је пренесена на једно божанство. У прилог овакоме тумачењу иду стране и наше пословице: *Против смрти нема лека* — Contra vim mortis non est medicamen in hortis (Мушкатировић); и код Вука: *Коме није вијека, није му ни лијека* (2807), *Од смрти нема лијека* (4634), *Од суђења се не може утећи* (4637), са објашњењем и причом.

У прилог нашем тумачењу иде и значење речи *хранити*. У старословенском она се јавља у значењу „чувати“, „старати се“. Тако је и у старосрпском (Јефимијина Похвала).

Како међу пословицама има и врло старих, природно и језик је архаичан: *Хранити* има у овој пословици застарело значење „чувати“. Значење пословице је: одређена (судбинска) смрт не дâ да човек умре од неке друге смрти. Према својој стилизацији (ред речи и реченични склоп) изгледа да је ова пословица или градског или књишког порекла, а не непосредно из народа.

Да се о историји речи мора водити рачуна, доказује и пословица: *Тиха вода бријег рони,* код Вука (6436). Мушкатировић има: *Тиха вода брегe пере.* Код Његоша (Свободијада, II песма, 542—43): *Па их на бр'јег од Мораче Тридест и пет исправише.*

Данас реч *брег* има само значење „брдо“, „брег“, „брежуљак“, док је она у старосрпском означавала обалу, словеначки је такође breg — *обала*, као и у другим словенским језицима.

Значење пословице је: тиха вода *обалу* рони, што се види и по додатку уз Мушкатировићеву пословицу: Lassú viz partot mos. Тако се и реч *брег*, дефектна по извесном значењу (јер га је временом изгубила) у нашој пословици нетачно употребљава.

У пословицама се мора водити рачуна и о историском значењу речи.

Аница Шаулић

ВȀЛАГЕ, ВȀЛАКЕ; ФȀЛАГА, ФȀЛАГЕ; ФȀЛАКА, ФȀЛАКЕ, ФАЛОГЕ; ФÀЛÂНГЕ

Основне облике и ове речи је први код нас у речник унео опет Вук. Тако у њега налазимо речи: **фȁлаге* и *фȁлаке* ж. мн. и ту је забележено в. *валаке,* а тамо код те речи — **вȁлаке, вȁлâкâ* ж. мн. дато је тумачење на нем. и лат. и кратко објашњење на српском без иједног примера. Немачки das Werkzeug um die Füsse zusammen zu winden bei der Pädagogenstrafe или лат.: instrumentum pedibus ligandis ad feriendas solas. К томе свему Вук је додао на српском: „Којега бију онај легне на леђа, а двојица држе међу собом валаке у које су ноге увијене, а трећи бије по табанима". По оној звездици уз облик *фалаге* знамо да је В. ту реч сматрао за турску, а по томе што је главно објашњење дао код *валаке*, можемо закључити да је он тај облик ове речи сматрао за основни код нашега народа.

После Вука овом се речи позабавио П. Будмани у АкР III. Тамо је он код речи *фȁлаге* рекао в. *фȁлаке*, а код *фȁлаке, фȁлâкâ,* ж. мн. каже: *„њека сӣрава којом (Турци) вежу ноге ономе кога хоће ӣабаниӣи, араӣ.-ӣур.* falaga, исп. *фалаге, валаке.* Пример је узет из књиге анонимног писца славонског наречја: *Nadodańe* glavni događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga ... u verše složeno po jednomu sinu sv. Frane ... 1768 u Pešti, стр. 74: Kad begovi turski razumiše, ńeg dozvavši prid sobom sudiše, u falake ńega postavivši i nemilo ondi nagrdivši.

На основу наведеног примера закључујемо да је та реч код нас, колико се дотле знало, најраније забележена тек у XVIII веку. Други наведени пример је узет из збирке народних песама босанских и херцеговачких које су скупили

Иван Фрањо Јукић и Љубомир Херцеговац и штампали у Осјеку 1858: Све им метн'о ноге у фалаке / Сваком дао по тридесет штапа (стр. 569).

Кад се упореде ове две обраде и за лаика је, мислим, јасно да су дефиниције код Вука тачније од објашњења које је дао П. Будмани. Одмах се види да је дефиницију у АкР дао човек који фалаке није видео, зато су њему оне „Њека справа којом (Турци) вежу ноге ономе кога хоће табанити". Пре свега реч *Турци* је сасвим излишна. У фалаке су, као што ћемо даље видети, стављали чељад не само Турци него и други народи. Затим фалаке нису „справа којом вежу ноге ономе кога хоће табанити". Ноге вежу ужетом, а фалаке су у првом реду она батина за коју кривцу ноге везују, па онда и остало што уз њу иде као прибор: уже, прут, па и они који држе фалаке док некога туку.

Изненађује да у АкР, у тумачењу ове речи, не срећемо стихове И. Мажуранића из *Смрти Смаил-аге Ченгића* у *Харачу,* оне које су низ генерација училе напамет:

Гацко поље, лиепо ти си,
Кад у теби глада нејма,
Љута глада и невоље љуте!
Ал' те јадно данас притиснули
Крвни момци и оружје свиетло,
Бојни коњи, биели чадорови,
Тешка гвожђа и *фалаке* грозне.[1])

Или онај опет тамо мало даље, на стр. 34: Ту *фалака* шкрипа стоји.

Ивековић и Броз у своме Rječniku hrvatskoga jezika, код речи *фа̏лаге* или *фа̏лаке* ж. мн., дали су исто оно тумачење које је дао и Вук у свом речнику код речи *ва̏лаке;* они се нису дали завести од АкР, који има лошије објашњење ове речи. Али иначе нису придонели ништа ново, осим што су дефиницију ове речи из В. Рјечника на немачком језику превели на наш језик.

Кад се прелиста картотека Института за језик САН у вези са овом речи и њеним варијантама, зато што писци нису

[1]) Иван Мажуранић, *Смрт Смаил-аге Ченгијића,* Загреб, 1923, 12 издање ћирилицом, стр. 28.

имали прилике да виде батинање криваца у фалакама, нити фалаке уопште, види се да су објашњења њихова разнолика, и у већини случајева нетачна.

Ва̏лаге и *ва̏лаке* код Миклошића од арап. *falaka*: ein Werkzeug um die Füsse bei der Bastonnade zusamen zubinden und aufwärts zu kehren, Block, *Bastonnade* = фалаке.

У једној народној песми објављеној у *Даници* IX, стр. 261 налазимо стихове:

Па му међу ноге у *валаке*,
Нек се сјају токе уз томруке.

У Македонији и с једне и с друге стране Вардара ова реч као да се јавља у облику *фалага*. Тако Тома Смиљанић у својој расправи: *Мијаци, Горна Река* и *Мавровско Поље*,[1]) на стр. 36 говорећи о школи у Мијака, поред осталога каже: „Дисциплинско средство за ђаке била је „фалага", конопац који је висио у крају учионице. Њиме су кажњеног везивали за даску, а тукли га прутом по табанима".

Сл. 1

Као она у АкР тако и ова дефиниција није ни стварна ни тачна. Смиљанић мисли да је његова „фалага" уже.

Још непотпуније и несигурније објашњење те речи даје Ј. М. Павловић у својој расправи: *Малешево и Малешевци*[2]);

---

1) *Насеља* САН, књ. 20, Београд, 1925.

2) Јеремија М. Павловић, *Малешево* и *Малешевци*, етнолошка испитивања, Београд, 1938, стр. 348—349.

он каже: „Ако ђак изостане од школе без одобрења родитеља или пак бежи од ње, родитељи су то достављали учитељу, који би одмах послао потеру од старијих и јачих ђака, те га нађу и на силу довуку у школу, где га учитељ прво блаже истуче.... а ако се дотични ђак убудуће не поправи, према њему су се употребљавале и друге казне, као: батинање по рукама и ногама, затвор (да не руча), па и *фалага* (справа за везивање обе ноге и шибање по њима, док крв не потече!").

Није потребно нарочито доказивати да ни овај човек није имао јасну претставу о томе шта је уствари *фалага.*

М. Ђ. Милићевић у *Поменику*, књ. I, Београд, 1888, на стр. 730 употребио је ову реч у облику *фалаге*, али ни он није знао шта су *фалаге* у истини биле и како су изгледале, што се може закључити из примера: „Мехмед се сад толико расрди да Марка одмах обори у *фалаге* и удари му деведесет прута..."

Потпун опис ове справе за мучење није дао ни Алекса С. Јовановић, мада је био човек из полициске струке. У књизи: *Приносци за историју старог права,* део II, Београд, 1900, он на стр. 132 каже: „своје жандарме држао је у великом запту. Имађаше навику, да их све сваке друге недеље редом, почевши од наредника, истуче у *фалагама*[1]). Не само да није бољи него је у неком погледу гори од неких напред наведених. Кад би *фалаге* биле мотка са провањеном рупом да кроз њу могу проћи ноге, онда би уже било излишно. Јасно је да је и њему објашњавао неко ко није имао чисту претставу о томе шта су и какве су биле *фалаге.*

Још необичније објашњење дао је Ђ. Поповић у свом речнику: *Турске и друге источанске речи у нашем језику.*[2]) На стр. 229 код речи *фалаге* он каже в. *фалаке*, а код ове последње каже „мн. од турског *фалака*, клада с ужетом у средини, којим вежу ноге кривцима кад хоће да их бију по табанима".

---

[1]) „Фалаге су, каже А. Јовановић, једна подебела мотка, на средини провањена да ноге могу проћи и на њој замчено уже којим се ноге стегну, па двојица држе крајеве, а један туче по табанима. Тако ми је објашњено".

[2]) *Гласник* Срп. уч. друштва, књ. 59, Београд, 1884.

Није само Ђ. Поповић мислио да су *фалаке* исто што и клада. Кладе или томруци мешани су са фалакама, нарочито у Босни. И они напред наведени стихови из *Данице* потсећају помало као да су томруци значили исто што и фалаке. Душан Поповић, не наводећи извор како треба, каже како је 1848 год. тужио неки прота једнога попа да се опија. Некакав Дохир (тако!?) паша заповеди, те попа „на сметлишту пред конаком повалише, метну му ноге у *кладе* и ударе му 200 штапа по табанима.[1])

Своје врсте је и опис који је дао Св. Томић у чланку *Смаил-ага Ченгић* који је, бојим се, исто толико тачан као и многи други наведени пре и после њега[2]).

„Једна врста казне, каже Томић, за непослушну рају и за кривце била је код Турака „ударање 100 дегенека". Ономе, који има да издржи казну, ставили би ноге у *фалаге* (врста лисица или букагија). *Фалаге* стегну ногу уз ногу око чланака тако да се не може стопалима мрднути. Затим би кривца оборили на земљу, на леђа, ставили му какав срг или колац између ногу и двојица дигли на више да несрећнику буду табани окренути горе. Тада би трећи штаповима (тојагама) ударао по табанима, док не одбије месо од костију".

По овоме што је овде речено излазило би да су Турци имали неку нарочиту казну која се звала „ударање 100 дегенека", а кад будемо утврдили шта су *фалаке*, видеће се колико се претерало употребом речи „срга" и „коца", а ни турски *дегенек* није био тојага, него обичан штап, најчешће прут. Ни остале појединости нису поузданије. Томић је *фалаке* претставио као да је то „мртва шиба", а „*фалаге* су биле казне за мање преступе", тврди Душан Поповић[3]), мада је у овом питању више поклањао пажњу ономе што каже Св. Томић него не знам који Енглез путник из почетка XVII

[1]) Душ. Поповић, О хајдуцима, II, Београд, 1931, стр. 66. Исп. АкР s. v. I. *клада* b.

[2]) *Годишњица* Н. Чупића, књ. XXXIV, Београд. 1927, стр. 263, у нап. [1]).

[3]) Душан Поповић, *О хајдуцима*, II, Београд. 1931, стр. 64 по казивању Mundi, *The traveles in Europe and Asia, I (1608—28)*, Cambridge, 1907, str. 57.

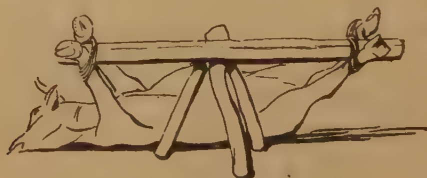
века. Тако и он мисли да се казна батинања по табанима звала „дегенек“!

Најчудније тумачење речи *фалаке* без сумње дао је Коста Херман у *Тумачу* своје збирке *Народних песама мухамедоваца у Босни и Херцеговини*, књ. II, Сарајево, 1889 г., стр. 629; код речи *фалаке* он каже да је реч арапска, а значи *трлица*. Због овога необичног тумачења претражио сам све подвучене речи у овој књизи Института за језик САН, али је у тексту нигде нисам могао наћи, мада књигу нисам редом читао, па не могу знати да ли се у књизи ипак гдегод у тексту та реч налази или не. У сваком случају објашњење је чудно и невероватно.

Надам се да неће бити нескромно ако, на крају, кажем да је ипак најтачније објашњење ове речи у моме *Речнику косовско-метохиског дијалекта*, св. II, стр. 403 s. v.

* * *

Поред наведених облика, Ст. Мијатовић у свом раду: *Занати и еснафи у Расини*, објављеном у зборнику *Живот и обичаји народни* САН, књ. 17, Београд, 1928, на стр. 37 наводи реч *фалоге* и за њу каже да значи: „дрвени трупац са алкама и конопцем, који се меће обаљеном говечету између ногу (обично је врбов или тополов)“. Тамо има и слика трокраке рачве или како се у томе крају назива *трокрака дрвена чатала* или *стојељка* за подизање и затезање обаљеног говечета.

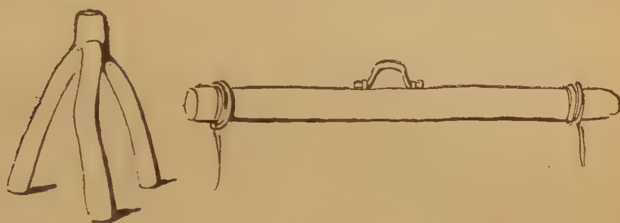
Сл. 2

Мени се чини да није потребно много доказивати да је и ова реч само варијанта од облика *фалаге* иако је само тумачење њено доста неодређено и нејасно, што свак лако

може установити, ако макар и површно прочита ово што смо из поменуте расправе навели.[1])

* * *

Кад се говори о речи *фалаке* и неким варијантима код нас, сви сложно мисле да је реч турска или арапска. И доиста, у свима турским реченицама она је обележена као реч арапска, само што неки турски лексикографи кажу да та реч арапски гласи *falak*. Тако М. Behaeddin s. v. *falak* каже да је реч арапска и да значи 1. зора; 2. једно нарочито дрво за које се причврсте ноге особе коју хоће да

Сл. 3

избатинају по табанима и уже којим се стежу ноге осуђенога за поменуто дрво: врста справе за мучење човека. Простонародски има облик falaka[2]).

Јерменин Diran Kélekiyan опет у своме речнику турско-француском s. v. *falaka* коју и он обележава као реч арапску каже да је им. м. р., а значи: instrument de bois percé de trous où l'on attache les pieds du patient condamné à la bastonnade. На крају овог тумачења додао је напомену: Peine

[1]) Некоме може бити од користи ово што ћу овде напоменути. Пре неки дан угледах гомилу наших људи из царибродског среза. Пришао сам им и упитао их да ми кажу како зову оно што Мијатовић зове „стојељка" или „дрвена чатала", троножац и облицу за коју се вежу говечету ноге кад га поткивају? Одговорише ми: „троноги пањ зовемо *чуља*, а оно дрво што се умеће говечету међу ноге, зове се *кросно*". Јасно је да Цариброђани за ову направу имају лепша имена него Расина.

[2]) M. Behaeddin, *Yeni türkçe lugt* (арап. словима), II издање, Istanbul, стр. 513 s. v. falak.

corporelle actuellement abolie dans les écoles en Turquie.[1]) *Falakaya çekmek* = soumettre à ce supplice.

Један старији речник турско-грчки s. v. *falaka* каже да значи грчки ποδοκάκη, а што се њена порекла тиче, рекао је само да је туђа (ξένη).[2])

Најопширније, иако не и најјасније, разрадио је значење ове речи Тоска Шемседин Сами Фрашерија у свом турском речнику, писаном арап. буквицом. По њему арапска реч *falaka* има у турском језику три значења: 1) справа која се некад употребљавала за педепсање осумњичених особа и школских ученика, а која се састојала из једне батине којој је на средини била једна халка, кроз коју је било провучено повеће уже за стезање ногу осуђенога уз батину, да би се окривљени могао тући по табанима: *falakaya çekmek* — ставити некога у фалаке; *falaka degenek getürtdi* — нареди да се донесу фалаке и прут; *falakaya yatirmak* — повалити некога у фалаке; 2. комад дрвета коме су два краја везана ужетом ради обављања извесне радње код неких рукуница, ручних машина; 3. у морнарици парче конопца коме су оба краја на једном месту притврђена.[3])

* * *

Да ли су балкански народи познавали *фалаке* пре доласка Турака, није ми познато. По свему судећи ова је реч постала међубалканска, и у то се једва може сумњати. Поред југословенских народа за њу знају Бугари и Арбанаси, али нисам могао наћи доказа да су је у том облику употребљавали и Грци.

По А. Дюверну и код Бугара ова реч има облик *фáлага*. Он мисли да је та реч турскога порекла, а значи: Pièce de bois avec une corde au moyen de laquelle on serre les pieds des délinquants pour leur donner la bastonnade sur la plante des pieds или у тумачењу на руском: с. ж. деревянное орудіе

---

[1]) Diran Kélekian, *Dictionnaire turc-français*, Istanbul, 1928, стр. 909, s. v. *falaka*.

[2]) Yanko P. Miliopulos, *Lugat-i-türkiyye-i-rumiyye*, Κωνσταντινούπολις 1894, стр. 502 s. v. *falaka*.

[3]) Ş. Sami, *Kamus-i-türki*, св. II, Derseadet, 1318, стр. 1004, s. v. *falaka*.

пытки для нанесенія палочныхъ ударовъ по подошвѣ. Он је овде навео један добар бугарски пример из 1869 г.: Изъ тыя училища ся изврьли *фалага-та*, ала прьчкы-ты ся носяхѫ на снопове и плѣсницы ты[1]).

Само арбанашки језик има кратку форму као у арапском језику. Љук Љукај навео је у свом недовршеном речнику арбанско-српскохрватском: *fallak,-u*, -ё m. у значењу букагије, оков, фалака[2]).

Да су власти батинали људе по табанима налазимо потврду и у неким преписима Душанова закона.

О батинању људи штапом (стап) у призренском препису Душанова законика говоре чланови 50, 85 и 166. Батинали су људе због псовања, изговарања богохулних речи, због исповедања богомилске јереси и пијанице. У чл. 166 призренског преписа пише преобраћено у наш данашњи правопис:

"Пијаница откуда греде и зарве кога или посече или окрвави, а не досмрти: таковому пијаници да му се око изме, и рука отсече; аште ли пијан задере, или капуч скине, или ину срамоту учини а не окрвави, да га бију 100 стапи и да се врже у тамницу; и по том да се изведе ис тамнице, и да се бије и пусти".

Међутим у раковачком препису место *стапи* соји *по табани*[3]). Више је него извесно да је овај препис Законика Стефана Душана писан у време кад су најјако *фалаке* биле у употреби. Да је то писано у турско време, сведочи нам и употреба речи *табан* која је, како је познато, турског порекла.

Да ли зато што су се *фалаке* изобичајиле из грађанске и војне употребе после провођења реформара у Турској или је нађен неки ефикаснији а дискретнији начин за мучење људи, ја не знам, тек је почело да преовлађује мишљење као да су *фалаке* нека нарочита врста школске казне. Иако је Ђулхански хати-хумајун у начелу теориски укинуо телесне

---

[1]) А. Дювернуа, *Словарь болгарскаго языка*, томъ II, 1888—1889, Москва, 1889, стр. 2452, s. v. *фáлага*.

[2]) L. Lukaj, *Fjaluer* (Rečnik arbansko-srpskohrvatski), Београд, 1935, стр. 190, s. v. *fallak*.

[3]) Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, Београд, стр. 131.

казне по школама у Турској, *фалаке* су се, нарочито у исламским школама, још дуго задржале, тако рећи све до наших дана.

Али *фалаке* у ранијој прошлости нису биле средство за мучење само школске деце; напротив *фалаке* су у Турској од најранијих њених дана биле једна и свирепа и понижавајућа телесна казна. Стари властодршци су своје противнике, непослушне службенике као и непокорне поданике осуђивали на фантастично велики број батина које су се ударале најчешће по жртви везаној у *фалакама.* А фалаке у Турској нису биле само тортура коју су зулумћари и самовољници примењивали над својим жртвама ради застрашивања или тероризирања и изнуђавања признања или блага, него су оне биле и законско средство за кажњавање преступника и криваца и непослушних и недисциплинованих чланова разних еснафа по турским шехерима и касабама [1]).

Евлија Челебија у XIV глави свога описа Цариграда, говорећи о разним вишим претставницима власти који управљају престоницом султановом каже:

„Овде ће се изложити које су власти постављене у Цариграду после његова освојења:

„Варош Стамбол [2]) за три године толико је био узнапредовао и постао једна пучина од људи, да је већ било тешко одржавати ред и дисциплину. Постао беше збириште људи из свих седам „клима“ (света) које није било могуће избројати“.

„Прво великом везиру Махмуд паши дадоше један одред [3]) јаничара и јаничарског агу са мухзир агом и претставником спахија, чауша џебхеџија, топџија и азапа, једнога

---

[1]) Хамдија Крешевљаковић однекуд зна да се заједничка имовина еснафа састојала од: „барјака, чугљена (cügen), *фалака* и еснафске касе“ (*Годишњак* Историског друштва Босне и Херцеговине, књ. I, 1949 год. Сарајево, стр. 200), а на 207 страни опет тамо каже да су у свечаној поворци еснафа ишли: уста-баша, пред њим чауш с барјаком или два чауша с десне и с леве стране, ћаја је ишао иза уста-баше, иза њега ишли су мајстори, иза најмлађег мајстора ишао је чауш и преко рамена као пушку носио *фалаке.*

[2]) У ориг.: *Islambol* што би значило: обиље муслимана.

[3]) У ориг.: *oda.*

ода-башу бостанџија, исто тако од јаничара му дадоше једнога буљук-башу мускетара[1]) и једнога матараџију".

„А грађани су кажњавани батинањем у *фалакама*[2]). У среду је вршена рација[3]). Обилазећи Цариград долазило се у зборницу[4]) трговаца[5]) наУнкапану. После тога се силазило на пристаниште Јемиш и ту, на његову чардаку одржавао је састанак са претставницима свих еснафа, па је ту одређивана максимирана цена роби. Одатле је долазио на састанак са продавцима поврћа[6]). После поврћа долазио је на кланицу[7]) и ту је одређивана максимална цена месу, па се одатле враћао у свој сарај".

„Други претставник власти (hakim) био је командант псâра[8]). Њему је дато овлашћење да људе мећe у *фалаке*, али му није дата власт да изриче смртне пресуде"[9]).

„Трећи претставник власти (hakim) је судија светлог шеријата, цариградски муфтија.[10]) Њему је издат ферман, по коме има права да људе батина у *фалакама*[11]) и дужнике да затвара".

„Четврти претставник власти (hakim) је ејупски[12]) мула. И он је овлашћен да кажњава и ставља у затвор".

„Пети је мула галатски. Његова власт над подручним му грађанима је ефикасна".

„Шести претставник власти (hakim) јесте мула у Скутарију (Üsküdar). И он има власт да људе кажњава и да их ставља у затвор".

„Седми претставник власти (hakim) је покретни најиб.[13]) Он је од шеријатске стране овлашћен да трговцима пропи-

[1]) У ориг.: *tüfenkci.*
[2]) У ориг.: *falaka degenek.*
[3]) У ориг.: *kol idüb.*
[4]) У ориг.: *divan-hane.*
[5]) У ориг.: *ehl-i-hiref.*
[6]) У ориг.: *sebze-hane divani.*
[7]) У ориг.: *salh-hane.*
[8]) У ориг.: *sekban başi.*
[9]) У ориг.: *celad virilmedi.*
[10]) У ориг.: *mula.*
[11]) У ориг.: *falaka degenek.*
[12]) У ориг.: *Eyyub,* тако се зове у Цариграду једно велико његово предграђе.
[13]) У ориг.: *ayak naibi.*

сује максималне цене (narh) и да им контролише теразије, кантаре и ваге, па да их за неисправности кажњава.

„Осми претставник власти (hakim) јесте ихтисаб ага, који је имао под својом влашћу све занатлије. Имао је право да их кажњава, па чак да изриче и смртну пресуду, кад сѐ не би придржавали постојећих прописа при купо-продаји".

„Девети је претставник власти (hakim) асас-баша".

„Десети је претставник власти (hakim) субаша".

„Мада и они имају право употребе корбача и камџије, они нису имали право да батинају у *фалакама*[1]), али су власни да везују и okивају сумњива лица, а исто тако у друштву са најибом да врше по извесним домовима и претресе. Но све пресуде које доносе, могу се извршити само уз судско (шеријатско) одобрење".

Пригодна полустрофа:

Без султанове се заповести не може,

Погрешке су џелатове.

„Једанести претставник власти (hakim) јесте цариградски ага".

„Дванаести је бостанџи-баша. По сву ноћ он по мору обилази сва села и вароши све до зоре. Свакога злочинца он, према тежини кривице, кажњава и каштигује".

„Тринаести претставник власти (hakim) су чорбаџије. Сваке вечери све до зоре 12 јаничарских официра (чорбаџија) у пратњи од по пет, по десет, по стотину јаничара патролирају, сумњиве људе хватају, везују и оkивају, па их спроводе у своју команду и тамо их ликвидирају".

„Четрнаести претставник власти (hakim) су четрдесет судија. Њих поставља блистави шеријат. На територији четири муфтилука у Цариграду има четрдесет судија.[2]) И они су власни да кажњавају, а имају и затворе."

„Петнаести претставник власти (hakim) јесте шеих-ул-ислам".

„Шеснаести је анадолски кадиаскер, али он нема права да кажњава[3]). Ослањајући се на четира дивана, управља кадијама које су на територији Анатолије".

---

[1]) У ориг.: *falak degenek.*

[2]) У ориг.: *hakim-i-erbein.*

[3]) У ориг.: *tazir sahibi.*

„Седамнаести претставник власти (hakim) јесте румелиски кадиаскер, а заповеда кадијама на територији Румелије и пише царске берате, што му спада у дужност по закону још од цара Освајача“.

„Осамнаести господар (hakim) јесте диздар Једи Куле. Он има право да подноси реферате султану“[1]).

„Деветнаести претставник власти (hakim) јесте врховни директор грађевински[2]). Ко хоће у Цариграду да подигне једну грађевину, од њега мора имати одобрење“.

„Двадесета власт (hakim) јесте велики адмирал (kapudan paşa). Он дан и ноћ врши службу по мору“.

„Двадесет прва власт (hakim) јесте помоћник директора државног бродоградилишта[3]). Кад он по Касум Паши[4]) ухвати каквог злочинца, казни га према кривици, а може га осудити и на смрт“[5]).

„Двадесет и друга власт (hakim) је директор школе јаничарског оџака на Ок Мејдану. На Ок Мејдану куруџије патролирају. Кад ухвате каквог неваљалца, приведу га ашчибаши, те га он према тежини кривице казни или га помоћу жице од лука за стреле обесе о какво дрво, затим га обаспу стрелама. О томе имају у рукама више царских фермана још од времена Освајача, које су им сви султани, кад су долазили иа престо, обнављали. Ако се деси да је такав кривац из војних редова, без милости га обесе о дрво“.

„Укратко на територији четири цариградска муфтилука има свега 33 виша претставника власти (hakim), а има 35 нахиских кадија. Но кадија Бејкоза је обашка, он је уступљен мунеџим-башијама. Овај кадилук ће се, ако бог дâ, описати на дуго и широко. Осим ових кадилука на територији 4 муфтилука има свега 186 кадилука, 360 субашилука и 87 јаничарских одељака[6]), и сердара. Има исто тако на 40 места мале субашилуке“.

---

[1]) У ориг.: *sahib-i-arz.*
[2]) У ориг.: *mimar-başi.*
[3]) У ориг.: *Tersane kethudasi.*
[4]) У ориг.; *Kasim Paşa,* тако се зове једно од предграђа цариградских.
[5]) У ориг.: *siyaset dahi idebilir.*
[6]) У ориг.: *yeniçeri kulluklari.*

„Укратко у Цариградском Вилајету у 4 муфтилука има кадија и субаша 1200. То је по закону Оца Освајања[2]). Осим тога у 4 муфтилука има још 150 старешина и власти (ḥakim) еснафских. Али те власти немају овлашћење да изричу смртне пресуде[3]), него само старешине редова[4]), о којима ћемо даље опширно говорити“ [5]).

* * *

Напред је споменуто да се речи *falak* и *falaka* у турским речницима воде као речи арапске, али то не значи да су те речи изворно арапске, него да су у турски језик дошле из арапског језика, а у нас и у остале језике балканских народа дошле су јамачно из турског језика. Међутим, у арапском језику је реч *falak* могла доћи и из старогрчког језика, јер је још у Аристотелово време реч ἡ φάλαγξ, -αγγός значила A. gros morceau de bois rond, gros bâton, а значила је и falange као и articulation des doigts aux mains et aux pieds[6]).

И доиста, трагајући како се где и у ком облику ова справа за батинање људи и поткивање говеди зове, од мога ученика Величка Јовановића, школског надзорника, родом из села Беркова, у Источком срезу дознао сам да се, колико се он сећа, у Пећи она тронога чуља са кросном за поткивање говеди зове *фаланге,* које потичу из старогрчког језика од речи φάλαγξ, φαλαγγός.

Дакле, управо оно што је битно: батина у фалака, за батинање људи по табанима или облица коју су на троножној *фалоги* употребљавали поткивачи говеди.

На основу наведеног, мислим, да се може претпоставити да су *фалаке* постале од ст.-грч. φάλαγξ, само настаје питање је ли та грчка реч ушла у арапски језик са значењем оруђа за батинање или као справа за поткивање говечета. Требало би претпоставити да су људи прво измислили направу за поткивање волова, па онда дошли на мисао да начине и сличну справу за батинање људи.

Гл. Елезовић

---

[1]) У ориг.: *Ebu-'l-fetḥ*, мисли се на султана Мехмеда II.

[2]) У ориг.: *salb ve siyaset.*

[3]) У ориг.: *ṭarik ḥakimleri.*

[4]) *Evlıya Çelebi seyaḥatnamesi,* књ. I, Derseadet, 1314, стр. 120—122.

[5]) Bailly M. A., *Dictionnaire grec-français,* Paris, 1899, стр. 2051 s. v., а упор. исто тако и Stjepan Senc, *Grčko-hrvatski Rječnik,* Zagreb, 1910 s. v.

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. У једном књижевном листу објавио је један писац хумореску под насловом „Књижевно-занатске пошурице“, у којима се обрачунао са својим критичарима који су критиковали језик у његовим списима.

Какав је језик у ранијим списима пишчевим овог пута није од значаја; али је од значаја питање какав је језик баш у овој критици пишчевих критичара.

Прво, сам наслов „Књижевно-занатске пошурице“. Ако је писац мислио на пошурице које се односе на књижевност и на занат, онда је наслов добар. Али, ако је мислио на пошурице којима је предмет „књижевни занат“, онда наслов није добар: он би морао гласити „књижевнозанатске пошурице“, јер реч „књижевно“ одређује који занат писац има у виду и обе речи означавају један појам: књижевни занат. Тако се исто пише и: „народноослободилачка борба“, „економскополитичке теорије“ итд.

У пошурици имамо реч „одштампати“, иако је по данашњем правопису правилно „отштампати“.

Даље, имамо израз „трећи пута“, што је, као и „први пута“, уобичајено код неких писаца. Међутим, знамо да се атрибут мора с именицом слагати у падежу, те би било правилно „први пут“, „трећи пут”.

У реченици „Старац је, не позна ме“ имамо варваризам „позна“, пошто предметак у нашем језику претвара трајни глагол у тренутни. Трајни глагол може да гласи само „познаје“.

Даље писац енергично изјављује: „Прилично сам тврдоглав па пишем тај „унутри“ још и данас“. (Узгред, уз

„унутри“ може да дође само атрибут у средњем роду.) За доказ да је у праву, наводи речи једног филолога: „Рођени кајкавци добро би учинили, кад би познату им разлику између мјесних прилога „ван“ и „вани“ примијенили и на штокавске ријечи „унутра“ и „унутри“. Једне су ријечи акузативи на питање камо, а друге локативи на питање гдје“. И наводи пример из немачког језика, који има „hinein“ и „drinnen“, па додаје: “Чудно је, да наши велики рјечници не биљеже разлику између „унутра“ и „унутри“, а та разлика живи бујним животом у добром народном говору.“ Можда кајкавском, у штокавском не.

Што у речима тог филолога пада највише у очи, то је тврђење да је један облик *акузатив, а други локатив*. То је ваљда први пут да се прилозима дају падежи. И само то било би довољно да писац не прими олако мишљење тог филолога. Филолог није у праву ни кад замера великим речницима што не праве разлику између „унутра“ и „унутри“. Не праве је зато што у штокавском говору не постоји. Није Вук заборавио да у немачком има два прилога за наше „унутра“ или „унутар“, јер је на немачком дао оба значења која писац наводи. Реч „унутри“ није свакако унео зато што у штокавском не постоји. Исто тако не постоје у нашем језику два прилога за немачке прилоге „oben“ и „hinauf“ или „unten“ и „hinunter“. Не мора у нашем језику све да буде као у немачком, и ко зна да ли и кајкавци нису ту разлику створили по угледу на немачки језик.

Имамо још и реч „предтекст“, и то неколико пута. Та реч могла би у нашем језику гласити само „претекст“ (пред-текст — преттекст — претекст), коју нико не би разумео. Правилно је „претходни текст“.

Додајмо још да је интерпункција недоследна, мешавина од граматичке и логичке интерпункције.

2. „... *ова поезија је чисто евоцирање једног жалосног и ужасима испуњеног битисања*“.

Иако је у овом часопису (Књ. II, св. 3 и 4) речено да *битисање* не значи *постојање*, срећемо и даље ту турску реч у погрешном значењу. Вук је лепо рекао да *битисати* значи

проћи и навео пример *било па битисало*, али нашим писцима то није довољно.

Ваља напоменути да од глагола *бити* не може да се начини именица наставком *—исање* на пун инфинитив, као што се не би могла начинити ни од *певати* у облику *певатисање.* Реч је изведена од турске речи *битис,* која значи *прошло.*

3. *„Промет лековима", „промет робом".*

На многим апотекама у Београду налази се фирма с натписом *Градско предузеће за промет лековима,* а међу осталим врховним државним надлештвима имамо и *Савет за промет робом.*

Оба назива су неправилна, и утолико неправилнија што су службеници из врховне државне управе и градског одбора имали начина да се лако обавесте како ти називи треба да гласе, да не би давали пример кварења језика с места где би се оно најмање могло очекивати.

У нашем језику каже се „трговати робом" и „прометати робу". „Трговати" има дакле допуну (неправи објект) у инструменталу, а „прометати" има прави објект у акузативу.

Кад се од тих глагола начине именице, оне се понашају двојако, према томе да ли имају објект у акузативу или у инструменталу. Ако је он у инструменталу, онда остаје и уз именицу, дакле: „трговина робом", „трговање лековима" итд. Али, ако је уз глагол био објект у акузативу, он уз именицу прелази у генитив, дакле: „промет робе" и „промет лекова". Зато би горња два назива правилно гласила: „Савет за промет робе" и „Градско предузеће за промет лекова".

4. *„Али туробно је ово пролеће у души: бриге хоће да га разболе, ако га већ нису".*

Глагол *разболети* као прелазан не постоји у нашем језику. Он је повратан: *разболети се.* Према томе ни бриге не могу разболети пролеће, него пролеће може да се разболи од брига.

Поред тога, реченица је непотпуна. *Ако га већ нису* нема глагола у предикату: *разболеле* (кад би се тако могло рећи).

Правилно би та реченица била написана: *Али тужно је ово пролеће у души: хоће од брига да се разболи, ако се већ није разболело.*

5. „*Крај је: варави добитак, идиотски пораз итд.*"

Кад већ имамо придев *варљив*, начињен од глагола наставком -*љив*, немамо потребе да правимо и придев с новим наставком — *варав*. Има много придева направљених од глаголске основе помоћу наставка -*љив*: *марљив*, *ћутљив*, *видљив*, *мерљив*, *убедљив*, *сношљив*, *појмљив итд.*, те је било природно да се место *варав* каже *варљив*.

6. „*Савременизирање Диса не може а да не буде апсурдни анахронизам*".

Тешко је веровати да је реч *савременизирање* озбиљно употребљена; међутим, из целог текста уверићемо се да је писац ту реч употребио сасвим озбиљно у приказу песама једног младог песника.

Било би занимљиво знати како је писцу пало на памет да направи ту реч. Можда га је на то навела реч *синхронизирање* из филмског језика. Али ту имамо реч направљену од страног глагола *синхронизирати*, за који немамо своју реч, ако не желимо да описно кажемо *довођење у склад говора и слика*, што је мало дугачко. У том глаголу су и основа и наставак за начин неодређени страни, те му се не може ништа приговорити, кад реч примимо као технички термин. Међутим у глаголу *савременизирати*, који мора претходити именици *савременизирање* као глаголској именици, имамо н а ш у основу са страним наставком. Т а к о се у нашем језику не праве нове речи. Та реч била је писцу и овде непотребна, јер је одмах у идућој реченици ту исту мисао изрекао опширније: „Прихватање и настављање Диса може да се деси само ако се пође од погрешне претпоставке да мотиви и расположење Дисове поезије прелазе границе времена и простора у којима су никле итд".

У наведеној краткој реченици имамо још варваризам „не може а да не" и непотребну страну реч *апсурдни*, за коју имамо реч *бесмислен*. Поред тога, придев употребљен као предикатив треба да је у неодређеном виду, дакле *апсурдан*.

Св. П.

РЕГИСТАР

II књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Израдио ИГРУТИН СТЕВОВИЋ

Скраћенице: акуз. = акузатив, акц. = акценат, арх. = архаизам, варв. = варваризам, ген. = генитив, герм. = германизам, глаг. = глаголски, дат. = датив, етимол. = етимологија, имен. = именица, инстр. = инструментал, јд. = једнина, лок. = локатив, метаф. = метафора, мн. = множина, м. р. = мушки род, неолог. = неологизам, непр. = неправилно, ном. = номинатив, обл. = облик, през. = презент, прид. = придев, рус. = русизам, сад. = садашњи, словен. = словеначки, сложен. = сложеница, српскослов. = српскословенски, тур. = турски црквен. = црквени, чех. = чехизам.

А

Б

В

Д

Ђ

Е

Ж

З

И

Л

Љ

М

Н

Р

Т

ИСПРАВКЕ

Стр.	ред	стоји	треба
196	1	значење	знање
196	4	језика	живота
196	17	законски	лаконски
198	26	пециво	тециво
198	33	вазда	ваљда
229	17	би̏сер-по̏рта	би̏сер-па̑рта

Наш језик *излази месечно у свескама од 2 до 3 табака или једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; десет, односно пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. — Годишња претплата износи 100.— дин., број 10.—, односно 20.— дин. Претплата се шаље* Научној књизи, *Кн. Михаилова 40 (са ознаком „за* Наш језик*"), чековни рачун 102-901880; телефон 27-495. Рукописе слати коме од чланова Уређивачког одбора или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Филов. факултет, Београд.*

Штампарија и књиговезница Српске академије наука — Београд, ул. Космајска 28